

EVALUATIE
ISLAM- EN IMAMOPLEIDINGEN
IN NEDERLAND

REGIOPLAN
BELEIDSONDERZOEK

EVALUATIE ISLAM- EN IMAMOPLEIDINGEN IN NEDERLAND

- eindrapport -

Regioplan	Auteurs: Drs. Lars Heuts Dr. Jeanine Klaver Dr. Inge van der Welle
Topov	i.s.m. Drs. Timke Visser

Regioplan Beleidsonderzoek
Nieuwezijds Voorburgwal 35
1012 RD Amsterdam
Tel.: +31 (0)20 – 531 53 15
Fax : +31 (0)20 – 626 51 99

Amsterdam, december 2012
Publicatienr. 2275

© 2012 Regioplan i.s.m. Topov, in opdracht van het ministerie van OCW
Het gebruik van cijfers en/of teksten als toelichting of ondersteuning in artikelen, scripties en boeken is toegestaan mits de bron duidelijk wordt vermeld.
Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Regioplan.
Regioplan aanvaardt geen aansprakelijkheid voor drukfouten en/of andere onvolkomenheden.

VOORWOORD

De Nederlandse overheid heeft sinds 2005 ontwikkelsubsidies beschikbaar gesteld aan drie onderwijsinstellingen om islam- en imamopleidingen in Nederland op te zetten, te weten aan de Vrije Universiteit (VU) te Amsterdam, de Universiteit Leiden en Hogeschool Inholland. Zeven jaar na de start van de opleiding aan de VU heeft het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap aan RegioPlan gevraagd om een evaluatie van de islam- en imamopleidingen uit te voeren.

In de periode van april tot en met december 2012 heeft RegioPlan het evaluatieonderzoek uitgevoerd. Het onderzoek heeft niet alleen een duidelijk beeld verschaft van de vorm en inhoud van de curricula en opleidingen aan de drie onderwijsinstellingen, maar ook van de kenmerken van de studenten aan de opleidingstrajecten en de kwantitatieve resultaten. Tevens heeft het onderzoek inzicht geboden in de maatschappelijke opbrengsten en effecten van de islam- en imamopleidingen.

Wij willen graag de leden van de begeleidingscommissie van het onderzoek hartelijk danken voor de prettige samenwerking. Daarnaast gaat een speciaal woord van dank uit naar alle geïnterviewden en deelnemers aan de enquête voor hun betrokkenheid en inbreng.

Het onderzoek is uitgevoerd door dr. Inge van der Welle, drs. Lars Heuts, drs. Timke Visser van Topov en ondergetekende. Daarnaast was prof. dr. Gerard Wieggers van de Universiteit van Amsterdam (Faculteit der Geesteswetenschappen) als extern adviseur betrokken bij het project. In die hoedanigheid fungeerde hij voor de onderzoekers als klankbord in de verschillende fasen van het onderzoekstraject.

Amsterdam, 12 december 2012

Dr. Jeanine Klaver
Projectleider

INHOUDSOPGAVE

Managementsamenvatting	I
Management summary	III
1 Inleiding	1
1.1 Inleiding	1
1.2 Doel en onderzoeksvragen	2
1.3 Analysemodel maatschappelijk effect	2
1.4 Onderzoeksaanpak	4
1.5 Leeswijzer	8
2 Islam- en imamopleidingen in Nederland	11
2.1 Imams in Nederland	11
2.2 Verkenning van mogelijkheden voor een imamopleiding ..	13
2.3 Realisatie van de islam- en imamopleiding	17
2.4 Kanttekeningen bij de rol van de polderimams	23
2.5 Tot slot	25
3 Vrije Universiteit Amsterdam	27
3.1 Achtergrond	27
3.2 Inhoud opleiding	30
3.3 Afstudeerfase	35
3.4 Samenwerking	37
3.5 Resultaten van de opleiding	39
3.6 Tot slot	43
4 Universiteit Leiden	45
4.1 Achtergrond	45
4.2 Inhoud opleiding	49
4.3 Afstudeerfase	54
4.4 Samenwerking	55
4.5 Resultaten van de opleiding	56
4.6 Tot slot	63
5 Inholland	65
5.1 Achtergrond	65
5.2 Inhoud opleiding	69
5.3 Afstudeerfase	75
5.4 Samenwerking	77
5.5 Resultaten van de opleiding	81
5.6 Tot slot	87

6	De drie opleidingen in vogelvlucht	89
6.1	Beknopte samenvatting, inhoud en vormgeving opleidingen.....	89
6.2	Samenvatting resultaten opleidingen.....	90
6.3	Vergelijking resultaten islam-/imamopleiding met andere hbo/wo-opleidingen	92
7	Ervaringen met imam- en islamopleidingen in Nederland.....	97
7.1	Motivatie en keuze opleidingen.....	97
7.2	Oordeel over de opleiding.....	99
7.3	Loopbaan en arbeidsmarktperspectief.....	104
7.4	Aansluiting opleidingen bij werkveld	108
7.5	Opbrengsten	113
7.6	Tot slot	119
8	Samenvatting en conclusies.....	121
8.1	Samenvatting	121
8.2	Conclusies.....	125
8.3	Tot slot	130
Bijlagen	133
Bijlage 1	Onderzoeksvragen.....	135
Bijlage 2	Lijst van geraadpleegde bronnen.....	137
Bijlage 3	Nationaliteit en etniciteit studenten Universiteit Leiden	139
Bijlage 4	Nationaliteit en etniciteit studenten Inholland	141

MANAGEMENTSAMENVATTING

Sinds de jaren negentig van de vorige eeuw wordt in het publieke en politieke debat gediscussieerd over het belang van het opleiden van zogenoemde 'polderimams'. Het gaat om imams die veel kennis van de islam hebben en tegelijkertijd Nederlands spreken en geworteld zijn in de Nederlandse samenleving. De overheid heeft sinds 2005 ontwikkelsubsidies beschikbaar gesteld aan drie onderwijsinstellingen om islam- en imamopleidingen in Nederland op te zetten, te weten aan de Vrije Universiteit (VU) te Amsterdam, de Universiteit Leiden en Hogeschool Inholland. De overheid beoogde hiermee te stimuleren dat studenten werden opgeleid die in staat zouden zijn om een verbinding te leggen tussen de islamitische theologie en cultuur en het dagelijks leven als moslim in de Nederlandse samenleving. De verwachting was dat dit nieuwe islamitische kader een belangrijke bijdrage kon leveren aan de emancipatie en sociale integratie van de moslimgemeenschap in Nederland.

De belangrijkste bevindingen van de evaluatie van de islam- en imamopleidingen in Nederland zijn als volgt:

- **De instroom is lager dan aanvankelijk verwacht en het studierendement is vooralsnog laag.**

Sinds de start van de opleidingen aan de VU in 2005 en aan de Universiteit Leiden en Inholland in 2006, hebben circa vierhonderd bachelorstudenten en circa zestig masterstudenten deelgenomen aan het onderwijs. Uit het onderhavige onderzoeksrapport blijkt dat slechts een beperkt deel tot op heden is afgestudeerd. Voor de bachelorfase geldt een positieve uitstroom sinds de start van de opleidingen variërend van 25 tot 3 procent. In de masterfase zijn de resultaten gunstiger: 59 tot 38 procent van de instroom heeft een diploma gehaald. De opleidingen hebben te maken met een hoge uitval van studenten (vooral in de bachelorfase) en er zijn veel langstudeerders. Omdat veel studenten nog bezig zijn met hun opleiding, zal het aantal afgestudeerden naar verwachting de komende periode toenemen.

- **Discrepancie tussen behoefte aan polderimams en daadwerkelijke instroom in moskeeën.**

De behoefte aan 'polderimams' is er en blijft de komende jaren bestaan, zeker ook gezien het toenemende moskeebezoek onder tweedegeneratie moslims. Voor acceptatie van deze 'polderimams' binnen de islamitische gemeenschap is het echter belangrijk dat de kennis van studenten van de islamitische bronnen wordt vergroot, en dat de arbeidsvoorwaarden en -omstandigheden van imams in de moskee worden verbeterd. Op dit moment geldt dat er binnen de brede opzet van de opleidingen te weinig aandacht is voor het bestuderen van de traditionele bronnen en voor het Arabisch om in de praktijk als imam in de moskee aan de slag te kunnen gaan. Wat betreft theologische kennis kunnen de afgestudeerden niet concurreren met afgestudeerden aan buitenlandse islamitische opleidingen.

- **De opleidingen hebben nog nauwelijks geleid tot instroom van in Nederland opgeleide imams in een moskee.**

Momenteel is slechts een zeer beperkt aantal afgestudeerden werkzaam als imam in een moskee. Het animo onder studenten en afgestudeerden om als imam te werken is beperkt vanwege de onaantrekkelijke arbeidsvoorwaarden en -omstandigheden.

- **Opleidingen hebben geleid tot erkenning en professionalisering van islamitisch geestelijke verzorging.**

Met de opleiding aan de VU is er nu een formele erkenning van het beroep islamitisch geestelijke verzorging. Afgestudeerden aan de VU gaan vaak aan de slag als geestelijk verzorger in ziekenhuizen, bij het ministerie van Justitie of bij het ministerie van Defensie. Er wordt op tal van maatschappelijke terreinen een groeiende behoefte aan geestelijke ondersteuning van de moslimgemeenschap geconstateerd, maar die behoefte vertaalt zich overigens niet automatisch in een toenemend aantal vacatures voor islamitisch geestelijke zorg.

- **De opleidingen leveren een bijdrage aan het creëren van een hooggeschoold islamitische kader met stevige wortels in de Nederlandse samenleving.**

De ontwikkelde opleidingen moesten niet alleen moskee-imams opleiden. Islamitische koepelorganisaties en werkgevers in diverse sectoren benadrukken het belang van hoogopgeleide professionals die als bruggenbouwer kunnen optreden tussen de moslimgemeenschap en de Nederlandse samenleving, dan wel als geestelijk verzorger of als imam. Uit het onderhavige onderzoeksrapport blijkt dat de inhoud en opzet van de opleidingen studenten handvatten biedt om de brug te slaan tussen de Nederlandse samenleving en de islamitische gemeenschap.

- **Doorontwikkeling opleidingen nodig voor betere aansluiting op behoeften.**

Met de komst van de opleidingen is een infrastructuur opgezet gericht op het creëren van een voorhoede van een hoger opgeleid islamitisch kader. Afgestudeerden aan de opleidingen kunnen op verschillende plekken met de opgedane kennis bruggen bouwen in de bredere samenleving, bijvoorbeeld in de gezondheidszorg, het onderwijs en binnen de overheid. Om deze potentie waar te maken is het wel van belang dat de opleidingen zich kunnen doorontwikkelen. Momenteel bestaat er nog relatief weinig Nederlandstalige theologische literatuur over de islam in de Nederlandse context. Daarnaast moet meer aandacht worden besteed aan een verdieping van de theologische kennis van studenten. De huidige kennis van studenten op dit vlak schiet nu vaak nog te kort om als religieuze autoriteit geaccepteerd te worden binnen de gemeenschap.

MANAGEMENT SUMMARY

Since the nineties of the last century, the importance of educating so-called 'polder imams' in the Netherlands has emerged as a point of discussion in the Dutch public and political debate. The idea was to educate imams with a deep knowledge of the Islam, who could speak Dutch and are rooted in Dutch society. Since 2005, subsidies have been made available by the Dutch government to three institutes for higher education to develop Islam and imam training programmes in the Netherlands. The institutes concerned are: VU University Amsterdam, University of Leiden and University of Applied Sciences Inholland. The government aimed at stimulating the training of students who would be able to make a connection between Islamic theology and the daily life of Muslims in Dutch society. It was expected that this new Islamic intelligentsia would make a considerable contribution to the emancipation and social integration of the Muslim community in the Netherlands.

The most important findings of the evaluation of the Islam and imam training programmes in the Netherlands are listed below:

- **Fewer students than initially anticipated and as yet limited number of graduates.**

Since the start of the training programmes of the VU University Amsterdam in 2005, and the programmes of the University of Leiden and Inholland in 2006, approximately 400 Bachelor's students and around 60 Master's students have participated in the programmes. This research report finds that so far only a limited number of them have graduated. Since the start of the programmes, the number of graduates varies from varies from 3 to 25 percent. The results are more favourable in the Master phase: 38 to 59 percent of the students have graduated from the programmes. Large numbers of students drop out (especially in the Bachelor phase), and there are many students with a study delay. It is expected that the number of graduates will probably increase in the period to come.

- **Discrepancy between need for polder imams and actual employment opportunities in mosques.**

There is a need for 'polder imams' which will probably continue to exist in the years to come, especially in view of the increasing mosque attendance among second generation Muslims. However, with regard to the acceptance of these 'polder imams' within the Islamic community, it is important that the students increase their knowledge of the Islamic sources, and that the working conditions of imams in the mosques are improved. At this moment, not enough attention is paid in the curriculum to the traditional sources and Arabic for the graduates to be accepted as an imam in a mosque. With regard to theological

knowledge, Dutch graduates cannot compete with graduates from foreign Islamic training programmes at renowned institutes in Islamic countries.

- **Only very few students trained in the Dutch training programmes are now employed as imams by a mosque.**

At the moment only a very limited number of graduates are employed as imams in a mosque. Students and graduates are not very eager to work as an imam due to the unfavourable working conditions.

- **Training programmes have led to recognition and professionalization of Islamic spiritual care work.**

Due to the training programme at the VU University Amsterdam formal recognition of the profession of Islamic spiritual care worker has been achieved. Graduates of the VU University Amsterdam often start working as spiritual care workers in hospitals, at the Ministry of Justice (prisons) or the Ministry of Defence. In many areas of society a growing need for spiritual care of the Muslim community is observed, however, this need does not automatically translate into an increasing number of vacancies for Islamic spiritual care workers.

- **Training programmes contribute to the creation of highly educated Islamic professionals deeply rooted in Dutch society.**

The education of mosque-imams was not the only aim of the training programmes that have been developed. Islamic umbrella organizations and employers in various branches emphasize the importance of highly educated professionals who can act as mediators between the Muslim community and Dutch society, as spiritual care workers or as imams. This research report finds that the contents and design of the training programmes provide students with tools to build a bridge between Dutch society and the Islamic community.

- **Further development training programmes necessary to better fit in with needs.**

With the development and implementation of the training programmes an infrastructure has been set up aimed at creating a vanguard of highly educated Islamic professionals. With the knowledge they have gained in the training programmes, graduates can build bridges in various areas of society, for instance in health care, education and within the bodies of the government. However, in order to live up to this potential, it is important that the training programmes will be further developed. At the moment, there is relatively little theological literature written in Dutch about the Islam in the Dutch context. Furthermore, more attention needs to be paid to a deepening of theological knowledge of students. The current knowledge of graduates in this field is as yet often not up to the mark to be accepted as religious authorities within the community.

1 INLEIDING

1.1 Inleiding

Sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw wordt er in Nederland gediscussieerd over de wenselijkheid en mogelijkheid van de komst van een Nederlandse imamopleiding. Met name vanaf de jaren negentig wordt de islam steeds meer gezien als een belemmering voor de integratie van moslims, wat ook zijn weerslag had in de publieke houding ten aanzien van imams die in Nederland werkzaam waren. Het beeld bestond dat imams onvoldoende ingeburgerd waren, dat zij niet of nauwelijks Nederlands spraken, en in onvoldoende mate de Nederlandse normen en waarden deelden. Vanuit de politiek ontstond steeds nadrukkelijker de roep om in Nederland opgeleide imams in plaats van imams uit de landen van herkomst van de moskeebezoekers, omdat deze zogenaamde 'polderimams' beter in staat zouden zijn om de moslimgemeenschap bij te staan in de vraagstukken waar zij in de Nederlandse seculiere samenleving tegen aan lopen. Ook vanuit de doelgroep zelf werd gesignaleerd dat veel imams uit het buitenland onvoldoende aansluiting wisten te vinden bij met name de jongeren van de tweede en derde generatie. De gedachte was dat een imam met veel kennis van de islam, die Nederlands spreekt en geworteld is in de Nederlandse samenleving, mogelijk de rol van 'bruggenbouwer' tussen de moslimgemeenschap en de Nederlandse samenleving kon innemen. Dergelijke 'polderimams' zouden een constructieve rol kunnen spelen bij het oplossen van de integratieproblematiek van moslims in Nederland.

Ondanks de gevoelde behoefte onder diverse geledingen aan imams met een gedegen kennis van de Nederlandse taal en samenleving, werd herhaaldelijk door diverse adviescommissies ook geconstateerd dat er vanwege de heterogeniteit van de moslimgemeenschappen in Nederland onvoldoende draagvlak zou zijn vanuit deze gemeenschappen voor een vanuit de overheid geïnitieerde gemeenschappelijke imamopleiding.¹ De overheid was desalniettemin van mening dat vanwege verschillende incidenten, waaronder de moord op Theo van Gogh, zij op dit punt niet langer passief kon blijven. In 2004 zijn concrete stappen gezet om, in overleg met moslimorganisaties, te komen tot erkende imamopleidingen aan een Nederlandse universiteit of hogeschool. De overheid heeft daarvoor een pragmatische instelling gekozen en een subsidieregeling ingesteld op basis waarvan Nederlandse instellingen voor hoger onderwijs een bijdrage konden krijgen voor het ontwikkelen van imam- en islamopleidingen.²

¹ Zie onder andere Commissie-de Ruyter (2003) *Imams in Nederland: wie leidt ze op?* Rapport van de Adviescommissie Imamopleidingen.

² Tweede Kamer 29 800 VI, nr. 91, vergaderjaar 2004-2005.

In september 2005 begon de Vrije Universiteit te Amsterdam met de bachelorstudie islamitische theologie en een eenjarig masterprogramma islamitische geestelijke verzorging. In september 2006 volgden de Universiteit Leiden met een bachelor- en masteropleiding Islamitische Theologie en Hogeschool Inholland met de vierjarige bacheloropleiding Imam/Islamitisch Geestelijk Werker. Zeven jaar na de start van de eerste imam- en islamopleiding heeft het ministerie van OCW aan Regioplan gevraagd om een evaluatieonderzoek uit te voeren naar de drie imam- en islamopleidingen in Nederland. Deze rapportage doet verslag van dit evaluatieonderzoek.

1.2 Doel en onderzoeksvragen

Het evaluatieonderzoek moet zowel inzicht bieden in de vorm en inhoud van de curricula en opleidingen aan de drie hogeronderwijsinstellingen, als duidelijkheid geven over kwalitatieve en kwantitatieve kenmerken van de studenten aan de opleidingstrajecten en de maatschappelijke opbrengsten en effecten van de opleidingen. De drie centrale onderzoeksvragen luiden:

1. Hoe zien de curricula van de imam-/islamopleidingen aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, de Universiteit Leiden en Hogeschool Inholland er qua inhoud en vorm uit?
2. Hoe ziet de studentenpopulatie aan de drie imam-/islamopleidingen er in kwalitatieve en kwantitatieve zin uit?
3. Wat zijn de (maatschappelijke) opbrengsten en effecten van de drie islam- en imamopleidingen?

Om deze centrale onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden, zijn verschillende deelvragen geformuleerd (zie bijlage 1 voor een volledig overzicht van de onderzoeksvragen).

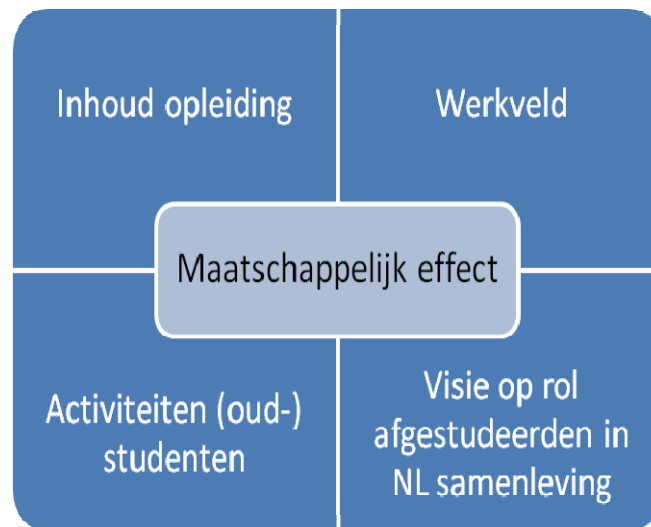
1.3 Analysemodel maatschappelijk effect

Een belangrijk doel van het stimuleren van de vorming van imam- en islamopleidingen in Nederland is om studenten op te leiden die in staat zijn om een verbinding te leggen tussen de islamitische theologie en cultuur en het dagelijks leven als moslim in de Nederlandse samenleving. Dit nieuwe islamitische kader zou een bijdrage moeten leveren aan de emancipatie en sociale integratie van deze geloofsgemeenschap. In deze evaluatie is het maatschappelijk effect van de opleidingen in kaart gebracht aan de hand van vier aspecten, namelijk:

- de inhoud van de opleiding;
- het werkveld van de studenten en afgestudeerden;
- de activiteiten van studenten en afgestudeerden;
- de visie op de rol van de afgestudeerden in de Nederlandse samenleving.

De eerste drie aspecten omvatten een meer objectieve vaststelling van de randvoorwaarden om maatschappelijk effect te kunnen sorteren. Het vierde aspect betreft een subjectieve inschatting van het feitelijke maatschappelijke effect. Figuur 1.1 geeft een grafische weergave van de wijze waarop het maatschappelijk effect ten behoeve van deze evaluatie is geoperationaliseerd.

Figuur 1.1 Operationalisatie maatschappelijk effect

Inhoud opleiding

Een eerste indicatie van het maatschappelijk effect wordt ontleend aan de inhoud van het lesmateriaal. Het gaat om de kennis die in de studies wordt aangeboden om later als professional in de Nederlandse context te functioneren. Meer concreet gaat het bijvoorbeeld om de mate waarin en de wijze waarop er aandacht is voor de Nederlandse cultuur en samenleving en de behandeling van (mogelijk) controversiële onderwerpen (de rol van vrouwen, homoseksualiteit, scheiding van kerk en staat) in de opleidingen. De mate waarin in de studie aandacht is voor deze onderwerpen geldt in feite als randvoorwaarden voor het realiseren van het beoogde maatschappelijke effect.

Het werkveld

De (oud-)studenten kunnen alleen een brugfunctie vervullen indien ze een positie/functie hebben waarbij ze ook daadwerkelijk een verbindende schakel kunnen vormen tussen de islamitische geloofsgemeenschap en de Nederlandse samenleving. Dit betekent dat het nodig is om een beeld te krijgen van òf en waar afgestudeerden werkzaam zijn. Het gaat hier in het bijzonder om het type organisaties (bijvoorbeeld religieuze instellingen, maatschappelijke instellingen) en het soort functie (voorganger, geestelijk verzorger, maatschappelijk werker et cetera) dat zij binnen deze instellingen vervullen.

Activiteiten (oud-)studenten

Het doel van de opleidingen is om een Nederlands opgeleid islamitisch geestelijk kader te creëren dat een rol kan spelen binnen het maatschappelijke debat. Een relevant aspect voor het bepalen van het maatschappelijke effect van de opleidingen, zijn de activiteiten die (oud-)studenten ontplooiën in het kader van hun functie of daarbuiten. Het gaat bijvoorbeeld om de bijdrage aan het publieke debat (via fora, discussies, lezingen e.d.), de betrokkenheid bij maatschappelijke organisaties en de uitoefening van eventuele nevenfuncties. Het inventariseren van deze aspecten laat zien in hoeverre studenten en afgestudeerden daadwerkelijk een brugfunctie vervullen en welke achterban zij vertegenwoordigen of aanspreken.

Visie op rol afgestudeerden

Tot slot is het maatschappelijke effect ook af te leiden uit het oordeel van verschillende betrokkenen, zowel van de studenten zelf, de (potentiële) werkgevers als van de islamitische gemeenschap. Hiertoe is de visie van de studenten op hun eigen bijdrage aan de emancipatie van de islamitische gemeenschap en het overbruggen van culturele verschillen geïnventariseerd. Ook zijn (potentiële) werkgevers en islamitische koepelorganisaties bevroegd over hun oordeel over de positie van in Nederland opgeleide imams. De verschillende perspectieven zijn tegen elkaar afgezet om tot een afgewogen oordeel ten aanzien van de (te verwachten) maatschappelijke effecten te komen.

1.4 Onderzoeksaanpak

In het onderzoek is gebruikgemaakt van de volgende onderzoeksmethoden, te weten:

- documentanalyse;
- kwantitatieve analyse bestanden Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO) en studentenadministraties;
- diepte-interviews met verschillende betrokkenen vanuit het beleid, onderwijsinstellingen, islamitische koepelorganisaties, en werkgevers- en stageaanbieders;
- diepte-interviews en een enquête onder studenten en afgestudeerden;
- digitale discussiegroep.

Hieronder lichten we de verschillende onderdelen van het onderzoek toe.

Documentanalyse

De documentanalyse had tot doel een beeld te verschaffen van de visie en context waarin de drie imam-/islamopleidingen tot stand zijn gekomen, evenals van de vorm en inhoud van de opleidingen. Wat betreft het eerste onderdeel zijn recente studies over de positie van de imams en islamitische geestelijk bedienaren in Nederland en documenten die handelen over de behoefte om tot imam- en islamopleidingen in Nederland, bestudeerd.

Voor de inhoud en vormgeving van de opleidingen zijn studiegidsen, voorlichtingsmateriaal, websites van de opleidingen, accreditierapporten, voortgangsrapportages, eindschrijvingen en stageverslagen bestudeerd. De analyse van deze bronnen heeft geresulteerd in een systematische beschrijving van de opleidingen, met in het bijzonder aandacht voor (1) de opzet en inhoud van de opleiding, (2) de kwaliteit van de opleiding, en (3) de maatschappelijke oriëntatie van de opleiding. We benadrukken dat we ons voor de beoordeling van de kwaliteit van de opleidingen baseren op bestaande bronnen hiervoor. In het kader van deze evaluatie is met andere woorden geen zelfstandige kwaliteitsmeting van de opleidingen gemaakt.

Analyse bestanden DUO en studentenadministraties

Voor het in kaart brengen van de kwantitatieve opbrengsten van de islam- en imamopleidingen hebben wij gebruikgemaakt van de gegevens van de Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO) en de studentenadministraties. Voor de opleidingen aan de Hogeschool Inholland en de Universiteit Leiden is hoofdzakelijk gebruikgemaakt van de gegevens van DUO. De kwantitatieve gegevens over de opleiding aan de Vrije Universiteit zijn volledig gebaseerd op de studentenadministratie. Bij de analyse van deze bestanden is onder meer gekeken naar het aantal ingestroomde studenten, het aantal afgestudeerde studenten en het aantal studenten dat zonder diploma is uitgestroomd (uitvallers). Daarbij is ook gekeken naar mogelijke verschillen tussen persoonskenmerken van studenten (nationaliteit, etniciteit, leeftijd, geslacht) en mogelijke verschillen tussen studenten aan voltijd- en deeltijdopleidingen. Omdat gebruikgemaakt moest worden van verschillende databronnen zijn er kleine verschillen tussen de drie opleidingen in de beschikbare gegevens.

Interviews

Beleidsverantwoordelijken

Ter aanvulling op de documentanalyse naar de context en visie op de drie imam-/islamopleidingen zijn vier beleidsmedewerkers van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (directie integratie, destijds onderdeel van het ministerie van Justitie) geïnterviewd.

Hogeronderwijsinstellingen

Door middel van interviews met docenten, oud-docenten, studieadviseurs, studietoelators en onderwijsdirecteuren van de drie imam-/islamopleidingen hebben wij inzicht gekregen in de inhoud en opbrengsten van de opleiding en over de samenwerking met de islamitische koepelorganisaties en tussen opleidingen. In totaal hebben wij zestien personen geïnterviewd.³

³ Een deel van hen (2 personen) is niet alleen als docent geïnterviewd maar ook als vertegenwoordiger van betrokken koepelorganisaties, omdat in feite een dubbelfunctie bekleden).

Islamitische koepelorganisaties

Het streven naar betrokkenheid van de islamitische koepelorganisaties was een voorwaarde voor subsidiëring van de drie opleidingen. Voor het onderzoek zijn interviews afgenomen met de koepelorganisaties die betrokken zijn bij de drie imam-/islamopleidingen. In totaal hebben wij zeven interviews met islamitische koepelorganisaties afgenomen.

Studenten en afgestudeerden

De ervaringen van de studenten en afgestudeerden en hun oordeel over de inhoud en relevantie van de opleidingen zijn op verschillende manieren in kaart gebracht. Er is onder meer een schriftelijke enquête uitgezet onder studenten. Omdat het niet mogelijk bleek alle studenten integraal per mail te benaderen, verschilt de benaderingswijze per opleiding:

- bij Inholland zijn de vragenlijsten persoonlijk uitgedeeld tijdens de lessen;
- bij de Universiteit Leiden zijn studenten per mail benaderd;
- bij de VU zijn de masterstudenten via de docent geattendeerd op het onderzoek en vervolgens per mail benaderd. Daarnaast zijn aan de VU de bachelorstudenten rechtstreeks per mail benaderd.

Uiteindelijk bleek de animo van studenten om zonder persoonlijke introductie of voorspraak via de docenten mee te doen aan de enquête vrij beperkt. Dit vertaalt zich in de behaalde respons:

- *Vrije Universiteit*. De enquête is uitgezet onder alle tweede en derdejaars bachelorstudenten (per september 2012); geen enkele bachelorstudent heeft de enquête ingevuld. De enquête is uitgezet onder alle masterstudenten (per september 2012); Tien masterstudenten van in totaal twaalf masterstudenten aan de betreffende opleiding hebben de enquête ingevuld.
- *Universiteit Leiden*. De enquête is uitgezet onder 13 studenten (voornamelijk bachelorstudenten). Twee bachelorstudenten hebben de enquête ingevuld.
- *Hogeschool Inholland*. De enquête is uitgezet onder 22 derde en vierdejaarsstudenten per (per september 2012). Achttien studenten hebben de enquête ingevuld.

Naast de enquête onder studenten zijn tien interviews afgenomen met studenten. Wij hebben drie studenten aan de VU, vier studenten aan de Universiteit Leiden en drie studenten aan Inholland geïnterviewd. In aanvulling hierop zijn diepte-interviews met afgestudeerden aan de betreffende opleidingen gehouden. In die gesprekken is uitgebreid ingegaan op hun ervaringen in de beroepspraktijk, de relevantie van de opleiding, de mate waarin en op welke wijze zij een functie van 'bruggenbouwer' kunnen vervullen en hun bijdrage aan de emancipatie van de islamitische gemeenschap. In totaal zijn negen interviews afgenomen met afgestudeerden.

De bevindingen uit de enquête en de interviews met studenten en afgestudeerden zijn met elkaar in verband gebracht en geanalyseerd. Gezien het lage aantal geënquêteerden en geïnterviewden zijn de bevindingen vooral kwalitatief van aard. Overigens blijkt uit de enquête en interviews wel dat studenten en afgestudeerden op hoofdlijnen dezelfde ervaringen met de betreffende opleiding hebben.

Stageaanbieders en (potentiële) werkgevers

Tot slot hebben wij interviews afgenomen met vertegenwoordigers van organisaties waar studenten stage hebben gelopen en/of waar afgestudeerden werkzaam zijn. Op deze manier is inzicht verkregen in de betrokkenheid van het werkveld bij de opleidingen en de aansluiting van de opleidingen bij de praktijk. De thema's die in deze gesprekken aan de orde kwamen, waren onder andere de ervaringen met de studenten in de praktijk (als stagiair of werknemer), een oordeel over de inhoud en relevantie van de opleidingen voor het werkveld en een oordeel over de maatschappelijke opbrengsten van de trajecten. In totaal zijn 8 interviews afgenomen met werkgevers of stageaanbieders in diverse sectoren.

Digitale discussiegroep

Om een breder perspectief te kunnen geven op de opbrengsten en effecten van de opleidingen, is aan het eind van het onderzoek een digitale discussiegroep opgezet met behulp van Synmind. Hiervoor werden niet alleen docenten en vertegenwoordigers van de opleidingen, vertegenwoordigers van islamitische koepelorganisaties, studenten, afgestudeerden en werkgevers uitgenodigd, maar ook imams, geestelijk verzorgers, deskundigen werkzaam bij expertisebureaus en enkele personen die vanuit hun huidige functie of in het verleden betrokken waren bij de opleidingen. Deels ging het om mensen die al eerder aan het onderzoek hadden meegewerkt (via een interview of enquête) en deels om mensen die niet om medewerking was gevraagd. In totaal zijn 127 mensen uitgenodigd, verdeeld over vier panels: studenten, vertegenwoordigers van opleidingen, vertegenwoordigers van islamitische (koepel)organisaties en overige deelnemers (werkgevers, expertisebureaus, en deskundigen op persoonlijke titel).

Alle partijen hebben een persoonlijke uitnodiging per mail ontvangen. Daarna is nog twee keer een herinneringsmail gestuurd en is een aantal personen telefonisch, per mail of sms uitgenodigd. Uiteindelijk hebben 22 mensen een bijdrage geleverd aan de online discussie.⁴

De deelnemers kregen stellingen voorgelegd waarover zij hun mening moesten geven; die mening moesten zij met argumenten onderbouwen. Vervolgens was het de bedoeling dat ze met elkaar over die argumenten in

⁴ Verdeeld over de vier panels is dat: 8 studenten (3 studenten aan de Universiteit Leiden, 4 studenten aan de VU en één student aan Inholland), 8 vertegenwoordigers van opleidingen, 3 vertegenwoordigers van islamitische (koepel)organisaties, en 3 overige deelnemers.

discussie zouden gaan. De stellingen hadden betrekking op vier hoofdonderwerpen:

- de rol van de overheid bij het initiatief om te komen tot imam-/islam-opleidingen;
- de inhoud en organisatie van de opleidingen;
- de opbrengsten en maatschappelijke effecten van de opleidingen;
- de toekomst: hoe verder?

Vanwege het beperkte aantal deelnemers aan de digitale discussiegroep en de grote overlap tussen de deelnemers aan de discussiegroep en de reeds geïnterviewden en geënquêteerden, zijn de bevindingen van de digitale discussiegroep slechts in beperkte mate opgenomen in dit rapport. Wij hebben de bevindingen samen met de uitkomsten uit de interviews verwerkt in hoofdstuk 7.

1.5 Leeswijzer

Het rapport is als volgt opgebouwd. Hoofdstuk twee biedt inzicht in de politieke en maatschappelijke context, waarin de opleidingen die onderwerp zijn van deze evaluatie tot stand zijn gekomen. In dit hoofdstuk wordt onder andere ingegaan op de publieke discussie in de afgelopen decennia over de rol van imams die in Nederland werkzaam zijn, en de verwachtingen ten aanzien van de imam in het integratieproces van moslims. Ook wordt nader ingegaan op de verschillende trajecten om daadwerkelijk tot imam-/islamopleidingen in Nederland te komen.

In hoofdstuk drie tot en met vijf staan de opleidingen aan de drie afzonderlijk onderwijsinstellingen centraal. Hoofdstuk drie gaat nader op de imam-/islamopleiding aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. In hoofdstuk vier komt de opleiding aan de Universiteit Leiden aan bod. Hoofdstuk vijf is gewijd aan de opleiding aan de Hogeschool Inholland. In deze hoofdstukken wordt onder meer beschreven op welke wijze de opleiding tot stand is gekomen, hoe de opleiding er inhoudelijk uitziet en wat het aantal ingestroomde en afgestudeerde studenten aan deze opleidingen is.

Hoofdstuk zes is een beknopt tussenhoofdstuk, waarin de bevindingen ten aanzien van de drie opleidingen samengevat en naast elkaar gezet worden. Daarnaast worden in dit hoofdstuk de kwantitatieve resultaten van de opleidingen afgezet tegen meer algemene rendementscijfers in het hbo/wo. Deze vergelijking heeft als doel om de behaalde resultaten van de opleidingen beter in perspectief te kunnen plaatsen.

In hoofdstuk zeven worden de (maatschappelijke) opbrengsten en effecten van drie imam-/islamopleidingen in Nederland beschreven vanuit het perspectief van verschillende betrokkenen. Het gaat om de ervaringen en

oordelen van betrokkenen van de hogeronderwijsinstellingen, vertegenwoordigers van de betrokken koepelorganisaties, studenten en afgestudeerden, en (potentiële) werkgevers en stageaanbieders.

In hoofdstuk acht volgt tot slot een samenvatting van de belangrijkste onderzoeksresultaten en worden de conclusies gepresenteerd.

2 ISLAM- EN IMAMOPLEIDINGEN IN NEDERLAND

In dit hoofdstuk besteden we aandacht aan de achtergrond en context waarin de imam- en islamopleidingen in Nederland zijn ontstaan. Allereerst gaan we in op de publieke discussie in de afgelopen decennia over de positie en rol van de imams binnen de moslimgemeenschap in Nederland. Vervolgens blikken we terug op de verschillende verkenningen die er sinds de jaren tachtig zijn geweest naar de mogelijkheden om een imamopleiding in Nederland te realiseren. Deze paragraaf laat zien dat aan het daadwerkelijk tot stand komen van de opleidingen een lange geschiedenis voorafgaat. De derde paragraaf gaat daarna nader in op de feitelijke realisatie van de huidige imam-/islamopleidingen in Nederland. Tot slot staan we aan het eind van dit hoofdstuk kort stil bij de verwachtingen van de Nederlandse politiek ten aanzien van de mogelijke rol en invloed van in Nederland opgeleide imams en enige kanttekeningen die daarbij kunnen worden geplaatst.

2.1 Imams in Nederland¹

In de jaren zestig kwamen arbeidsmigranten vanuit islamitische landen, vooral uit Turkije en Marokko, naar Nederland voor tijdelijke vestiging in ons land. Op dat moment bestond er in Nederland geen religieuze infrastructuur met moskeeën en islamitische gebedsruimtes voor deze islamitische migranten. Het gebed vond plaats in huiskamers en fabrieksruimtes, waarbij iemand met voldoende kennis van godsdienst voorging als 'vrijwillige imam'. In de jaren zeventig en tachtig vond gezinshereniging plaats waardoor het aantal moslims in Nederland groeide. Daarmee groeide ook de behoefte aan moskeeën en imams die het gebed konden leiden, de vrijdagspreek konden houden en kinderen religieus onderwijs konden geven. Er kwamen sindsdien steeds meer 'vaste' imams die de taken in de moskee fulltime uitvoerden en daarvoor ook een salaris ontvingen. De professionele imam die door de moskeegemeenschap zelf wordt betaald, wordt door het moskeebestuur gerekruteerd, vaak uit het land van herkomst.

De Nederlandse overheid zag religie aanvankelijk als essentiële factor voor de emancipatie en integratie van moslims in de samenleving. Dit kwam bijvoorbeeld tot uiting in het instellen van speciale regelingen en wetten om subsidiering van gebedsruimten mogelijk te maken. In de jaren tachtig ontstond de opvatting dat de moskee en de imam behalve een religieuze ook een sociaal-culturele functie kon vervullen. Aan imams werd destijds een constructieve rol toegedicht, omdat zij de continuïteit van de culturele en religieuze tradities uit de herkomstlanden van migranten konden waarborgen.

¹ Deze paragraaf is grotendeels gebaseerd op: W. Boender (2007). *Imam in Nederland. Opvattingen over zijn religieuze rol in de samenleving.*

Vanuit het multiculturele integratiemodel werd het behoud van culturele en religieuze tradities beschouwd als een stimulerende factor in het emancipatieproces van moslims in Nederland.

De opvatting van de rol van de imam veranderde in de jaren negentig, toen in de publieke discussie over integratie de individuele verantwoordelijkheid van migranten om te integreren in de Nederlandse samenleving steeds meer benadrukt werd. De islam werd steeds meer als belemmering voor de integratie van moslims gezien, wat ook zijn weerslag had op de publieke houding ten aanzien van imams. Terwijl in het verleden de binding van imams met het land van herkomst van migranten positief werd beoordeeld, werd die binding vanaf de jaren negentig steeds meer in een negatief daglicht geplaatst. De imam kon vanuit dat perspectief een belemmerende factor voor integratie van moslims zijn. Het beeld bestond dat imams in Nederland onvoldoende ingeburgerd waren, dat zij niet of nauwelijks Nederlands spraken en in onvoldoende mate de Nederlandse normen en waarden deelden. Daardoor konden zij, zo was de gedachte, deze normen en waarden ook in onvoldoende mate uitdragen naar de moslimgemeenschap in Nederland.

Naast de negatieve beeldvorming ten aanzien van imams die in Nederland werkzaam waren, werden deze imams tegelijkertijd als potentiële oplossing gezien voor de integratieproblematiek van moslims in Nederland. De idee ontstond dat een imam die veel kennis van de islam heeft en tegelijkertijd Nederlands spreekt en geworteld is in de Nederlandse samenleving, mogelijk de rol van 'bruggenbouwer' tussen de moslimgemeenschap en Nederlandse samenleving zou kunnen innemen. De Nederlandse overheid wilde als het ware een 'polderimam' in het leven roepen. In de jaren negentig ontstond er onder politici een toenemende behoefte aan een Nederlandse imamopleiding om op die manier zulke polderimams te kunnen opleiden. Die behoefte aan imams die de Nederlandse taal spreken en kennis hebben van de Nederlandse samenleving, leefde overigens ook binnen de moslimgemeenschap zelf. Zij zagen dat jongere moslims van de tweede of derde generatie, in tegenstelling tot moslims van de eerste generatie, meer behoefte hadden aan een imam die Nederlands sprak en veel meer op de hoogte was van de Nederlandse samenleving. De verwachting was dat deze imams islamitische jongeren die geboren en/of opgegroeid waren in Nederland, beter zouden kunnen bereiken en begrijpen.

Ook op andere wijzen probeerde de overheid te stimuleren dat imams die in Nederland werkzaam waren een goede kennis hadden van de Nederlandse taal en samenleving. Zo werden per 1 januari 2002 buitenlandse imams die in Nederland aan de slag wilden gaan, via de Wet inburgering nieuwkomers (WIN) verplicht om een inburgeringscursus te volgen. Deze inburgeringscursussen werden ook toegankelijk gemaakt voor imams die al langer in Nederland verbleven. Een meer drastische maatregel om te bewerkstelligen dat er in Nederland minder buitenlandse imams werkzaam zouden zijn, werd

voorgesteld in de motie-Bos c.s.² Hierin werd de regering verzocht om uiterlijk per 2008 geen verblijfsvergunning voor buitenlandse imams meer te verstrekken. Deze motie is uiteindelijk aangehouden.

2.2 Verkenning van mogelijkheden voor een imamopleiding

Al in 1983 werd door de zogeheten werkgroep Waardenburg gepleit voor een door de overheid erkende en gesubsidieerde imamopleiding. In opdracht van het toenmalige ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur onderzocht deze werkgroep de behoefte aan religieuze faciliteiten onder islamitische arbeidsmigranten in Nederland. Een van de conclusies van de werkgroep was dat het zinvol kon zijn om een opleidingsprogramma voor imams op te zetten. Via een dergelijke opleiding zouden geïmporteerde imams uit de landen van herkomst de Nederlandse taal kunnen leren en adequate kennis kunnen verwerven van de positie van moslims in Westerse samenlevingen.³ Het lijkt hier nadrukkelijk nog te gaan om het 'bijscholen' van buitenlandse imams. Hetgeen uiteindelijk met de invoering van verplichte inburgeringscursussen voor buitenlandse imams in 2002 realiteit werd.

De discussie om te komen tot een (volledige) opleiding voor imams in Nederland gaat terug tot begin jaren negentig. Eind 1993 werd een motie ingediend door Kamerleden Mulder-van Dam, Krajenbrink en Huibers, waarin de regering werd gevraagd te onderzoeken of en op welke wijze zij voorwaarden kon creëren zodat de islamitische gemeenschap – indien zij daaraan behoefte had – tot een opleidingsmogelijkheid voor islamitische geestelijken kon komen.⁴ Als voorbereiding op de uitwerking van deze motie werd in 1994 eerst een rondetafelgesprek gevoerd met vertegenwoordigers van enkele moslimorganisaties en onderwijsinstellingen over de kwestie van een imamopleiding in Nederland.⁵ Uit dit gesprek werd duidelijk dat er binnen de islamitische gemeenschap inderdaad belangstelling bestond voor een imamopleiding op het niveau van het voortgezet onderwijs, zoals dit ook in de landen van herkomst gebruikelijk was. Daarnaast was er belangstelling voor vervolgttrajecten op hbo-niveau (die opleiden tot de beroepen leraar islamgodsdienst en islamitisch raadsman) en op wo-niveau (die opleiden tot een theologiegraad).⁶

² Tweede Kamer Vergaderjaar 2004-2005 29 854 nr. 10.

³ Drees en Van Koningsveld (2008).

⁴ Tweede Kamer Vergaderjaar 1993-1994 23 409 nr. 8.

⁵ Tweede Kamer Vergaderjaar 1996-1997 25 001 nr. 6.

⁶ Tweede Kamer Vergaderjaar 1993-1994 23 409 nr. 14.

Vervolgens werd eveneens in 1994 in opdracht van het ministerie van OCW door de Onderwijsraad een onderzoek gedaan naar de mogelijkheden voor een imamopleiding in het voortgezet onderwijs. De Onderwijsraad constateerde in haar rapport dat er in Nederland sprake was van een grote verscheidenheid aan moslimgroeperingen, met als gevolg een diversiteit aan belevingen van de islam. Er kon daarom niet over 'de moslimgemeenschap in Nederland' worden gesproken als het ging om de behoefte aan een imamopleiding. Daarnaast constateerde de Onderwijsraad dat de opvattingen over de taak en functie van de imam uiteenliepen en dat die opvattingen als gevolg van migratie en gewijzigde leefomstandigheden aan verandering onderhevig waren; oudere en jongere generaties moslims gaven in toenemende mate een verschillende invulling aan de taak en functie van de imam. De Onderwijsraad stelde dan ook dat er geen sprake kon zijn van één opleidingsmodel. Ook werd genoemd dat de inhoud van een vooropleiding tot imam die al op twaalfjarige leeftijd zou starten, zo omvangrijk zou zijn dat deze niet in het reguliere onderwijsprogramma van het voortgezet onderwijs inpasbaar was. Uit gesprekken met vertegenwoordigers van de verschillende islamitische organisaties bleek tevens dat deze van mening waren dat het opzetten van een imamopleiding tot de verantwoordelijkheid van de moslimgemeenschappen zelf behoorde; de overheid past een afwachtende houding.⁷

De Tweede Kamer vroeg echter in 1994, naar aanleiding van de eerdergenoemde motie van Mulder-van Dam, Krajenbrink en Huibers, de staatssecretaris van OCW om een nadere standpuntbepaling met betrekking tot de wenselijkheid van een imamopleiding in Nederland. Wederom werd een onderzoek uitgezet naar de mogelijkheid van een imamopleiding in Nederland.⁸ Dit mondde uiteindelijk in 1998 uit in een kabinetsstandpunt over een integrale aanpak op kabinetsniveau met betrekking tot een imamopleiding. Deze visie werd neergelegd in de nota 'Integratiebeleid betreffende etnische minderheden in relatie tot hun geestelijke bedienaren'. In deze nota stond dat het kabinet een groot voorstander was dat er in Nederland toereikende voorzieningen voor een imamopleiding voorhanden zouden zijn. In deze nota werden ook de wettelijke mogelijkheden van de overheid geschetst om op het niveau van het voortgezet onderwijs en het wetenschappelijk onderwijs

⁷ Advies Onderwijsraad over de opleiding van islamitische geestelijken (imams) in relatie tot het voortgezet onderwijs (oktober 1994).

⁸ Aan dr. N. Landman, verbonden aan de Universiteit van Utrecht, werd gevraagd om onderzoek te doen naar de mogelijkheden van een dergelijke opleiding. Eind 1996 werd het onderzoek afgerond. Naar aanleiding van dat rapport, schreef de staatssecretaris begin 1997: "*Sommige bekwame en goed opgeleide imams kunnen hun moskeebestuur begeleiden in de vraagstukken van de Nederlandse multiculturele samenleving; andere kunnen dat geenszins. De imam in de Nederlandse context neemt een vitale positie in. De overheid mag degenen die verantwoordelijk zijn voor de toerusting van imams – vanwege het integratiebelang – dringend verzoeken, te voorzien in de nodige maatschappelijk belangrijke bekwaamheden van deze functionaris. Opleiding en scholing zijn hiertoe geëigende instrumenten.*" (Tweede Kamer Vergaderjaar 1996-1997 25 001 nr. 6.).

imamopleidingen van overheidswege te bekostigen.⁹ Deze nota kan gezien worden als de eerste stap in de richting van een door de overheid gestimuleerde imamopleiding in Nederland. Het kwam daarmee echter niet tot het daadwerkelijk opzetten van imamopleidingen in Nederland.

De politieke discussie over het al dan niet opzetten van een imamopleiding in Nederland, evenals de wijze waarop dit dan zou moeten gebeuren, bleef in de jaren daarna terugkomen. Tijdens de Algemene Politieke Beschouwingen in november 2001 brak mevrouw Van den Broek-Laman Trip (VVD) opnieuw een lans voor het opzetten van imamopleidingen in Nederland:

“Die zouden moeten overeenkomen met het duplex ordo-model dat ook geldt voor de opleiding van veel dominees en priesters in ons land. In dat model is sprake van een bredere godsdienstige opleiding, naast een opleiding die meer in het bijzonder op één specifieke kerkelijke gezindte is gericht. De overheid kan daarbij de structuren vaststellen, zonder dat zij zich met de inhoud bemoeit. Het is wenselijk dat jonge moslims die hier wonen, ook hier een imamopleiding kunnen volgen.”

De minister-president reageerde als volgt hierop:

“Wij zijn van oordeel dat er inderdaad veel voor te zeggen is dat geestelijken voldoende vertrouwd moeten zijn met de taal, de cultuur en de inrichting van onze samenleving. Zij zouden dan ook bij voorkeur hier moeten kunnen worden opgeleid. Dat heeft inderdaad voordelen. Ik wil er echter geen misverstand over laten bestaan dat ook imams uit landen die geen scheiding van kerk en staat kennen, zich aan de hier geldende normen dienen te houden. Juist vanwege de scheiding van kerk en staat is het niet aan de Nederlandse overheid om de oprichting van imamopleidingen in Nederland zelf ter hand te nemen of af te dwingen.

⁹ Met betrekking tot het *wetenschappelijk onderwijs* werden in de nota drie denkbare mogelijkheden genoemd voor een Nederlandse imamopleiding:

1. *De duplex ordo-vorm.* Deze constructie is vergelijkbaar met die voor de ambtsopleidingen gericht op onder meer de Nederlands Hervormde Kerk. Het algemene wetenschappelijke deel van de ambtsopleiding moest in dit scenario worden verzorgd bij een openbare faculteit der godgeleerdheid, terwijl de specifieke ambtsopleiding bij een eigen instituut van de desbetreffende levensbeschouwelijke organisatie gevolgd zou moeten worden. In de nota werd aangegeven dat bekostiging van het levensbeschouwelijke deel van een ambtsopleiding slechts geregeld kon worden bij wet.
2. *Aangewezen instelling.* In dit scenario zou de levensbeschouwelijke organisatie zelf een universiteit oprichten en vervolgens een verzoek indienen bij de minister van OCW om aanwijzing krachtens de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek (WHW) te krijgen. Er zou pas worden overgegaan tot aanwijzing als de instelling bewijs had geleverd van voldoende kwaliteit van zowel het initiële onderwijs als het wetenschappelijk onderzoek. Daarnaast zou de instelling moeten voldoen aan de voorschriften op het gebied van kwaliteitszorg binnen het wetenschappelijk onderwijs en de registratie. Een aangewezen instelling zou niet door de Rijksoverheid worden bekostigd; bekostiging door de overheid zou slechts geregeld kunnen worden bij wet.
3. *Bijzondere leerstoel.* Als derde mogelijkheid werd een bijzondere leerstoel genoemd, al dan niet aan een openbare universiteit. De leerstoel zou door de organisatie zelf dienen te worden bekostigd.

Bron: Tweede Kamer Vergaderjaar 1997-1998 25 919 nrs. 1-2.

Wij kunnen echter wel in hoge mate stimulerend en faciliterend optreden. Er zijn thans al enige initiatieven in de beginfase waarin concrete vragen over erkenning of financiering door de overheid aan de orde kunnen komen. Het kabinet zal een speciale commissie op korte termijn om advies vragen over de omstandigheden en de criteria, waaronder dergelijke erkenning en financiering mogelijk moeten zijn.”¹⁰

In het daaropvolgende jaar hebben de minister van OCW en de minister voor Grote Steden- en Integratiebeleid (BZK) een commissie ingesteld die een advies moest uitbrengen over een imamopleiding in Nederland. Uit het advies van de commissie-de Ruiters (2003)¹¹ kwam naar voren dat veel aanhangers van de godsdienstige of geestelijke stromingen geen behoefte hadden aan of gereserveerd stonden tegenover een imamopleiding die door de overheid zou zijn aangewezen. Één opleiding die door de gehele moslimgemeenschap aanvaard zou worden, was vanwege onderlinge verdeeldheid en de daarmee samenhangende geringe organisatiegraad onhaalbaar volgens de commissie. Niet alleen bestonden er binnen de moslimgemeenschap verschillende stromingen (verschillende zienswijzen op de islam), ook was sprake van verschillende etniciteiten binnen de moslimgemeenschap. Het zou volgens de commissie-de Ruiters realistischer zijn om een opleiding per godsdienstige richting of groepering binnen de islam te creëren. Verder werd gesteld dat de Nederlandse overheid slechts financiële voorwaarden kon scheppen voor een dergelijke opleiding; initiatieven die niet door de betrokkenen zouden worden gesteund, waren strijdig met het beginsel van scheiding van kerk en staat.¹² Knelpunten die de komst van een imamopleiding konden bemoeilijken, waren volgens de commissie:

- (1) de autonomie van vele plaatselijke moskeeën;
- (2) de geringe scherpte van het begrip imam en de eisen die aan hem gesteld zouden moeten worden;
- (3) de verschillende stromingen binnen de islam;
- (4) het gebrek aan een kader waaruit kandidaten voor een opleiding konden worden gerekruteerd;
- (5) de geringe middelen die beschikbaar waren om een imam in overeenstemming met een goede genoten opleiding te honoreren.

De adviescommissie kwam ook tot de conclusie dat een volledige Nederlandse imamopleiding op universitair of hbo-niveau niet haalbaar was,

¹⁰ Eerste Kamer, Algemene Politieke Beschouwingen, 20 november 2001.

¹¹ Commissie-de Ruiters (2003) *Imams in Nederland: wie leidt ze op?* Rapport van de Adviescommissie Imamopleidingen.

¹² Het beginsel van de scheiding van kerk en staat impliceert voor de staat vier zaken, namelijk dat de staat: a. de zelfstandigheid van richtingen respecteert en zich dient te onthouden van elke bemoeienis met de belijdenis of inhoud van de godsdienst of levensovertuiging; b. geen bemoeienis heeft met de interne organisatie van de richting; daartoe behoort de opleiding en aanstelling van geestelijke bedienaren; c. op grond van artikel 1 van de Grondwet alle kerkgenootschappen en genootschappen op geestelijke grondslag op gelijke voet dient te behandelen; d. geen partij mag kiezen voor één bepaalde richting.

indien deze al werd gewenst. Het zou volgens de commissie realistischer zich te richten op relatief korte opleidingen met doelgerichte pragmatisch ingevulde vakken. Zolang de belangstelling van moslimzijde voor een imamopleiding en de subsidiëring daarvan geen gestalte zou krijgen, kon de overheid volgens de commissie weinig meer doen dan stimuleren en faciliteren.

2.3 Realisatie van de islam- en imamopleidingen

Ondanks de geschetste knelpunten heeft de overheid, omdat zij van mening was dat zij zich op dit dossier niet volledig afzijdig kon houden, eind 2004 concrete stappen gezet richting het stimuleren en faciliteren van de vorming van imam-/islamopleidingen in Nederland.

In december 2004 liet de minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie, mede namens de minister van OCW, in een brief aan de Tweede Kamer weten dat zij van plan waren om de totstandkoming van imamopleidingen in Nederland te realiseren en te versnellen.¹³ Het kabinet stelde drie trajecten voor om de vorming van imamopleidingen te stimuleren:

- (1) via bestaande, bekostigde hogescholen en universiteiten;
- (2) via een offerteprocedure voor pilots imamopleidingen;
- (3) via samenwerking met de Diyanet.

In de volgende subparagrafen wordt nader ingegaan op deze trajecten.

Traject via bestaande, bekostigde hogescholen en universiteiten

Begin 2005 heeft de staatssecretaris van OCW aan bekostigde universiteiten gevraagd of zij plannen hadden om op korte termijn, uiterlijk september 2005, te starten met een imam-/islamopleiding. Voor universiteiten met goede plannen voor een dergelijke opleiding zou geld beschikbaar worden gesteld. Voor de subsidieronde voor de bekostigde universiteiten waren enkele criteria opgesteld waaraan de initiatieven moesten voldoen. De Vrije Universiteit (VU), de Universiteit Leiden, de Rijksuniversiteit Groningen en de Universiteit voor Humanistiek hebben hiertoe een plan ingediend.¹⁴ Voor een objectief en deskundig oordeel is op verzoek van het ministerie van OCW een expertpanel ingesteld om een oordeel te geven over de plannen. Het expertpanel heeft de criteria voor de beoordeling als volgt gehanteerd:¹⁵

- *Inhoud opleiding.* De mate waarin aandacht wordt besteed aan wetenschappelijke bestudering, de rol van de islam in de Nederlandse

¹³ Hiermee werd tegemoetgekomen aan *de strekking* van de motie van het Kamerlid Sterk c.s., (20 200 VI; motie 155) eerder dat jaar. In deze motie werd de regering verzocht om aan imams die in Nederland gaan werken, als voorwaarde te stellen dat zij een Nederlandse imamopleiding zouden hebben gevolgd; dit was voor de integratie van de moslimgemeenschap in Nederland noodzakelijk. Tweede Kamer Vergaderjaar 2004-2005 29 800 VI nr. 91.

¹⁴ Tweede Kamer Vergaderjaar 2004-2005 29800 VI nr. 123.

¹⁵ Brief expertpanel aan staatssecretaris van OCW.

samenleving, kennis van de Koran, aandacht voor sociaaleconomische aspecten en man-vrouwverhouding.

- *Doelgroep.* Is de doelgroep eenzijdig (bijvoorbeeld alleen Turks of Marokkaans, dan wel uit één islamitische stroming) of breder, zonder hier een oordeel aan te verbinden? Binnen het expertpanel was men van mening dat beide keuzes konden werken en toekomstige ambtsopleidingen voor imams waarschijnlijk per stroming vorm zouden krijgen. Een basisopleiding kon echter breder van opzet zijn.
- *Inschatting aantal studenten dat de opleiding zou kunnen volgen.* Hoe realistisch was deze inschatting en waaruit werd dit afgeleid?
- *Samenwerking met islamitische organisatie(s).* Dit werd beschouwd als één van de belangrijkste criteria. Draagvlak onder de moslimgemeenschap werd gezien als essentieel voor de opleidingen, zeker als een opleiding op termijn als basis zou gaan dienen voor een ambtsopleiding tot imam.
- *Omschrijving hoe een start van de opleiding in september 2005 gerealiseerd kon worden.* In de beoordeling van de mogelijke start in 2005 werd ook gekeken naar het ontwikkelperspectief van de opleiding: waren er plannen voor een totaalpakket van een bachelor- en masteropleiding? Waren er ideeën voor de uitwerking naar een ambtsopleiding?

Na beoordeling van deze plannen is besloten dat alleen de VU voldeed aan alle criteria. Volgens het expertpanel was de inhoud van de masteropleiding nog niet uitgekristalliseerd, maar gaf het plan wel vertrouwen. De opzet zag er volgens het expertpanel gedegen en zorgvuldig uit en besteedde aandacht aan vakinhoud, sociale ontwikkelingen en de man-vrouwverhouding. Volgens het expertpanel was het een brede opleiding die een stimulans kon zijn voor het intellectuele debat en de brede maatschappelijke discussie over de islam in Nederland. Ook werd de internationale oriëntatie als pluspunt gezien. Het expertpanel benoemde als risico dat de VU wellicht te optimistisch was over de studentenaantallen, namelijk 50-75 voor de masteropleiding; door het expertpanel werd genoemd dat mogelijk niet alle bachelorstudenten geschikt zouden zijn om toe te laten tot de opleiding. Verder werd gemeld dat het zoeken van draagvlak onder moslimorganisaties in Nederland nog niet was gerealiseerd.¹⁶ De VU heeft voor de masteropleiding een subsidie van € 1,5 miljoen euro voor zes jaar toegekend gekregen.¹⁷ In hoofdstuk 3 wordt nader ingegaan op deze opleiding aan de VU.

In het najaar van 2005 volgde een tweede ronde waarbij universiteiten opnieuw de mogelijkheid hadden om een plan in te dienen voor de ontwikkeling van een imam-/islamopleiding. De Universiteit Leiden heeft medio november 2005 een aangepast plan ingediend voor een bachelor- en masteropleiding Islamitische Theologie, dat werd goedgekeurd. Het ingediende plan van de Universiteit Leiden werd door een expertpanel als 'zeer gedegen' omschreven. De kwaliteit van de opleiding zou naar

¹⁶ Brief expertpanel aan staatssecretaris van OCW.

¹⁷ Tweede Kamer Vergaderjaar 2004-2005 29800 VI nr. 123.

verwachting hoog zijn volgens het expertpanel, gezien de goede, wereldwijde, reputatie van Leiden op het gebied van de islam en op het gebied van opleidingen Theologie. Ook sloten de inhoud en opzet aan bij wat er in islamitische landen gebeurde; dit kon daarom een goede basis vormen voor een imamopleiding. Voor de opleiding die in september 2006 van start zou gaan, kreeg de Universiteit Leiden een subsidie voor de periode 2006-2010.¹⁸ In hoofdstuk 4 wordt nader ingegaan op deze opleiding aan de Universiteit Leiden.

Bij de Universiteit Leiden is gekozen voor het *duplex ordo*-model: een wetenschappelijke opleiding, gecombineerd met een strikt gescheiden opleiding bij een religieuze instelling. Aan de Vrije Universiteit zou het *simplex ordo*-model gelden, waarbij de wetenschappelijke en religieuze opleiding wel zouden samenvallen in één traject.

Box 2.1 Simplex ordo en duplex ordo

Binnen de Nederlandse theologiebeoefening bestaat een onderscheid tussen simplex en duplex ordo.¹⁹ Aan de confessionele universiteiten wordt theologie beoefend volgens het principe van de simplex ordo. Dat betekent dat men vanuit een binnenperspectief van een geloofstraditie wil werken. Het betreft in dit geval theologie vanuit een participerende houding vanuit een geloofsgemeenschap. Vanuit het simplex ordo-principe speelt geloofsovertuiging een rol bij het aanstellen van docenten. Het uitgangspunt is dat wetenschap en levensbeschouwing niet van elkaar te scheiden zijn.

Bij de openbare universiteiten hanteert men een duplex ordo, waarbij in de openbare faculteit het verschijnsel religie als menselijk fenomeen wordt bestudeerd en in aan deze faculteiten verbonden kerkelijke afdelingen vanuit een gelovig engagement gewerkt wordt. Bij duplex ordo wil men vanuit een buitenperspectief werken; het gaat in dat geval om theologie vanuit een seculiere beschouwing van religie.

Voor een ambtsopleiding zijn twee varianten mogelijk, namelijk via het simplex ordo-model en via het duplex ordo model:

- In de simplex ordo-variant gaat het om een driejarige wo-bachelor, gevolgd door een driejarige wo-master theologie (inclusief de ambtsopleiding).
- In de duplex ordo-variant gaat het om een driejarige bachelor, gevolgd door een eenjarige wo-master, aangevuld met een seminariumopleiding. Het vereiste instroomniveau van studenten voor een seminariumopleiding is altijd ho-niveau, waarbij een wo-masteropleiding gebruikelijk is. Het seminariumdeel van de opleiding is zelf geen hoger onderwijs.

Offerteprocedure voor pilots imamopleidingen

Een tweede traject in 2005 om tot imamopleidingen te komen, was via een projectsubsidie voor de ontwikkeling van imamopleidingen waarbij sprake was van een inhoudelijke en financiële samenwerking tussen het ministerie van

¹⁸ Tweede Kamer Vergaderjaar 2005-2006 30 300 VI nr. 121.

¹⁹ Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (2000). De toekomst van theologie.

OCW en het ministerie van Justitie. Islamitische organisaties, onderwijsinstellingen – anders dan de bekostigde universiteiten – en overige geïnteresseerde partijen kregen de mogelijkheid om met tijdelijke financiële ondersteuning vanuit de overheid plannen uit te werken voor een curriculum van een theologische opleiding voor islamitische geestelijk bedienaren (imams) en/of islamitische geestelijk verzorgers (met een daarbij behorend beroepsprofiel). Het doel van de offerteprocedure was om initiatieven vanuit de moslimgemeenschap voor pilots voor een imamopleiding te stimuleren en te ondersteunen.

De offerteprocedure richtte zich op opleidingen op diverse niveaus: universitair (Islamitisch Theologisch), hbo (Imam/Islamitisch Geestelijk Verzorger) of mbo (Islamitisch Pastoraal Werker). Het was de bedoeling dat initiatiefnemers eind 2005 hun concrete voorstellen voor opleidingen zouden presenteren, en dat ze in 2006 konden starten.²⁰ Voor goedgekeurde projectvoorstellen werd een projectbudget beschikbaar gesteld van € 400.000 ten behoeve van de realisatie van het curriculum en het bijbehorende beroepsprofiel.²¹ In het projectvoorstel moest in ieder geval ingegaan worden op de samenwerking tussen de onderwijsinstelling en de islamitische organisaties, het draagvlak voor de opleiding, het niveau en curriculum van de opleiding, de expertise van docenten en de betrokkenheid van jongeren en vrouwen bij de uitwerking van het curriculum.

De aanvragen en bijbehorende projectvoorstellen werden door een adviescommissie Pilots Imamopleidingen beoordeeld. Projectvoorstellen kwamen *niet* voor subsidieverlening in aanmerking indien voor de opleiding overwegend docenten van buiten Nederland aangetrokken zouden worden en indien de opleiding zich overwegend zou richten op studenten vanuit het buitenland. De voertaal in de opleiding moest verder overwegend Nederlands zijn, zo ook in de lessen binnen de opleiding. De aanvrager van de subsidie mocht geen bekostigde universiteit zijn en er mocht geen sprake zijn van een betrokkenheid (inhoudelijk en/of financieel) vanuit het buitenland. Tot slot was het een voorwaarde voor verstrekking van de subsidie dat de opleiding in 2006 van start zou gaan.

Uiteindelijk zijn er vijf projectplannen ingediend die allen niet aan de voorwaarden voldeden. Hogeschool Inholland had echter wel een kansrijk voorstel ingediend. Bij dit voorstel bestond nog twijfel over de duurzaamheid van de samenwerking met het Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO) waarmee Inholland een voorstel had ingediend. Vanwege het belang van de totstandkoming van een imamopleiding en de gecompliceerdheid van het veld,

²⁰ Tweede Kamer Vergaderjaar 2004-2005 29800 VI nr. 123.

²¹ Met dit budget moesten ook de activiteiten van de adviescommissie Pilots Imamopleidingen die de aanvragen en bijbehorende projectvoorstellen beoordeelde, worden gefinancierd. Ook was dit budget bestemd voor een eventuele kwartiermaker die tot 31 december 2005 beschikbaar was voor ondersteuning bij de uitwerking van de projectvoorstellen en voor een afsluitende conferentie in december 2005.

is besloten een kwartiermaker aan te stellen om Inholland te ondersteunen bij het maken van samenwerkingsafspraken met islamitische koepels.²² De werkzaamheden van de kwartiermaker hebben eind november 2005 geleid tot de ondertekening van een intentieverklaring tussen vijf islamitische koepels van het CMO en Hogeschool Inholland.²³ Aan de subsidieverlening die Inholland ontving, was een aantal voorwaarden gesteld. Zo werd onder meer als voorwaarde genoemd dat de opleiding tot doel moest hebben de integratie van moslims in Nederland te bevorderen, dat in het curriculum gendervraagstukken waren opgenomen, en dat de opleiding open stond voor alle studenten, ongeacht hun geslacht of geloof. In hoofdstuk 5 wordt nader ingegaan op deze opleiding aan Hogeschool Inholland.

Samenwerking met de Diyanet

Het derde traject was de inzet op een samenwerking met Diyanet, het Turkse ministerie voor godsdienstzaken. Dit ministerie leidt imams op voor het verrichten van werkzaamheden in Europese landen, draagt zorg voor uitzending van imams naar Nederland en betaalt hun salaris. Een samenwerking met Diyanet is uiteindelijk niet van de grond gekomen. Hoewel Diyanet aanvankelijk betrokken is geweest bij de totstandkoming van de imamopleiding van Inholland, trok deze organisatie zich later terug omdat zij een opleiding op hbo-niveau onvoldoende achtte (zie ook hoofdstuk 5).²⁴ Ook de VU heeft samenwerking gezocht met Diyanet. De insteek van de samenwerking was dat studenten na hun opleiding aan de VU nog een aanvullende opleiding van twee jaar in Turkije zouden volgen. Dit traject is echter niet van de grond gekomen vanwege onvoldoende instroom van jonge mannen aan deze opleiding van de VU (zie ook hoofdstuk 3).

Samenvattend

De trajecten die door de overheid zijn ingezet om de vorming van imamopleidingen te stimuleren, hebben geleid tot imam-/islamopleidingen aan drie Nederlandse hogeronderwijsinstellingen: de VU, de Universiteit Leiden en Hogeschool Inholland. In de hoofdstukken 3, 4 en 5 wordt nader ingegaan op deze opleidingen. Ook in buurlanden van Nederland zijn de afgelopen jaren imam-/islamopleidingen opgezet of wordt hierover nagedacht. In box 2.2 wordt kort ingegaan op imam-/islamopleidingen in Duitsland en België.

²² Tweede Kamer Vergaderjaar 2005-2006 30 300 VI nr. 121.

²³ Idem.

²⁴ Idem.

Box 2.2 Ervaringen uit het buitenland

Duitsland

In september 2006 vond op initiatief van de bondsminister van Binnenlandse Zaken een eerste grote conferentie over de islam en de integratie van moslims plaats. Bij deze conferentie kreeg onder meer de opleiding van imams bijzondere aandacht.²⁵ Het duurde echter nog een aantal jaren na deze conferentie voordat in Duitsland daadwerkelijk imam-/islamopleidingen van start gingen.

De minister van Onderwijs vond het belangrijk dat er op Duitse universiteiten een wetenschappelijke discussie met de islamitische religie zou bestaan. Op initiatief van de Wetenschapsraad en mede uitgekozen door vertegenwoordigers van islamitische verenigingen in Duitsland, besloot de minister in het voorjaar van 2011 waar centra voor islamitische theologie moesten komen. In het academisch jaar 2011-2012 is aan de universiteit van Tübingen het eerste landelijke Centrum voor islamitische Theologie geopend. De Universiteit van Tübingen was de eerste van vier universitaire centra voor islamitische theologie. In 2012 zouden soortgelijke centra in Münster/Osnabrück, Frankfurt/Gießen en Erlangen/Neurenberg worden geopend. Aan deze centra moeten onder meer imams en leraren voor islamitisch godsdienstonderwijs worden opgeleid.²⁶ De opleiding in Neurenberg, die in het najaar 2012 van start is gegaan, kent vooralsnog een mager resultaat: slechts twee van de vier leerstoelen konden worden vervuld en de instroom is zeer beperkt met in totaal drie studenten.²⁷

België

Imam-/islamopleidingen, zoals die in Nederland tot stand zijn gebracht, bestaan in België nog niet. Wel zijn er in het verleden initiatieven geweest om tot zo'n opleiding te komen. Begin 2007 lanceerde het Centre interdisciplinaire d'études de l'Islam dans le monde contemporain (CISMOC) van de Katholieke Universiteit Leuven, in samenwerking met de Facultés Universitaires Saint-Louis en de Haute Ecole Galilée een proefproject voor een universitaire basisopleiding in de islamwetenschappen. De ambitie van dit project was bescheiden: het aantal te behalen studiepunten dat hiermee te behalen was, was beperkt.²⁸

Begin 2012 hebben verschillende Belgische politici aangegeven dat zij graag zien dat het Nederlandse model van imamopleidingen ook in België navolging zou krijgen. De Katholieke Universiteit Leuven heeft al aangegeven interesse te hebben in een opleiding tot islamitisch geestelijk leider. De Vlaamse sociaaldemocratische partij sp.a wil graag dat imams in België worden opgeleid zodat zij de Belgische taal en cultuur kennen. De minister van Onderwijs (sp.a) streeft ernaar vanaf 2013 geld vrij te maken om een universitaire opleiding mogelijk te maken.²⁹

²⁵ Koning Boudewijnstichting (2007). *Opleiding van imams in Europa. Een stand van zaken.*

²⁶ <http://ejbron.wordpress.com/2012/01/22/duitsland-imamopleiding-in-tubingen/>.

²⁷ De Twentsche Courant Tubantia, 2 november 2012: 'Ook moslims hebben leren polderen'.

²⁸ Koning Boudewijnstichting (2007). *Opleiding van imams in Europa. Een stand van zaken.*

²⁹ <http://www.kerknieuws.nl/nieuws.asp?1=1&old=22194>.

2.4 Kanttekeningen bij de rol van de polderimams

De Nederlandse overheid heeft de komst van imam-/islamopleidingen gestimuleerd met de verwachting dat een in Nederland opgeleid islamitisch geestelijk kader beter in staat is om een verbinding te leggen tussen het leven als moslim in de Nederlandse samenleving en de Nederlandse normen en waarden. Als centrale persoon in de sociaal-religieuze vorming van moslims kunnen afgestudeerden aan deze opleidingen naar verwachting als bruggenbouwer dienen tussen de eigen geloofsgemeenschap en de Nederlandse samenleving. Boender (2007) spreekt in dit verband over de instrumentalisering van de imam, waarbij de imam wordt opgevat als de centrale gezaghebbende figuur in de moslimgemeenschap, die als instrument ingezet kan worden in het integratiebeleid.³⁰

Vanuit de wetenschap (o.a. Boender, 2007; Shadid en Koningsveld, 2001) zijn kanttekeningen geplaatst bij deze visie van de overheid op de rol van de imams en de mogelijkheden die deze functionarissen hebben om de integratie en emancipatie van de moslimgemeenschap te bevorderen. Om uiteindelijk in dit onderzoek tot een gewogen oordeel te komen over de opbrengsten van de opleidingen, achten wij het relevant om kort bij deze kanttekeningen stil te staan omdat de context waarin de opleidingen en hun afgestudeerden moeten functioneren tevens van invloed is op het effect dat zij kunnen sorteren.

Een eerste kanttekening betreft de visie op de positie en functie van de imam. De Nederlandse overheid lijkt in haar discussie over imams in Nederland uit te gaan van één betekenis, namelijk die van voorganger die vanuit zijn institutionele positie gezag en invloed heeft onder de gelovigen. Boender (2007; p. 294) suggereert dat deze rolopvatting mogelijk wordt beïnvloed door de beeldvorming over de dominee en pastoor uit de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw die zich intensief bemoeiden met het persoonlijk leven van zijn gemeenteleden of parochianen. De imam lijkt te worden beschouwd als een geestelijke in een 'kerkelijke structuur' waarlangs gelovigen bereikt kunnen worden.

In de praktijk zijn er echter verschillende soorten imams. Zo onderscheiden Shadid en Van Koningsveld voor Nederland drie soorten imams:³¹

- De informele imam die vrijwillig functioneert als voorganger bij gebedsceremoniën in kleine gemeenschappen.
- De professionele imam die door de moskeegemeenschap zelf wordt betaald. Hij wordt door het moskeebestuur gerekruteerd, vaak uit het land van herkomst. Zijn taken bestaan naast het leiden van de vijf dagelijkse gebeden ook uit het geven van de vrijdagspreek, het verzorgen van

³⁰ W. Boender (2007). *Imam in Nederland. Opvattingen over zijn religieuze rol in de samenleving.*

³¹ Genoemd in Boender (2007). Shadid, W.A.R. and P.S. van Koningsveld, 1997, *Moslims in Nederland. Minderheden en religie in een multiculturele samenleving*, p. 53.

koranonderricht aan kinderen en het geven van religieuze raad aan de leden van zijn gemeenschap.

- De professionele imam die door de overheid van een land van herkomst wordt uitgezonden voor een beperkte periode (maximaal vier jaar). Hiermee worden vooral de Turkse imams bedoeld die door Diyanet, het Turkse presidium voor godsdienstzaken, naar Nederland worden uitgezonden.

Los van de formele positie, verschilt echter ook de functie van de imam per moslimgemeenschap en/of moskee. Sommige imams richten zich specifiek op de uitvoering van religieuze taken van gebed en prediking, andere imams vervullen ook een maatschappelijke rol, bijvoorbeeld door de prediking over maatschappelijke onderwerpen of het geven van advies over profane aangelegenheden en via betrokkenheid bij een deel van de maatschappelijke activiteiten van de moskee.

Een tweede, gerelateerde, kanttekening heeft betrekking op de verwachtingen van de overheid ten aanzien van de invloed van de imam op de moslimgemeenschap. Shadid en Van Koningsveld (2001) geven aan dat de verwachtingen op dit vlak wellicht te hooggespannen zijn, onder meer omdat de imam slechts intensief contact heeft met de groep van belijdende, praktiserende moslims. Ook Boenders (2007) benadrukt dat de imam slechts een deel van de praktiserende moslims bereikt, namelijk diegenen die de moskee en/of zijn lezingen bezoeken. Voor andere praktiserende moslims is de imam niet of niet alleen de bron van kennis bij wie men te rade gaat; zij bezoeken niet of nauwelijks een moskee en hechten meer waarde aan andere bronnen. Zo is er een groep van nieuwe religieuze leiders in opkomst die buiten de moskeeën werkt; zij ontwikkelen een religieus discours voor een groep die niet door de moskee-imams bereikt wordt.

Shadid en Van Koningsveld (2001) wijzen er daarnaast ook op dat het gezag van een imam een sterk persoonsgebonden karakter heeft en hij niet op elke belijdende moslim invloed heeft. Boender (2007) geeft in dit verband aan dat de imam wel invloed kan uitoefenen op de morele opvattingen en het handelen van de gelovige, maar dat het van de gelovige afhangt wat hij of zij met de raad van een imam doet. Imams kunnen moreel vermanen en sociaal adviseren, maar hun adviserende rol heeft een beperkte reikwijdte.

Tot slot wijst Boender (2007) erop dat de invloed van de imam niet voor elke generatie moslims in Nederland dezelfde is. De eerste generatie migrant heeft vaker behoefte aan een imam uit het herkomstland die continuïteit van de culturele en religieuze tradities kan waarborgen en de taal van (de regio van) het herkomstland spreekt. Voor deze groep zijn het begeleiden van de gelovigen in het rituele gebed, het overdragen van de basisbeginselen van de religie en het geven van religieuze raad vaak de belangrijkste taken van een imam. Moslims van de tweede en derde generatie hebben eerder behoefte aan een imam die hun situatie van binnenuit kent, doordat hij veel meer op de

hoogte is van de Nederlandse taal en samenleving. Dit stelt andere eisen aan een imam. Voor moslimjongeren van de tweede en derde generatie is volgens Boender bovendien een proces van religieuze individualisering op gang gekomen: een reflexief proces waarin gelovigen in toenemende mate en op een vernieuwende manier zich zelfstandig richten op hun eigen rationele interpretaties van hun geloofstradities. Vanzelfsprekend is de rol van de traditionele imam voor deze jongeren beperkter.

2.5 Tot slot

De afgelopen decennia heeft er een verandering plaatsgevonden in de beeldvorming ten aanzien van imams die in Nederland werkzaam zijn. Tot de jaren negentig werd aan imams een constructieve rol toegedicht omdat zij de continuïteit met de culturele en religieuze tradities uit de herkomstlanden van migranten konden waarborgen. In de jaren negentig werd de imam steeds meer als belemmering gezien voor de integratie van moslims. Tegelijkertijd had de Nederlandse overheid het idee dat een in Nederland opgeleide imam met veel kennis van de islam, die Nederlands spreekt en geworteld is in de Nederlandse samenleving, de rol van 'bruggenbouwer' tussen de moslimgemeenschap en Nederlandse samenleving zou kunnen innemen.

Met de behoefte aan zo'n polderimam groeide ook de behoefte aan de totstandkoming van een imamopleiding in ons land. Vanaf medio jaren negentig zijn verschillende onderzoeken uitgevoerd en adviezen uitgebracht ten aanzien van de mogelijkheden voor het tot stand komen van een imamopleiding in Nederland. Daarbij werd onder meer ingegaan op de mogelijke vormgeving van zo'n opleiding, de knelpunten die bestonden bij de creatie van een dergelijke opleiding en de rol die de Nederlandse overheid en de moslimgemeenschappen daarbij dienden in te nemen. Pas na het advies van de commissie-de Ruyter besloot het kabinet eind 2004 om via drie trajecten een imam-/islamopleiding te stimuleren. Het traject dat zich richtte op het stimuleren van een dergelijke opleiding via bestaande, bekostigde hogescholen en universiteiten, heeft geresulteerd in zowel een opleiding aan de Vrije Universiteit (die in september 2005 van start ging), als een opleiding aan de Universiteit Leiden (die in september 2006 begon). Een ander traject, een offerteprocedure voor pilots imamopleidingen, heeft geleid tot een imam-/islamopleiding aan Hogeschool Inholland die in september 2006 van start ging. In de hierna volgende hoofdstukken wordt uitgebreid bij deze opleidingen stilgestaan.

3 VRIJE UNIVERSITEIT AMSTERDAM

De theologische faculteit van de Vrije Universiteit (VU) te Amsterdam was de eerste die deels ondersteund door een ontwikkelsubsidie startte met islamopleidingen. De islamopleidingen werden ingepast in de al bestaande opleiding Religie en Levensbeschouwing (R&L). In 2005 werd aan het driejarige bachelorprogramma van deze opleiding een traject Islam toegevoegd. Het eenjarige masterprogramma R&L, waarbinnen al een specialisatie Verdieping Islam bestond werd uitgebreid met de specialisatie Islamitische Geestelijke Zorg toegevoegd. Kenmerkend voor de theologische faculteit van de VU is dat er wordt gewerkt vanuit het klassieke simplex ordo principe, waarin van de verbondenheid van de wetenschappelijke staf met geloofstradities wordt uitgegaan. Daarin onderscheidt de theologische faculteit van de VU zich van andere theologische faculteiten in Nederland en deze uitgangspunten drukken ook een stempel op de opzet van een islam- en imamopleiding.¹ De opleidingen werken vanuit een binnenperspectief op de islam, wat ook betekent dat de islamitische vakken in principe door moslims gedoceerd worden.

3.1 Achtergrond

De behoefte aan een islamitische opleiding bestond bij de VU al voordat de Nederlandse overheid subsidies beschikbaar stelde. Ook waren er contacten tussen de VU en islamitische koepelorganisaties. Die behoefte werd alleen maar sterker na de moord op Theo van Gogh. Binnen de opleidingen aan de VU was er al aandacht voor de islam en de opleiding Religie en Levensbeschouwing trok ook al islamitische studenten. Toen er een verzoek kwam vanuit de overheid om op korte termijn islam- en imamopleidingen vorm te geven, reageerde de VU dan ook positief. De VU besloot islamopleidingen te integreren binnen de al bestaande opleiding Religie en Levensbeschouwing en diende een plan in voor een masteropleiding Islamitische Geestelijke Zorg inclusief een premaster programma. Het plan werd gehonoreerd en de opleidingen konden in september 2005 meteen van start. Omdat de opleidingen werden ingepast in een al bestaande opleiding, was geen afzonderlijke accreditatie nodig.

Naar een samenwerking met de koepels

Voor de opzet van het programma voor de islamopleidingen aan de VU werd overlegd met enkele islamitische theologen die het werkveld van geestelijke verzorging en moskeeën uit eigen ervaring kennen. Met hen werd overlegd over de vakken en studiepunten; de uiteindelijke invulling van de modules was aan de islamitische docenten. Daarnaast vond de VU het belangrijk voor de

¹ <http://www.godgeloerdheid.vu.nl/nl/over-de-faculteit/profiel-van-de-faculteit/index.asp>.

ontwikkeling van een meer gecontextualiseerde islam zich vooral te richten op de grootste islamitische stromingen. Tot slot was het belangrijk dat de aan te stellen docenten en onderzoekers hun academische vrijheid behouden. De bestuurders van moskeeën moeten de eigen vrijheid en verantwoordelijkheid van de docenten respecteren.

De islamitische koepelorganisaties waren dus niet nauw betrokken bij de invulling van de opleidingen. Wel was er in de beginfase van de opleiding overleg over samenwerking met de Islamitische Stichting Nederland (ISN = Vakfi Hollanda - Diyanet), de grootste koepelorganisatie. In 2007 sloten de VU en ISN een overeenkomst over samenwerking voor uitbreiding van het lesaanbod met vakken voor de moskee-imam. De VU was bereid hier een financiële bijdrage aan te leveren (2007-2011).² De bedoeling was dat studenten vier jaar aan de VU zouden studeren en twee jaar in Istanbul. Hiervoor was een aangepast programma opgesteld. De VU en ISN kwamen vier verplichte onderdelen overeen: islamitische ethiek, een casus uit de godsdienstfenomenologie, tafsir en verdieping in een religie. Het laatste onderdeel kon ook een casus uit de islam zijn.³ Desgewenst zouden studenten ook een deel van hun bachelor- of masteropleiding aan een Turkse faculteit kunnen volgen. Dit heeft echter uiteindelijk niet geresulteerd in samenwerking met ISN voor de beoogde ambtsopleiding voor imams.

Box 3.1 Ontvangen subsidies

De VU heeft in 2005 een ontwikkelsubsidie gekregen van het ministerie van Justitie en het ministerie van OCW van € 1,5 miljoen voor de periode 2005-2011. De subsidie moest worden aangewend voor activiteiten ten behoeve van de start en ontwikkeling van een variant islamitisch geestelijk verzorger binnen de bestaande eenjarige masteropleiding Islamitische Geestelijke Zorg van de CROHO-erkende opleiding Religie en Levensbeschouwing. De subsidie werd verstrekt voor betaling van de salariskosten en overige lasten zoals in de begroting van de VU van 10 januari 2005 waren aangegeven. Voor de eindbeoordeling werden de volgende criteria vastgelegd:

- Instroom studenten per jaar
- Aantal afgestudeerden per jaar
- Doelgroep (man-vrouw, moslimachtergrond)
- Benoemingen personeel
- Vinden afgestudeerden een baan
- Vormgeving opleiding (afgerond of in ontwikkeling)

De VU financierde daarnaast zelf de bacheloropleiding Religie en Levensbeschouwing - traject Islam.

Begin juni 2012 besloot OCW tot een aanvullende financiering voor het ontwikkelen van islamitische ambtsopleidingen.

² Aanvullende e-mail betrokkene opleiding VU.

³ Interview betrokkene koepelorganisatie.

Ontwikkeling curriculum

De islamopleidingen aan de VU startte in 2005 binnen de bestaande geaccrediteerde bachelor- en masteropleiding Religie en Levensbeschouwing. Binnen deze opleiding mocht maximaal veertig procent van het programma worden veranderd. Die ruimte werd ingevuld met islamitisch theologische vakken. Hierdoor ontstond binnen de bachelor het traject Islam en binnen de master een extra specialisatie Islamitische Geestelijke Zorg, naast de al bestaande specialisatie Verdieping Islam.

De islamopleidingen en islamitische staf werden verenigd in het Centrum voor Islamitische Theologie (CIT), en bleef de eerste vier jaar onderdeel van de sectie Ontmoeting van Tradities. Het onderzoek en het onderwijs van het CIT heeft drie uitgangspunten:

- Hermeneutisch: begrijpen van de islam vanuit de bronnen en proberen het geloof verantwoord te begrijpen en toe te passen in het heden.
- Contextueel; in de Nederlandse/Westerse context.
- Dialogisch: in gesprek met andersdenkenden.

In september 2008 werden twee eenjarige mastervarianten aan het oorspronkelijke aanbod toegevoegd: Islamitische Jeugdzorg en de master Islamitisch Educatie (met stages in de jeugdzorg of onderwijs). Deze twee varianten bestaan inmiddels niet meer als zelfstandige specialisaties, omdat zij onvoldoende aansloten bij het werkveld en te weinig studenten trokken. Islamitische jeugdzorg werd ondergebracht bij de opleiding Islamitische Geestelijke Zorg. De opleiding Islamitische Educatie werd ondergebracht bij de algemene specialisatie levensbeschouwelijke vorming.⁴

Werving studenten en docenten

Omdat de VU werkt vanuit het simplex-orde principe speelt geloofsovertuiging een rol bij het aanstellen van docenten. Het uitgangspunt is dat wetenschap en levensbeschouwing niet van elkaar te scheiden zijn. Islamitisch theologische vakken worden in principe gedoceerd door moslims. In eerste instantie werd in Nederland gezocht naar moslimspecialisten, maar die waren volgens de decaan in 2005 voor de diverse vakgebieden niet voldoende aanwezig. Daarom werd in een later stadium ook internationaal geworven. De insteek was dat de aangestelde medewerkers zich verder zouden kunnen ontwikkelen door onderzoek te doen. Daarnaast heeft de VU sinds de oprichting van het CIT op tijdelijke basis extra docenten aangesteld en zijn gastonderzoekers en gastdocenten ingezet.

De werving van studenten liep in de beginperiode meteen aardig. Volgens de decaan van de faculteit Godgeleerdheid was er destijds een hele goede pr-medewerker. Ook de koepelorganisaties brachten de opleiding onder de aandacht bij hun achterban. Er werd bijvoorbeeld aandacht aan besteed in de moskee. Ook in de media was er veel aandacht voor de opleiding. In 2005

⁴ Interview betrokkene opleiding VU.

vroegen ongeveer tweehonderd personen inlichtingen aan over (toelating tot) de premaster islamspecialisaties en vijftig personen meldden zich ook daadwerkelijk aan. De laatste jaren is het aantal aanmeldingen sterk teruggelopen. Voor het komende studiejaar is er veel geïnvesteerd in het aantrekken van studenten. De doelgroep voor de islamitische opleidingen vraagt een speciale aanpak volgens het CIT. Er werden in het verleden met succes wel banners geplaatst op websites waar veel moslimjongeren komen, zoals Maroc.nl. Ook konden geïnteresseerden een dagje meelopen met studenten van de opleiding. Op de 'meestudeerdag' kwamen ongeveer vijftien geïnteresseerden af.

De VU is volgens de decaan aantrekkelijk voor studenten omdat hun identiteit daar veilig is. Binnen de VU is het normaal dat je een religieuze of seculiere overtuiging hebt. Verschillende koepelorganisaties bevestigen dat het simplex-orde principe hun achterban aanspreekt.⁵

3.2 Inhoud opleiding

De islamopleidingen aan de VU zijn binnen de Faculteit der Godgeleerdheid ondergebracht in het Centrum voor Islamitische Theologie (CIT). De islamitische bachelor- en masterspecialisaties kunnen zowel in voltijd als in deeltijd worden gevolgd. De inhoud van deze voltijd- en deeltijdvariant is identiek.

Het CIT telt op dit moment negen docenten. Het gaat om zeven reguliere docenten, een bijzonder hoogleraar en een gasthoogleraar. Op een docent en onderzoeker (0,2 fte) na zijn alle docenten gepromoveerd. Voor drie van de docenten is de aanstelling bij de VU hun eerste als docent aan een universiteit. De anderen hebben wetenschappelijke ervaring aan universiteiten in Nederland en/of het buitenland opgedaan. Het docententeam bestaat uit zes mannen, van Marokkaanse, Turkse, Egyptisch en Nederlandse afkomst, en drie vrouwen van Nederlandse afkomst. Twee van de docenten hebben uitgebreide ervaring in de islamitische beroepspraktijk en het verdere praktijkveld.⁶ Voor de docenten van de islamitische vakken is het geloof een belangrijk uitgangspunt. Een van de geïnterviewde docenten legt uit: "Je werkt vanuit de eigen beleving. Anders is het ook niet geloofwaardig voor de studenten. Studenten verwachten van de docent ook een bepaalde autoriteit op religieus gebied."⁷

⁵ Interview betrokkene koepelorganisatie.

⁶ Zo was één van de docenten de eerste islamitisch geestelijk verzorger in een Nederlands ziekenhuis, was lange tijd actief in moskeeorganisaties en trad als adviseur van het CMO op bij de formulering van de beroepsomschrijvingen voor geestelijk verzorgers op Justitie. Een andere docent werkte jarenlang als imam voor moskeeën in Amsterdam, was lid van het CMO, is lid van de Ulama van Marokko en adviseur van UMMON.

⁷ Interview betrokkene opleiding VU.

Naast de docenten die verbonden zijn aan het CIT, krijgen studenten ook les van andere docenten die meer algemene vakken doceren op het gebied van geestelijke verzorging, de achtergronden van de Nederlandse samenleving en de seculiere en religieuze stromingen daarin. Binnen deze vakken komen studenten van verschillende levensbeschouwelijke achtergrond bij elkaar.

Bachelor Religie en Levensbeschouwing - traject Islam

Het totale bachelorprogramma Religie en Levensbeschouwing - traject Islam is opgebouwd uit 4 delen: (1) de Arabische taal, (2) islam en islamitische theologie, (3) godsdienstwetenschap en kennis van andere religieuze en seculiere levensbeschouwingen, (4) voorbereiding op scriptie en scriptie schrijven. De aandacht voor deze onderdelen verschilt per jaar.

Binnen het volledige bachelorprogramma wordt een zesde deel besteed aan het leren van het Arabisch. Het onderdeel Arabisch is vormgegeven als een minor, waardoor het niet mee telt voor de veertig procent van de opleiding die kon worden aangepast. Dit betekent ook dat dit onderdeel strikt genomen niet verplicht is. Studenten kunnen de bacheloropleiding R&L-traject Islam afronden zonder (de volledige) minor Arabisch. Zij krijgen dan wel een aantekening op hun diploma dat zij geen Arabisch hebben gevolgd. Ook kunnen studenten zonder de minor Arabisch niet doorstromen naar de islamitische masterspecialisaties.⁸ Na afronding van de minor Arabisch moet een student teksten uit de Koran, de hadith en tafsir met enige moeite zelfstandig kunnen vertalen naar het Nederlands met behulp van een woordenboek en grammaticaboek (200 woorden in 3 uur). Ook kan de student een gesprek voeren in het standaard Arabisch over enkele relevante onderwerpen. Vanaf het studiejaar 2012-2013 is er binnen het onderdeel Arabisch ook aandacht voor recitatie.

Veertig procent van het programma is gewijd aan de islam en islamitische theologie. Binnen het onderdeel islam en islamitische theologie is er aandacht voor de geschiedenis van de islam, islamitische ethiek, recht en jurisprudentie, filosofie en interpretatie van de Koran. Bij het vak islam en Europese cultuur leren studenten metatheorieën begrijpen die de achtergrond vormen voor de islamitische ethiek en wetgeving (fiqh) en via door hen gekozen praktische vraagstukken leren zij de religie binnen de Europese/Nederlandse context te plaatsen.⁹ Voor de invulling van dit deel van het programma is gekeken naar islamitische theologische opleidingen in het buitenland en het vakkenpakket dat daar wordt aangeboden. Koran, Hadith, fiqh (ethiek en wetgeving) en tafsir (Koranexegese) zag de VU als onmisbare onderdelen voor de opleiding.¹⁰

Studenten van het traject Islam volgen samen met andere studenten een aantal vakken. Het betreft vakken over verschillende religies en

⁸ Interview betrokkene opleiding VU.

⁹ Studiegids 2010-2011.

¹⁰ Interview betrokkene opleiding VU.

levensbeschouwingen, filosofie, ethiek, godsdienstwetenschap en het doen van sociaal wetenschappelijk onderzoek, in totaal gaat het om tweeënzeventig studiepunten.

Wat betreft de vakken die worden aangeboden in de bacheloropleiding Religie en Levensbeschouwing – traject Islam, is er sinds studiejaar 2005-2006 weinig aan het programma veranderd. Alleen het oorspronkelijke vak de encyclopedie van de godsdienstwetenschappen is vervangen door Religie theorieën en wetenschapsfilosofie van de religie. Dit was alleen een naamsverandering en geen inhoudelijke verandering. Zie tabel 3.1 voor een overzicht van het volledige programma vanaf cohort 2012-2013.

Tabel 3.1 Programma bachelor Religie en Levensbeschouwing - traject Islam vanaf cohort 2012-2013

Islam/Islamitische theologie	EC	Arabisch	EC
Geschiedenis van de islam	6	Arabisch I	6
Islamitische filosofie	6	Arabisch II	3
Inleiding in Koran en Hadith	6	Arabisch III	6
Islamitische systematisch theologie	6	Arabisch IV	6
Usul-al-Tafsir I	6	Arabisch V	6
Islamitische ethiek I	3	Arabisch VI	3
Usul-al-Fiqh	6		30
Usul-al-Tafsir II	6	Scriptie	
Islamitische ethiek II	3	Scriptie	6
Inleiding in Koran en Hadith II	6	Vorbereiding scriptie	6
Geschiedenis van de islam na 1800	6		12
Islam en Europese cultuur	6		
	66		
Algemene/Contextuele vakken		Vervolg	
Geschiedenis van de filosofie	6	Publieke theologie	3
Religie theorieën	3	Godsdienst filosofie	6
Wetenschapsfilosofie van de religie	3	Godsdienst fenomenologie I	3
		Seculiere levensbeschouwing en zingeving	6
Religie in het publieke domein	3	Godsdienst fenomenologie II	3
Hindoeïsme	6	Ethische theorieën	6
Christendom	6	Verdieping levensbeschouwing	6
Jodendom	6		
Inleiding sociale wetenschappen	6		72

Elke bachelor heeft een masteropleiding waarin de student drempelloos kan instromen. Voor de bachelor R&L – traject Islam zijn dit de master-specialisaties: Islamitische Geestelijke Zorg en Verdieping Islam.

Masterprogramma's

Op dit moment zijn er twee masterspecialisaties R&L ondergebracht binnen het CIT: Islamitische Geestelijke Zorg en Verdieping Islam. Naast studenten die de bachelor R&L – traject Islam hebben afgerond kunnen ook studenten die een andere universitaire bacheloropleiding op het gebied van de

Islamitische Theologie hebben afgerond een gesprek aanvragen met de geschiktheidscommissie. Een aanvullende voorwaarde is wel dat zij indien relevant het volledige NT2-examen hebben afgerond. Studenten met een relevant hbo-diploma (bijvoorbeeld lerarenopleiding islamitisch godsdienstonderwijs tweede graads of de opleiding tot Imam/Islamitisch Geestelijk Werker) kunnen via de geschiktheidscommissie instromen in de premaster.¹¹

Masterprogramma Islamitisch Geestelijk Verzorger

Het doel van de master Islamitische Geestelijke Zorg is het opleiden van studenten die na hun afstuderen aan de slag kunnen als geestelijk verzorger binnen een zorginstelling, bijvoorbeeld in ziekenhuizen, bij justitie of het leger. De master Islamitische Geestelijke Zorg is opgebouwd uit de volgende verplichte vakken (islamitische theologie m.b.t. de geestelijke verzorging, islamitische ethiek en fiqh, psychologie I en Scriptie). Daarnaast is er een aantal keuzevakken (contemporaine islamitische theologie, geestelijke zorg in organisaties II en islamitische preekkunde, moslimjongeren tussen twee culturen). Het grootste deel van de studie wordt besteed aan islamitische vakken (35%) en een kwart wordt besteed aan algemene vakken op het gebied van geestelijke verzorging. De opleiding sluit af met een stage en scriptie (40%). Bij een aanpassing van het programma zijn de modules Moslimjongeren tussen twee culturen en islamitische preekkunde (resp. 2008 en 2011) in het programma opgenomen.

Tabel 3.2 Programma master Islamitisch Geestelijk Zorg

	EC
Islam/islamitische theologie	
Contemporaine islamitische theologie*	6
Islamitische theologie mbt geestelijke verzorging	6
Moslimjongeren tussen twee culturen*	6
Islamitische ethiek en fiqh I*	3
Islamitische Preekkunde*	6
	21
Algemeen/Geestelijke Zorg	
Psychologie	6
Algemene onderzoeksvaardigheden	3
Geestelijke zorg in organisaties II*	6
	15

¹¹ Toelating tot de premaster van de specialisatie Islamitische Geestelijke Zorg geschiedt via advisering door de geschiktheidscommissie. De examencommissie beslist over de uiteindelijke toelating van de student. Ook afgestudeerden van andere opleidingen kunnen zich wenden tot de examencommissie als zij denken voldoende kennis van de islamitische theologische vakken, Arabisch en Koranrecitatie (tajwid) te hebben. Afgestudeerden met een bachelor Arabistiek kunnen eventueel instromen in de premaster als zij in hun minor al een voldoende aantal islamitisch theologische basisvakken hebben afgerond en beschikken over kennis en vaardigheden van Koranrecitatie.

Vervolg tabel 3.2

	EC
Scriptie/stage	
Stage/leeronderzoek	6
Scriptie	18
	24

* Keuzevak, studenten kunnen in plaats van het keuzevak in algemene geestelijke zorg, ook kiezen voor een keuzevak over de islam/islamitische theologie. Het aandeel islam binnen de opleiding wordt dan hoger.

De master Islamitische Geestelijke Zorg is sterk beroepsgeoriënteerd, wat ook blijkt uit de verplichte stageperiode. Het einddoel van deze opleiding is dat de student voldoende kennis, inzicht, vaardigheden en attitude moet verwerven om het beroep van islamitische geestelijk verzorger zelfstandig te kunnen uitoefenen. De opleiding is een specialisatie binnen de geestelijke verzorging. Het initiatief tot deze specialisatie ontstond uit overleg tussen imams aan gevangenissen en zorginstellingen en de theologische faculteit.

De huidige stageperiode van twee maanden wordt zowel door de stagebegeleider als door de praktijkbegeleiders bij de stage-instellingen als te kort ervaren. Twee maanden is onvoldoende voor studenten en de instellingen om er echt iets aan te hebben en voldoende ervaring op te doen. De stageperiode wordt daarom met ingang van het studiejaar 2012-2013 uitgebreid tot vier maanden (12EC). De scriptie zal hierdoor iets minder omvangrijk worden dan voorheen (12EC).¹²

Masterprogramma Verdieping Islam

De specialisatie Verdieping Islam binnen de MA - R&L richt zich op studenten die hun kennis over de islam verder willen verdiepen en daarbij hun eigen interesses willen volgen. De opleiding beoogt afgestudeerden af te leveren die binnen bijvoorbeeld het onderwijs of in beleidsfuncties kunnen adviseren over aan de islamgerelateerde vraagstukken. De masterspecialisatie Verdieping Islam is geschikt voor studenten die zelfstandig kunnen werken. De studenten hebben namelijk een grote vrijheid bij de invulling van het programma. Tevens is de hoofdaanstelling van de coördinator aan een universiteit in de Verenigde Staten, waardoor de begeleiding van de studenten vooral op afstand en via sociale media gebeurt. Het programma bestaat uit een aantal verplichte vakken (Contemporaine islamitische theologie, Facultaire module, Onderzoeksvaardigheden, islamitische filosofie, Verdieping islam III en Scriptie) en een aantal keuzevakken (islam in Europa, Qu'ran uitleg en jurisprudentie, Literatuurstudie islam). Het overgrote deel van het programma wordt besteed aan de islamitische theologie (60%) en een klein deel aan algemene vakken (10%). De opleiding sluit af met een scriptie. Een stage is geen onderdeel van deze opleiding.

¹² Interview betrokkene opleiding VU.

Tabel 3.3 Masterprogramma verdieping Islam

	EC
Islam/islamitische theologie	
Contemporaine islamitische theologie	6
Islam in Europa*	6
Islamitische filosofie	6
Qu'ran uitleg en jurisprudentie*	6
Literatuurstudie islam*	6
Verdieping III islam	6
	36
Algemeen	
Faculty Module	3
Algemene onderzoeksvaardigheden	3
	6
Scriptie/stage	
Scriptie	18
	18

* Keuzevak.

3.3 Afstudeerfase

Stage of leeronderzoek Islamitische Geestelijke Zorg

Omdat een aanzienlijk deel van de studenten in de master Islamitische Geestelijke Zorg al werkzaam is in het veld, zijn er twee varianten in de eindfase van de studie: een stage of een leeronderzoek. De stage is bedoeld voor de moslimstudenten die praktijkervaring willen opdoen op terrein van de geestelijke verzorging. De stages vinden plaats in zorginstellingen, penitentiaire inrichtingen, het leger of in een andere organisatie waar het beroep geestelijke verzorger onder toezicht van een praktijk begeleider beoefend kan worden. De bedoeling is dat zij tijdens de stage kennismaken met het werkveld en zicht krijgen op de eisen die in de praktijk worden gesteld aan de kennis, het inzicht, de vaardigheden en de houding van een geestelijk verzorger. Het leeronderzoek is bedoeld voor de studenten die al minimaal twee dagen per week in het veld werkzaam zijn. Zij schrijven een werkstuk waarin zij een bepaald aspect van de geestelijke verzorging behandelen. Een stage (of leeronderzoek) duurt op dit moment nog acht weken en gaat ervan uit dat de student twee dagen per week bij de instelling aanwezig is. Daarnaast volgen zowel de stagestudenten als de leeronderzoekers twee uur per week supervisiebijeenkomsten. De stage of het leeronderzoek staat volledig los van de eindsctie. Het zijn twee aparte studieonderdelen die ook afzonderlijk moeten worden afgerond. Wel kunnen beide onderdelen wat betreft thematiek op elkaar aansluiten.

Scripties

Zowel de islamitische bachelor- als de masterspecialisaties worden afgerond met een scriptie. Op dit moment is het onderdeel scriptie 12EC in de bachelor en 18EC in beide masterspecialisaties. In de nabije toekomst zal de scriptie in de beroepsgeoriënteerde master Islamitische Geestelijke Zorg zoals eerder

gezegd een kleiner aandeel vormen (12EC). De studenten zijn vrij in het kiezen van een onderwerp, zolang het past binnen het kader van de opleiding. De scriptieonderwerpen worden door de student voorgesteld en in overleg met de docent vastgesteld.

De begeleiding van de scripties wordt binnen het CIT verdeeld op grond van de deskundigheid van de docenten. Daarnaast wordt geprobeerd om als tweede begeleider van masterscripties ook een deskundige van niet islamitische specialisaties te betrekken. Deze kan er zo nodig ook zorg voor dragen dat de relevante godsdienstwetenschappelijke of christelijk-theologische literatuur over het scriptieonderwerp voldoende wordt benut. Als de eerste begeleider het Nederlands als tweede taal heeft, draagt de tweede lezer ook zorg voor de kwaliteit van het Nederlands van de scriptie. Op deze manier probeert de opleiding het contextualiseringsprofiel van CIT en het taalniveau van de scripties te waarborgen.

Voorbeelden van onderwerpen bachelorscripties Religie en Levensbeschouwing - traject Islam:

- Heiligenverering in de islam. Onschuldig of afgoderij?
- Ziekte en ziektebeleving bij moslims. Hoe als moslim en geestelijk verzorger hier mee omgaan?
- Islamitische predestinatieleer (qadar) en de verantwoordelijkheden van de mens in islam.
- Islamitische godsdienstmethoden in Nederland kritisch bekeken vanuit de godsdienstpedagogiek.
- Koranexegeese voor kinderen.
- Een studie naar religieuze rechtvaardiging voor het fenomeen zelfmoord-aanslagen.
- Een vergelijking van de manier van spreken over de profeet Mohammed tussen oriëntalisten A. Wessels en W. Raven in verhouding tot de islamitische visie.
- Het huwelijk (nikah) vanuit soennitisch islamitisch standpunt.

Voorbeelden van onderwerpen masterscripties islamitische specialisaties:

- Ziekte en religieuze coping bij moslims.
- De moslima als geestelijk verzorger.
- Orgaandonatie in de islam.
- Traditionele islamitische geestelijke zorg. Een analyse.
- Het dilemma van homoseksuele moslimjongeren: tussen eigen gevoel en islamitische traditie. 2010.

3.4 Samenwerking

Samenwerking met koepelorganisaties en werkveld

De betrokkenheid van de islamitische koepels bij de inhoud van de genoemde opleidingen is beperkt. Wel geven de decaan en de voormalig coördinator van het CIT aan dat de opleidingen inmiddels wel geaccepteerd zijn in moslimkringen. Ook de weerstand tegen islamitische opleidingen aan de Vrije Universiteit is volgens hen grotendeels verdwenen.¹³

Vanuit de masteropleiding Islamitisch Geestelijke Zorg zijn er nauwe contacten met het werkveld. Een deel van de docenten heeft ook ruime praktijkervaring in de geestelijke verzorging, of is nog altijd werkzaam op dit terrein. De VU heeft bijvoorbeeld veel contact met de Dienst Geestelijke Verzorging (DGV) van de Dienst Justitiële Inrichtingen (DJI). Meer dan een derde van de islamitisch geestelijk verzorgers die bij DJI werken, heeft de opleiding gevolgd aan de VU.¹⁴ Studenten van de VU kunnen ook stagelopen bij DJI. Daarnaast zijn er stageplekken in ziekenhuizen, bijvoorbeeld bij het VUMC en het UMC.¹⁵

De islamitische ambtsopleiding, of te wel het opzetten van enkele islamitische seminaries, is momenteel nog in ontwikkeling. De VU heeft van het ministerie van OCW een subsidie gekregen voor de instelling van een extra jaar ambtsopleiding. De islamitische koepelorganisaties WIM, UMMON en OSV zijn bij het opzetten van de seminaries betrokken geweest. De rol van de drie islamitische koepels bij het vormgeven van deze ambtsopleidingen is het bewaken van het profiel van de opleiding en toezien op het curriculum. Het is voor de koepels belangrijk dat hun identiteit zichtbaar is in het curriculum, bijvoorbeeld via een docent uit hun eigen gelederen.¹⁶ Momenteel wordt er vooral overlegd met organisaties en moskeeën. Er moeten voldoende studenten zijn en gepaste docenten, ook daarin hebben de koepels een rol. Zij moeten hun eigen studenten stimuleren de opleiding te volgen. De studenten die de opleiding gaan volgen, moeten echt de behoefte en de capaciteiten hebben om imam te worden. De docenten moeten zeer bekwaam zijn en voor de moskeegemeenschappen acceptabel. De opleiding wordt in Nederland opgericht, dus de docenten moeten goed op de hoogte zijn van de Nederlandse samenleving. De opleiding kan van start gaan als er een groep is van vijf tot tien studenten. Zowel de VU als de islamitische gemeenschappen zelf hebben een verantwoordelijkheid om voldoende geschikte studenten te vinden, volgens één van de docenten in de master.¹⁷ Ook is het belangrijk dat de islamitische koepels duidelijke eisen opstellen waaraan hun imams moeten

¹³ Interviews 2 betrokkenen opleiding VU.

¹⁴ Interview betrokkene opleiding VU.

¹⁵ Interview betrokkene opleiding VU.

¹⁶ Interview betrokkene koepelorganisatie en interview betrokkene opleiding VU.

¹⁷ Interview betrokkene opleiding VU.

voldoen, zodat zij zich werkelijk kunnen committeren aan de opleiding.¹⁸ Verschil van mening is de werkelijkheid binnen elke levensbeschouwelijke traditie en de islam is daar geen uitzondering op. De drie koepels werken volgens de hierbij meest betrokken docent goed samen om een goede ambtsopleiding tot stand te brengen. Zij hebben hetzelfde doel: ervoor zorgen dat er in Nederland opgeleide imams beschikbaar komen voor hun moskeeën – een must om te voorzien in de behoeftes en vragen van in Nederland opgeleide jongeren.¹⁹

Samenwerking met Nederlandse islam- en imamopleidingen

De VU heeft geen contacten met Leiden. Volgens de voormalig coördinator van het CIT richt de Leidse opleiding zich met het duplex-orde profiel ook op een ander slag studenten dan de VU. Er is tot op zekere hoogte samenwerking met Inholland. De decaan zou graag een intensievere samenwerking tot stand zien komen met Inholland en eventueel ook de Universiteit Leiden. Hij is groot voorstander van het instellen van één loket voor islamitische theologische opleidingen in Nederland. Dit zou kunnen fungeren als een centraal informatie- en aanmeldpunt voor studenten die interesse hebben in het volgen van een opleiding in de islamitische theologie. De opleidingen kunnen dan samen beslissen waar een student het best terecht kan, gebaseerd op de vooropleiding, kwaliteiten en interesse van de student. De opleidingen zouden volgens hem veel meer samen kunnen optrekken, ook in het belang van de student. Het kan mogelijk helpen de uitval te beperken.²⁰

Samenwerking met buitenlandse universiteiten

De VU heeft verschillende samenwerkingsverbanden met buitenlandse universiteiten in Egypte, Marokko en Turkije. Een paar studenten hebben de afgelopen jaren bijvoorbeeld academische stages gedaan aan de Al-Qarawiyyin universiteit in Fes, aan de Kulliyya Usul al-Din (faculteit der Godgeleerdheid). Ook is er een samenwerkingscontract met de Liga van islamitische Universiteiten. Samenwerking met universitaire theologische opleidingen in islamitische landen is voor de VU noodzakelijk voor de aanvaarding van de docenten en de afgestudeerden in de islamitische wereld en in de islamitische gemeenschap in Nederland.²¹

¹⁸ Interviews 2 betrokkenen opleiding VU.

¹⁹ Interview betrokkene opleiding VU.

²⁰ Interview betrokkene opleiding VU.

²¹ Interview betrokkene opleiding VU.

3.5 Resultaten van de opleiding

De islamopleidingen aan de VU zijn ondergebracht als specialisaties binnen de bredere opleiding Religie en Levensbeschouwing. In de cijfers zoals DUO deze registreert, zijn alleen de aantallen studenten bekend voor de volledige opleiding en kan niet worden gespecificeerd naar traject Islam. De in deze paragraaf gepresenteerde cijfers zijn afkomstig van de studentenadministratie van de VU.

Aantal studenten

Volgens de gegevens van de studentenadministratie van de VU zijn er in de periode 2005 tot en met 2011 118 studenten begonnen aan de bacheloropleiding R&L - traject Islam. Op de peildatum 15 juli 2012 stonden nog 28 studenten ingeschreven bij de bacheloropleiding.

In de periode 2005 tot en met 2011 zijn 46 studenten begonnen met een islam specialisatie binnen de master R&L. Het overgrote deel, 37 studenten, koos voor de specialisatie Islamitische Geestelijke Zorg. Zeven studenten kozen voor Verdieping Islam en twee studenten voor Islamitische Educatie. Op de peildatum 15 juli 2012 stonden nog 22 studenten ingeschreven bij de masterspecialisaties.

Persoonskenmerken van studenten

Het aandeel vrouwen in de instroom in de bacheloropleiding is iets hoger dan het aandeel mannen. De verhouding tussen mannen en vrouwen verschilt echter sterk per instroomjaar. De meest recente instroom bestaat bijna geheel uit vrouwen. Een ruime meerderheid van de studenten (84%) is geboren tussen 1980 en 1990. Het betreft dus vooral twintigers.

Bijna alle bachelorstudenten volgden de opleiding voltijd. Ongeveer een op de tien studenten volgde de opleiding in deeltijd. Ook is voor een meerderheid van de studenten (65%) de bacheloropleiding R&L - traject Islam hun hoofdstudie. Voor ruim een derde (35%) van de studenten was het hun nevenstudie. Docenten hebben het idee dat veel studenten de opleiding vanwege een persoonlijke interesse volgen en niet altijd met de bedoeling hierin een baan te vinden. Zij verwachten dat een wijziging van de studiefinancieringsstructuur een negatief effect zal hebben op de instroom in de bachelor.²²

²² Interview betrokkene opleiding VU.

Tabel 3.4 Aantal ingestroomde studenten in bacheloropleiding

Instroom Bachelor	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Totaal
Geslacht								
Man	12	12	5	9	6	8	1	53 (45%)
Vrouw	12	10	8	8	12	7	8	65 (55%)
Geboortejaar								
1990-2000						1		1 (1%)
1980-1990	16	19	12	15	16	12	9	99 (84%)
1970-1980	6	3	1	2	1	1		14 (12%)
1960-1970	2	0	0	0	1	1		4 (3%)
Opleidingsvorm								
Voltijd	24	18	11	15	17	12	9	106 (90%)
Deeltijd	0	4	3	2	1	3		13 (11%)
Type								
Hoofdstudie	11	14	12	15	10	9	6	77 (65%)
Nevenstudie	13	8	1	2	8	6	3	41 (35%)
Totaal	24	22	13	17	18	15	9	118 (100%)

Bron: VU, peildatum 15 juli 2012

Het beeld voor de instroom in de islamitische masterspecialisaties is wat anders. Er stromen relatief wat meer mannen in de master in. Ook hier geldt dat de man-vrouwverhouding sterk verschilt per instroomjaar. In de beginperiode stroomden vooral mannen in, maar de recente instroom bestaat hoofdzakelijk uit vrouwen. De masterstudenten zijn gemiddeld wat ouder en doen de opleiding iets vaker in deeltijd dan bachelorstudenten. Voor verreweg de meeste masterstudenten is de islamitische specialisatie wel hun hoofdstudie.

Tabel 3.5 Aantal ingestroomde studenten in masteropleiding

Instroom Master	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Totaal
Geslacht								
Man	4	3	2	3	4	3	5	24 (52%)
Vrouw	1	0	2	3	4	5	7	22 (48%)
Leeftijd								
1990-2000	0	0	0	0	0	0	0	0
1980-1990	0	1	1	1	6	5	5	19 (41%)
1970-1980	1	2	2	2	1	3	4	14 (30%)
1960-1970	3	0	1	2	0	0	1	4 (9%)
Voor 1960	1	0	0	1	1	0	0	2 (4%)
Opleidingsvorm								
Voltijd	1	2	2	4	7	6	10	32 (70%)
Deeltijd	4	1	2	2	1	2	2	14 (30%)
Type								
Hoofdstudie	5	3	4	6	8	8	7	41 (89%)
Nevenstudie	0	0	0	0	0	0	5	5 (11%)
(Hoofd) Specialisatie								
Islamitische Geestelijke Zorg	3	2	4	6	4	8	10	37 (80%)
Verdieping Islam	2	1	0	0	3	0	1	7 (15%)
Islamitische Educatie	0	0	0	0	1	0	1	2 (4%)
Totaal	5	3	4	6	8	8	12	46 (100%)

Bron: VU, peildatum 15 juli 2012

Bijna alle studenten in zowel de bachelor- als masteropleidingen hebben de Nederlandse nationaliteit. Een meerderheid van de bachelorstudenten is ook in Nederland geboren. Dat is anders in de master. De meerderheid van de masterstudenten is in het buitenland geboren. Het grootste deel van de studenten is geboren in Marokko, gevolgd door Turkije.

Tabel 3.6 Nationaliteit en geboorteland van bachelor- en masterstudenten 2005-2011* (let op gegevens niet helemaal compleet, geboorteland master 2005-2006/2006/2007)

	Bachelor	Master
Eerste Nationaliteit		
Nederlandse	114 (97%)	43 (93%)
Turkse		1 (2%)
Marokkaanse	2(2%)	1 (2%)
Anders	2 (2%)	1 (2%)
Geboorteland		
Nederland	71 (60%)	10 (22%)
Marokko	14 (12%)	19 (41%)
Turkije	6 (5%)	13 (28%)
Anders	5 (4%)	4 (9%)
Totaal	118 (100%)	46 (100%)

Bron: VU, peildatum 15 juli 2012

Vooropleiding studenten

Het grootste deel van de studenten dat begint aan de bacheloropleiding heeft een vwo-opleiding afgerond. Ook heeft een flink deel van de instroom een Hbo-opleiding of propedeuse afgerond.

Bijna de helft (46%) van de studenten die beginnen aan de masteropleiding, heeft de bachelor R&L afgerond. Ook stroomt ruim een derde (35%) van de studenten in via de premaster

Tabel 3.7 Instroom studenten bachelor- en masteropleiding naar hoogst genoten vooropleiding in 2006-2011

Instroom Bachelor	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Totaal
VWO	6	11	5	6	11	4	6	49 (42%)
HBO	3	0	4	4	4	5	0	20 (17%)
HBO prop	9	7	3	4	2	1	2	28 (24%)
Beschikking cvb/cd	3	2	1	3	1	1	0	11 (9%)
Buitenlands	3	0	0	0	0	2	1	6 (5%)
Overig	0	2	0	0	0	0	0	2 (2%)
Onbekend	0	0	0	0	0	2	0	2 (2%)
Totaal	24	22	13	17	18	15	9	118 (100%)

Vervolg tabel 3.7

Instroom Master	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Totaal
Bachelor R&L	1	1	0	0	5	5	9	21 (46%)
HBO	0	1	1	2	0	0	0	4 (9%)
Premaster R&L	0	1	2	4	3	3	3	16 (35%)
Buitenlands diploma	3	0	1	0	0	0	0	4 (9%)
Onbekend	1	0	0	0	0	0	0	1 (2%)
Totaal	5	3	4	6	8	8	12	46 (100%)

Bron: VU, peildatum 15 juli 2012

Studierendement
Bacheloropleiding

Ongeveer een kwart van de studenten die in de periode 2005-2010 instroomde, heeft de bachelor R&L traject inmiddels succesvol afgerond. Een meerderheid (55%) is uitgestroomd zonder diploma en nog een vijfde is nog bezig met de opleiding. Wel fluctueert het studierendement sterk per cohort. Van het recente cohort 2009 stopten elf van de achttien studenten voortijdig met de opleiding. Zeven van hen volgden de studie als nevenstudie en stopten allemaal in hun eerste jaar met de opleiding. Sinds de beginperiode is de gemiddelde studieduur flink afgenomen. Ondanks dat het laatste jaar van de studie van het cohort 2009 nog bezig was op het moment van meten, waren er toch al twee studenten afgestudeerd. Zij hadden minder tijd nodig dan de nominale studieduur van 36 maanden.

Masteropleiding

Het studierendement van de masteropleiding is hoger. Een meerderheid van de studenten die in de periode 2005-2010 instroomde, heeft de opleiding inmiddels afgerond. Bijna een derde (29%) is nog bezig met de opleiding en ongeveer één op de tien studenten is afgehaakt (12%). De gemiddelde studieduur lag vooral in de beginperiode hoog (20-31 maanden).

Tabel 3.8 Studierendement per cohort 2005-2010

Instroom bachelor	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Totaal
Geslaagd	4	6	9	6	2	0	27 (25%)
Gestopt	17	14	2	7	11	9	60 (55%)
Nog bezig	3	2	2	4	5	6	22 (20%)
Totaal	24	22	13	17	18	15	109 (100%)
Gem. studieduur geslaagden (mnd)	53	41	44	35	24	nvt	
Instroom master							
Geslaagd	4	2	3	4	3	4	20 (59%)
Gestopt	1	1	0	1	1	0	4 (12%)
Nog bezig	0	0	1	1	4	4	10 (29%)
Totaal	5	3	4	6	8	8	34 (100%)
Gem. studieduur geslaagden (mnd)	31	20	11	12	18	12,5	

Bron: VU, peildatum 15 juli 2012

Oorzaken uitval

Volgens betrokkenen bij de opleiding is uitval niet een specifiek probleem voor de islamopleidingen. Wel spelen algemene problemen vanwege een voornamelijk allochtone studentenpopulatie. Het taalniveau is een probleem en ook het feit dat deze studenten een eerste generatie binnen hun familie zijn die gaat studeren. Voor deze studenten komt er een zomercursus naar voorbeeld van de UCLA. Hierin wordt aandacht besteed aan studievaardigheden en wat verder wordt verwacht van de studenten.²³ Door deze maatregelen hoopt de VU de uitval in de bachelor te verkleinen.

Een aanvullende reden waarom de uitval in de bachelor redelijk hoog is, kan zijn dat een groot deel van de studenten de studie als nevenstudie volgt. Een docent geeft aan dat vooral de minor Arabisch, verplicht onderdeel van het programma, niet gemakkelijk met een andere studie te combineren is.

Pre-masterprogramma

De uitval in het pre-masterprogramma was in eerste instantie hoog, maar hierover zijn geen precieze cijfers beschikbaar. De instroom in de pre-master was het eerste jaar heel hoog; in 2005-2006 werden 29 studenten toegelaten. Een groot deel van deze studenten die in september 2005 met het pre-masterprogramma is ingestroomd, is na verloop van tijd met de studie gestopt. Het lezen van academische studies op voldoende niveau in de Nederlandse taal leverde teveel problemen op.²⁴ Bovendien was het volgens het CIT-jaarverslag-2007 voor de oudere studenten die traditionele islamitische opleidingen in andere landen hadden afgerond, vaak een grote overgang om hun geloof in een plurale cultuur te doordenken.²⁵ Tot op heden zijn zestien studenten via de pre-master in de master ingestroomd.

3.6 Tot slot

De VU startte in 2005 met de bacheloropleiding Religie en Levensbeschouwing – traject Islam en de masterspecialisatie Islamitische Geestelijke Zorg (IGZ). De masterspecialisatie IGZ en een bijbehorende pre-master werden ontwikkeld met behulp van een ontwikkelsubsidie van het ministerie van OCW. De opleidingen werd ondergebracht in het Centrum voor Islamitische Theologie (CIT). Doordat de opleidingen deel uitmaken van de opleiding Religie en Levensbeschouwing volgen de studenten ook colleges samen met de andere studenten van andere levensbeschouwingen.

²³ Interview Docent 4, (voormalig) Coördinator, Decaan, Docent 2.

²⁴ In eerste instantie konden ook niet Nederlandstalige studenten zonder volledig afgerond NT2-diploma instromen. De VU koos hiervoor vanwege de verwachtingen vanuit de islamitische gemeenschap voor een passende opleiding voor degenen die al actief waren binnen organisaties.

²⁵ Jaarverslag Centrum voor Islamitische Theologie over 2007.

Het totale bachelorprogramma Religie en Levensbeschouwing – traject Islam is opgebouwd uit 4 delen: (1) de Arabische taal, (2) islamitische theologie, (3) algemene godsdienstwetenschap en andere religies en levensbeschouwingen, en (4) voorbereiding op scriptie en scriptie schrijven. Studenten kunnen vanuit de bachelor doorstromen in twee masterspecialisaties: Islamitische Geestelijke Zorg en de Verdieping Islam. Daarbij is de eerste sterk praktijkgericht met een verplichte stage en de tweede is sterk op onderzoeksvaardigheden gericht. De islamitische koepelorganisaties waren niet direct betrokken bij de invulling van het onderwijsprogramma.

Sinds de start van de opleidingen in september 2005 tot studiejaar 2011-2012 zijn ruim honderd studenten begonnen aan de bachelor en bijna vijftig aan de master. Het aantal afgestudeerden van de bacheloropleiding is beperkt: 27 studenten hebben het diploma behaald. Het lage slagingspercentage komt door de enorme uitval tijdens de opleiding. Meer dan de helft stopte zonder het diploma te behalen. Ongeveer een vijfde van de studenten is nog altijd bezig met de opleiding. De uitval binnen de masteropleiding is aanzienlijk lager. Slechts vier studenten zijn gestopt zonder diploma. Een meerderheid van de studenten die tussen 2005-2010 aan hun master begonnen is, is inmiddels afgestudeerd.

De hoge uitval van studenten tijdens de bacheloropleiding kan het gevolg zijn van het relatief grote aandeel studenten dat deze opleiding als nevenstudie volgt. Dit aandeel is veel lager binnen de masteropleidingen. Daarnaast noemden docenten het taalniveau en studievaardigheden van een deel van de allochtone studenten als belangrijk struikelblok.

4 UNIVERSITEIT LEIDEN

Sinds september 2006 heeft de Universiteit Leiden een bachelor- en masteropleiding Islamitische Theologie. De bachelor is een brede theologische opleiding waarin alle islamitische stromingen aan bod komen. De eenjarige Engelstalige master Islamic Theology richt zich vooral op de moderne islam in Europa. De opleiding Islamitische Theologie is geen imamopleiding, maar kan fungeren als een voorbereiding op een ambtsopleiding. De theologische faculteit van de Universiteit Leiden werkt vanuit het duplex ordo-principe. Dit betekent dat academie en kerk strikt gescheiden worden. Beide domeinen hebben elk hun eigen verantwoordelijkheid, met de bedoeling zowel academische vrijheid als godsdienstvrijheid te waarborgen. Een ambtsopleiding voor imams wordt vanuit dit principe gezien als de verantwoordelijkheid van de islamitische koepelorganisaties.

4.1 Achtergrond

De Universiteit Leiden had al een ruim aanbod aan vakken in de islamitische theologie, Arabisch en godsdienstwetenschappen. Zij kon daardoor gemakkelijk inspelen op de politieke behoefte aan Nederlandse islamopleidingen, eventueel ter voorbereiding op een ambtsopleiding voor imams. Toch was Leiden in het begin sceptisch over het opzetten van een imamopleiding, omdat het uiteindelijk een kwestie is van de betrokken gemeenschap en niet van de overheid.¹

Naar een samenwerking met islamitische koepels

De islamitische koepelorganisaties werden niet betrokken bij de verdere invulling van de bachelor- en masteropleidingen die de Universiteit Leiden al had. Leiden kon voortbouwen op de islamitisch theologische vakken die al werden aangeboden. Er was eerder al de kopstudie (na het eerste jaar) Islamologie, een samenwerking tussen de faculteiten Arabisch en Godgeleerdheid. Daarnaast was er ook een masterprogramma Islamic Studies. In 2006 werd een volledige studie Islamitische Theologie gestart, waarvoor de Universiteit Leiden in 2006 een ontwikkelsubsidie kreeg van het ministerie van OCW. Wel hadden de initiatiefnemers, zoals Van Koningsveld, ten behoeve van de invulling van de opleidingen gesprekken gevoerd met verschillende vertegenwoordigers van de islamitische gemeenschappen.² Voor het uitwerken van een programma voor de ambtsopleiding werd intensief contact gezocht met de islamitische koepels. In het voorstel dat de Universiteit Leiden in eerste instantie indiende voor de subsidie voor een imamopleiding was samenwerking beoogd met ISN/Diyanet. Het idee was om met name de

¹ Interview betrokkene opleiding Universiteit Leiden.

² <http://hum.leidenuniv.nl/medewerkers/forum/index-109/koningsveld-109.html>.

Turkse imams met een academische opleiding die vanuit Turkije naar Nederland komen een cursus te geven van anderhalf à twee jaar. Binnen deze cursus konden de imams worden bijgeschoold in de Nederlandse taal, het Nederlandse juridische en sociale systeem, de geschiedenis van Nederland, de historische godsdienstwetenschappen en de islamologie.³ Het ministerie had echter geen goede ervaringen opgedaan in de samenwerking met ISN/Diyanet en het was duidelijk dat bij deze organisatie op dat moment geen grote behoefte bestond aan een Nederlandse imamopleiding.⁴ Daarnaast is ISN/Diyanet geen groot voorstander van het duplex ordo-principe.⁵ Het expertpanel, dat door het ministerie van OCW werd ingesteld om een objectief en deskundig oordeel te vellen over de plannen van de universiteiten voor islamopleidingen, beoordeelde de voorgestelde samenwerking als uiterst onzeker. Ook zou de ambtsopleiding een sterk Turkse signatuur krijgen en vroeg het expertpanel zich af of dit andere stromingen niet zou belemmeren zich bij de opleiding aan te sluiten. Tegelijkertijd merkte het panel op, dat de duplex ordo-vorm wel ruimte biedt voor ambtsopleidingen per stroming.⁶

Het ministerie van OCW zag wel mogelijkheden voor islam- en imamopleidingen in Leiden en vroeg de universiteit opnieuw een plan in te dienen. Na intern overleg besloot Leiden dat als het ministerie bereid zou zijn een theologische opleiding te ondersteunen die uit twee opleidingen bestaat, de duplex ordo, dat de universiteit dan bereid was een wetenschappelijke opleiding te ontwikkelen met daarna of gedeeltelijk daarnaast een beroepsopleiding tot imam onder de verantwoordelijkheid van de moskeeën. Leiden heeft toen een wetenschappelijke opleiding aangeboden, waaraan een ontwikkelingssubsidie is toegewezen.⁷ Een imamopleiding zou daar later aan worden toegevoegd. Hiervoor werd gezocht naar organisaties die bereid waren mee te werken en om de positie van de kerken in te nemen zoals bij de beroepsopleiding voor predikanten.⁸ Dat werden de Nederlands Islamitische Federatie (NIF) en de Raad van Marokkaanse Moskeeën in Nederland (RMMN).⁹ Met de NIF waren al goede contacten omdat een bestuurslid bezig was met een promotie in Leiden. In een later stadium raakte ook VIN betrokken bij het opzetten van de ambtsopleiding. De Vereniging van Imams in Nederland (VIN) meldde zichzelf toen de opleiding al in een vergevorderd

³ Interview betrokkene opleiding Universiteit Leiden.

⁴ Interview overige betrokken actor.

⁵ Interview betrokkene koepelorganisatie.

⁶ Interview overige betrokken actor.

⁷ Interview betrokkene opleiding Universiteit Leiden.

⁸ Interview betrokkene opleiding Universiteit Leiden.

⁹ Interview overige betrokken actor.

stadium was en schreef een verklaring dat zij zich aansloten bij het initiatief van Leiden.¹⁰ Het uitgangspunt was dat alle islamitische koepels mee konden doen.

Het College van Bestuur van de Universiteit Leiden heeft echter in april 2011 besloten de ambtsopleiding af te blazen. Deze beslissing van het College is de uitkomst van de profileringsdiscussie binnen de universiteit naar aanleiding van het rapport van de commissie-Veerman uit 2009. Het College was uiteindelijk van mening dat een ambtsopleiding voor imams niet binnen het nieuwe profiel van de Universiteit Leiden past. Ook voor de predikantenopleiding geldt dat deze in het kader van de herprofilering in Leiden wordt afgeschaft. Vanuit de duplex ordo-gedachte voelt de universiteit zich weliswaar verantwoordelijk voor een wetenschappelijke theologische opleiding, maar niet voor de beroepsopleiding. Daarnaast was het feit dat de Vrije Universiteit met een ambtsopleiding in de Randstad voor imams zou beginnen, ook een reden om niet nog een andere ambtsopleiding te starten.

Door het vervallen van de islamitische ambtsopleiding is van nauwe betrokkenheid van Nederlandse islamitische koepelorganisaties bij de opleiding geen sprake meer.

Box 4.1 Ontvangen subsidies

Voor de periode van 1 januari 2006 tot 1 januari 2011 heeft het ministerie van OCW een jaarlijkse ontwikkelsubsidie van 472.000 euro (in totaal 2,35 miljoen euro) te beschikking gesteld voor de totstandkoming en ontwikkeling van de bachelor- en masteropleiding Islamitische Theologie. Door middel van de subsidie zou de Universiteit Leiden in september 2006 van start kunnen gaan met deze opleidingen. In de subsidiebeschikking worden geen nadere subsidievoorwaarden genoemd.

Momenteel ontvang de Universiteit Leiden geen subsidie meer van het ministerie van OCW. Voor de opleidingen aan de Universiteit Leiden geldt verder dezelfde reguliere bekostiging van studenten en het recht op studiefinanciering als voor andere (theologische) opleidingen.

Ontwikkeling curriculum

Het curriculum van de bacheloropleiding werd gebaseerd op drie pijlers: Arabische taalverwerving om de bronteksten te kunnen lezen, theologie van de islam en de moderne toepassing van de islam in het westen, en de godsdienstwetenschappelijke benadering als permanente basis. In het masterprogramma werd de focus gelegd op de moderne islam in Europa. Voor de invulling van het onderwijsprogramma waren er twee belangrijke uitgangspunten. Allereerst de toepassing van de islam in het Westen. Het gaat dan bijvoorbeeld om vraagstukken over rituelen. Het gebed is vijfmaal per dag verplicht voor moslims. Hoe gaat dat hier in het Westen? Wat doe je als je

¹⁰ Interviews 2 betrokkenen opleiding Universiteit Leiden.

hiervoor geen toestemming krijgt van een werkgever? Dit soort vraagstukken moest centraal staan in de opleiding. Ten tweede moesten studenten kennis nemen van de diversiteit aan theologisch denken binnen de islam. Alle islamitische stromingen moesten in het programma aan bod komen.¹¹

Alle specifieke islamvakken zijn nieuw ontwikkeld voor de opleiding Islamitische Theologie. Daarnaast zijn enkele bestaande vakken aangepast aan de context van de nieuwe opleiding. Nieuwe colleges waren bijvoorbeeld de vervolgcursussen Arabisch die religieuze in plaats van seculiere teksten tot onderwerp hadden, de colleges die de Koran en de traditieliteratuur tot onderwerp hebben, en de colleges islamitische theologie en islamitisch recht. In latere fasen van de opleiding (onder andere na de midtermreview) zijn de colleges verder aangepast.

Vanaf het begin waren er plannen voor een aansluitende eenjarige ambtsopleiding, verzorgd door een islamitische koepelorganisatie en gebaseerd op het duplex ordo-principe. De bedoeling was dat studenten bij de Universiteit Leiden de volledige bachelor- en masteropleiding doorlopen en daarnaast een eenjarige eigen ambtsopleiding volgen bij een islamitische koepelorganisatie. Deze opzet kent de Universiteit Leiden ook voor de Remonstrantse Broederschap.

Werving docenten en studenten

Voor de werving van studenten is in principe vooral aangesloten bij de reguliere voorlichtingsactiviteiten van de Universiteit, waarbij via de website, open dagen, meeloopprogramma's en dergelijke, voorlichting over de nieuwe opleiding is gegeven. Daarnaast zijn in de beginfase specifieke activiteiten ontwikkeld, zoals folders die ook in het Arabisch en Turks beschikbaar waren, en is contact gezocht met de Vereniging van Imams in Nederland, om daarmee zowel ouders als religieuze leiders in de verschillende islamitische gemeenschappen goed over de nieuwe opleiding te informeren. Gezien de grote hoeveelheid werk en de relatief grote belangstelling voor de opleiding, zijn deze specifieke activiteiten later niet meer voortgezet. Wel heeft de nieuwe studietoelichting van de opleiding regelmatig bijeenkomsten van de doelgroep bezocht om verdere voorlichting te geven.

Daarnaast had en heeft ieder van de vier vaste docenten zijn/haar eigen contacten en hebben zij in die kringen veel gedaan de opleiding bekendheid te geven. De docenten traden en treden ook regelmatig in de media op, waardoor indirect ook aandacht voor de opleiding in Leiden gegenereerd wordt.

In een latere fase is de voorlichting er meer en meer op gericht geweest om de relatief grote aantallen geïnteresseerden duidelijk te maken wat de opleiding precies inhoudt en vooral welke inzet er van de studenten wordt verwacht.

¹¹ Interview betrokkene opleiding Universiteit Leiden.

Omdat Leiden werkt vanuit het duplex ordo-systeem speelde de geloofs-overtuiging van docenten geen rol bij aanstellingen. Er werd gestreefd naar een divers docententeam dat 'op een evenwichtige wijze de diversiteit van de islam kan onderwijzen en zich niet laat leiden door eventuele vooringenomenheden'. Het divers samengestelde team (man/vrouw, moslim/niet-moslim), hoewel niet bewust nagestreefd, reflecteert deze inzet op een gevarieerde benadering.¹² Op dit moment zijn er vier kerndocenten voor de vakken van islamitische theologie: Nathal Dessing, Mohammed Ghaly, Umar Ryad en Maurits Berger. Op Maurits Berger na hebben alle docenten hun studie bij de initiatiefnemer van de opleidingen, prof. dr. S.J. van Koningsveld, gevolgd. Daarnaast dragen andere docenten van het instituut aan de opleiding bij, zowel via 'niet-islam'-vakken, als in de begeleiding van papers en scripties.

4.2 Inhoud opleiding

De bachelor en master Islamitische Theologie aan de Universiteit Leiden hebben een sterk academisch profiel. Stages vormen geen vast onderdeel van het programma. De opleiding is gebaseerd op drie pijlers: Arabische taalverwerving om de bronteksten te kunnen lezen, theologie van de islam en de moderne toepassing van de islam in het Westen. Daarnaast vormt de algemene godsdienstwetenschappelijke benadering het vertrekpunt van de opleidingen.

Bachelor Islamitische Theologie

De opleiding Islamitische Theologie is een bachelor gericht op de studie van de levensbeschouwing en geloofsvoorstelling van mensen door de eeuwen heen. De nadruk ligt op de bestudering van religieuze bronteksten uit verschillende stromingen binnen de islamitische traditie, zoals de soennitische en sjiitische. Het doel is dat studenten tijdens de driejarige opleiding een grondige kennis van de klassieke en hedendaagse islam en het Arabisch opdoen, op de hoogte zijn van diverse wetenschappelijke benaderingen van godsdiensten en kennis van het christendom en jodendom opdoen.

De opleiding bestaat uit vier delen: (1) islamvakken, (2) Arabisch, (3) algemene godsdienstwetenschap en (4) een afsluitende scriptie. De helft van het onderwijsprogramma is gericht op islamvakken. Ongeveer een tiende van het programma (11%) is gericht op het leren van de Arabische taal. Belangrijk is hierbij te benadrukken dat de 20 EC (European Credits) Arabisch alleen de basiskennis betreft: de praktische vaardigheid in het gebruik van het Arabisch wordt daarna en daarnaast in bijna alle islamvakken getraind en verder verdiept (deze vakken zijn in tabel 4.1 met een (A) gemarkeerd. Met evenveel recht zou daarom gezegd kunnen worden dat er voor het leren van het Arabisch minstens 55 EC zijn uitgetrokken.

¹² Interview betrokkene opleiding Universiteit Leiden.

Een derde van het programma richt zich op de algemene godsdienstwetenschappen, waarbij er ook aandacht is voor het christendom en het jodendom. De opleiding heeft, zoals alle opleidingen aan de Leidse Faculteit der Geesteswetenschappen, een omvangrijk deel vrije keuzeruimte (30 EC, een halfjaar). Deze ruimte kunnen studenten invullen met vakken binnen de godsdienstwetenschappen, gebruiken voor een academische stage of het volgen van een minor. Dit betekent dat zij deze ruimte desgewenst ook sterk islamitisch theologisch kunnen inkleden. De bacheloropleiding wordt afgesloten met een eindwerkstuk.

Tabel 4.1 Programma bachelor Islamitische Theologie studiejaar 2011-2012

Islamvakken	EC	Arabisch	EC
Islamologie	5	Grammatica 1	5
Inleiding Koran en Hadith	5	Grammatica 2	5
Ibadat (A)	5	Religieuze teksten	5
Geschiedenis islam in het Westen	5	Islamitische teksten	5
Moderne denkers en stromingen in de islam	5		20
Fatwa's voor moslims in het Westen (A)	5		
Islam, recht en religie van minderheden	5	Godsdienstwetenschap	
Hadith (A)	5	Inleiding godsdienstwetenschap	5
Rituelen en symbolen van de islam	5	Intl. sociaalwetenschappelijke benaderingen van godsdienst en geloof	5
Theologie en filosofie van de islam (A)	5	Godsdienstwijsbegeerte	5
Islamitische teksten/Koran (A)	5	Inleiding jodendom	5
Tafsir (A)	5	Geschiedenis van het christendom	5
Mu'amalaat (A)	5	Vergelijkende godsdienstwetenschap	5
Verdieping Koran- en Hadithwetenschappen (A)	5	Keuzeruimte godsdienstwetenschappen*	30
Moderne islamitische theologie	5		60
Thematisch tekstcollege: de positie van de vrouw in de islam	5	Scriptie	
Grondslagen van het islamitisch recht	5	Eindwerkstuk BA	10
Teksten uit Fiqh en usul-al-fiqh (A)	5		10
	90		

* De vrije keuzeruimte kan worden opgevuld met een academische stage, een minor of met vakken in de godsdienstwetenschappen. De invulling kan ook sterk gericht zijn op islamvakken.

Master Islamitische Theologie

In de éénjarige Engelstalige master Islamic Theology staat de hedendaagse ontwikkeling van de islam in Europa centraal. In de masterfase volgen studenten nog vijf verplichte vakken: drie verdiepende vakken op het gebied van de islam, één algemeen vak over religiewetenschappen en een vak over Europees beleid en jurisprudentie over moslims en islam. Een aanzienlijk deel van het programma bestaat uit vrije keuzeruimte, waarbinnen studenten zich verder kunnen verdiepen in andere religies, diverse aspecten van godsdienstwetenschappen en onderzoeksmethoden. In deze vrije keuzeruimte kunnen studenten zich nog verder verdiepen in het Midden-Oosten en de islam of zich

richten op verschillende onderdelen van de godsdienstwetenschappen. Dit kan onder andere door de verplichte vakken van 5 naar 10 EC uit te breiden. Dit betekent in de praktijk meestal dat studenten een onderwerp uit het aanbod van het college kiezen en daar een eigen onderzoek naar doen, resulterend in een werkstuk.

Tabel 4.2 Programma Master Islamic Theology 2011-2012

	EC	%
Islamvakken		
Interpreting Islam: contemporary ijtihād in economics and biomedical ethics	5	
Islamic jurisprudence for Muslims in Europe: the role of fatwa's	5	
European policies and jurisprudence concerning Muslims and Islam	5	
Piety, gender, and modernity: anthropological perspectives (keuzevak)	5	
	20	33%
Algemene godsdienstwetenschappen		
General required course religious studies	5	
Vrije keuze	15	
	20	33%
Scriptie		
MA Thesis Religious Studies	20	
	20	33%

De verplichte vakken dekken volgens de staf de belangrijkste aspecten van de studie van de islam in de moderne westerse samenleving. Het gaat om twee kanten van de medaille, dat wil zeggen hoe Europa in sociale en juridische zin omgaat met religieuze minderheden, in het bijzonder met moslims, en andersom, hoe binnen de islam wordt nagedacht over de minderheidspositie van moslims in Europa. Daarnaast komt in de studie het nadenken vanuit het islamitisch recht over allerlei andere maatschappelijke kwesties aan bod, in het bijzonder de medisch-ethische discussies. Tot slot, wat de islamvakken betreft, is in de opleiding aandacht voor het perspectief vanuit het gewone leven: hoe geven gewone gelovigen vorm aan hun geloof in de moderne samenleving? Naast deze islamvakken biedt de general required course zicht op het bredere perspectief van de godsdienstwetenschappen waarbinnen de studie van de islam plaatsvindt.

Veranderingen in de opleidingen

Eind 2009 verzocht de universiteit een externe commissie de opleidingen te evalueren. De voornaamste aanbeveling van de commissie was om het programma nog duidelijker in te richten op de beoogde vervolgopleiding: de imamopleiding. Dit betekende onder andere dat er veel meer Arabisch in het programma moest, zodat afgestudeerden in staat zijn religieuze teksten te lezen. Op grond van deze aanbeveling werd het aantal werkgroepen Arabisch verdubbeld van 10 EC in de periode 2006 -2010 naar 20 EC vanaf studiejaar 2010-2011.¹³

¹³ E-studiegids bachelor Islamitische theologie 2009-2010/2010-2011.

In 2011 besloot het bestuur van de Faculteit der Geesteswetenschappen dat het naast elkaar bestaan van de opleiding Islamitische Theologie van het Instituut voor Godsdienstwetenschappen en een aantal relevante vakken binnen de opleiding Midden-Oostenstudies van het Instituut voor Regiostudies niet wenselijk was. Beide opleidingen hadden te weinig studenten en moesten worden samengevoegd. Dat heeft geleid tot een nieuwe bacheloropleiding met een breder karakter: Islamstudies. De nieuwe bacheloropleiding 'Islamstudies' start in formeel in september 2013, in de praktijk wordt het komend jaar al deels met het nieuwe programma gewerkt. Het programma voor het eerste jaar is inmiddels vastgesteld. Het Arabisch is verdwenen uit het curriculum voor de eerstejaars en heeft plaatsgemaakt voor extra aandacht voor de islam en het Midden-Oosten. Het grootste deel van het eerste jaar wordt besteed aan de islamvakken (58%) en een kleiner deel aan de algemene godsdienstwetenschappen (25%). Daarnaast zijn twee algemene vakken over de geschiedenis, taal, cultuur en politiek van het Midden-Oosten toegevoegd aan het programma. Het programma van het tweede en derde jaar van de bachelor Islamstudies zal in het komende jaar (2012/2013) worden vastgesteld.

De onderwijsdirecteur geeft aan dat de opleiding meer maatschappelijk gericht dan theologisch wordt, omdat het minder sterk gericht is op het bestuderen van de teksten dan voorheen. 'Het gaat niet alleen om de geleerde islam, maar ook om de geleefde godsdienst.'¹⁴

Tabel 4.3 Programma bachelor Islamstudies 2012-2013 (eerste jaar)

	EC	%
Islamvakken		
Islamologie	5	
Geschiedenis islam in het Westen	5	
Moderne denkers en stromingen in de islam	5	
Verdieping islam	5	
Geschiedenis van de islam in Afrika en Azië	5	
Inleiding Sji'isme	5	
Islam in relatie tot het jodendom en het christendom	5	
	35	58
Algemene godsdienstwetenschappen		
Inleiding godsdienstwetenschap	5	
Inleiding sociaalwetenschappelijke benaderingen van godsdienst en geloof	5	
Vergelijkende godsdienstwetenschap	5	
	15	25
Anders		
Geschiedenis van het Midden-Oosten	5	
Talenpanorama van het Midden-Oosten: taal, cultuur en politiek	5	
	10	17

* De vrije keuzeruimte kan worden opgevuld met een academische stage, een minor of met vakken in de godsdienstwetenschappen. De invulling kan ook sterk gericht zijn op islamitische theologie.

¹⁴ Interview betrokkene opleiding Universiteit Leiden.

Het masterprogramma Islamitische Theologie blijft in hoofdlijnen bestaan zoals voorheen¹⁵ en gaat verder als 'Islam in the contemporary West' vanaf september 2012. Het onderdeel algemene godsdienstwetenschappen wordt groter en de voorheen verplichte verdiepende vakken in de islamitische theologie worden nu aangeboden als specialisaties. Het is ook mogelijk te specialiseren in de antropologie van moslimsamenlevingen.

Tabel 4.4 Programma master Islam in the contemporary West, studiejaar 2012-2013

	EC
Islam en Islamitische theologie (specialisatievakken - keuzevakken)	
Interpreting Islam: contemporary ijthad in economics and biomedical ethics	5
Islamic jurisprudence for Muslims in Europe: the role of fatwas	5
European policies and jurisprudence concerning Muslims and Islam	5
Anthropology of Muslim societies	10
Culture and society in the medieval Muslim world	5
Piety, gender and modernity, anthropological perspectives	5
Algemene godsdienstwetenschappen (verplicht)	
General required course religious studies	5
Comparative religion: themes and topics in the study of religion	5
Scriptie	
MA Thesis: Theology and Religious Studies	20

Het afblazen van de imamopleiding heeft een belangrijke rol gespeeld bij het besluit om de opleiding Islamitische Theologie, in samenwerking met het Instituut voor Regiostudies, te verbreden. Door het vervallen van de ambtsopleiding is ook de noodzaak vervallen om de bachelorstudenten vooral tot religieuze tekstspecialisten op te leiden. In de nieuwe opleiding kan meer aandacht worden besteed aan de bredere maatschappelijke context. Doordat de ambtsopleiding komt te vervallen, zijn de aanbevelingen uit de tussenevaluatie minder urgent geworden. Door de extra werkgroepen Arabisch was de opleiding voor veel studenten erg moeilijk geworden, aldus de onderwijsdirecteur. Nu wordt de opleiding 'studeerbaarder' en aantrekkelijker volgens hem, door het aanbieden van een breder programma en het toevoegen van een verblijf in het buitenland. Deze wijzigingen moeten ervoor zorgen dat meer studenten instromen en de uitval lager wordt en dat daarmee meer studenten worden opgeleid met gedegen wetenschappelijke kennis die breed maatschappelijk inzetbaar is.

¹⁵ Interviews 2 betrokkenen opleiding Universiteit Leiden.

Studiebelasting

Bachelor Islamitische Theologie

Voor het eerste jaar staat veertien uur college per week tijdens de collegeperiode geroosterd, voor de rest van de studie (afgezien van de scriptiefase) gemiddeld twaalf uur college (6 cursussen) per week. Daarnaast en daarbuiten vinden regelmatige besprekingen over studievoortgang, papers en het eindwerkstuk plaats. Gezien de relatief grote aantallen van studenten met enige vorm van achterstand ten opzichte van het Nederlandse universitaire systeem (zoals allochtone studenten die maar een deel van hun vooropleiding in Nederland hebben gedaan), valt op dat door de docenten, vooral in de eerste jaren, relatief veel tijd (in vergelijking met andere opleidingen) aan een-op-eenbegeleiding is besteed.

Studenten worden geacht ongeveer veertig uur per week (x 42 weken) aan de studie te besteden. Wel blijkt dat studenten die al goed Arabisch kennen, de studie makkelijker doorlopen. Deze laatste groep is echter heel klein. Ook de regelmatige evaluaties in de opleidingscommissies laten geen systematische overschrijding van de norm van veertig uur per week zien. In de praktijk blijkt de studie echter wel zwaar te worden gevonden, vooral in vergelijking met veel andere studies waarvoor studenten over het algemeen geen veertig uur per week nodig hebben.

Master Islamitische Theologie

Vergelijkbaar met de studiebelasting in de bachelorfase wordt ook hier uitgegaan van twaalf uur per week college in de collegeperiode, aangevuld met individuele begeleiding op het gebied van papers en het eindwerkstuk. Als studenten ervoor kiezen hun vakken uit te breiden tot 10 EC (zie hierboven) volgen ze minder college dan de genoemde twaalf uur per week. Wel zal de individuele begeleiding dan toenemen. Hoewel exacte gegevens over de praktijk niet beschikbaar zijn, is de verwachting dat ook hier de studiebelasting rond veertig uur per week (x 42 weken) ligt. Evaluaties in de opleidingscommissies geven namelijk geen aanleiding grote afwijkingen te vermoeden.

4.3 Afstudeerfase

Zowel de bachelor- als masteropleidingen hebben door de grote uitval (zie onder 4.4) niet heel veel afstudeerders, maar die zijn over het algemeen wel van een goed niveau. Er zijn interessante projecten uit voortgekomen, die heel direct de maatschappelijke relevantie van deze opleidingen laten zien.

Enkele voorbeelden van bachelorscripties Islamitische Theologie:

- Al-Qāida and Hizbullāh: their compliance with the Sunni and Shi'ite jurisprudence of Jihād.
- Religie in het publieke domein. Een maatschappelijke, juridische en theologische kwestie.

- Het Marokkaanse huwelijksontbindingsrecht en het Nederlandse IPR.
- De islamitische hypotheek als alternatief. Islamitische woningfinancieringsvormen volgens de principe van de Shari'a.
- De ontwikkeling van het soennitisch-islamitisch minderhedendiscours in het hedendaagse Westen.

Enkele voorbeelden van masterscripties Islamic Theology:

- Jihadists quit violence. A study of the revisions of the Egyptian Al-Jihād organization. Shari'a courts in the West.
- Approaches to 'beating' in interpretation: the Qur'anic verse 4:34 in focus.

4.4 Samenwerking

Samenwerking met koepelorganisaties

Bij de uitvoering van de bachelor- en masteropleiding zijn geen islamitische organisaties betrokken. Wel hebben NIF, RMMN en VIN de opleidingen erkend. Bij het opzetten van de ambtsopleiding waren in eerste instantie RMMN en NIF betrokken en in een later stadium ook de VIN.

Samenwerking met Nederlandse islam- en imamopleidingen

De Universiteit Leiden heeft geen samenwerkingsverbanden met Hogeschool Inholland of de VU. Doorstromen vanuit Inholland naar de Universiteit Leiden is ook niet mogelijk, vanwege de systematiek van de studiefinanciering en het stapelen van opleidingen. Daarnaast wordt gewezen op het niveauverschil tussen de hbo-opleiding en de academische studie aan de universiteit.

Docenten die betrokken zijn bij de Leidse opleidingen, geven aan dat het voor afgestudeerden van Inholland moeilijk zal zijn om dit verschil te overbruggen.¹⁶

Ook zijn er geen samenwerkingsverbanden met de VU. Het verschil in benadering – simplex ordo en duplex ordo – is hier volgens een van de docenten debet aan. Hij geeft aan dat er in de laatste fase van de voorbereiding van de ambtsopleiding wel contact is geweest met de VU en er werd gesproken over een mogelijke werkverdeling als beide universiteiten financiering voor de ambtsopleidingen zouden krijgen. Nu de ambtsopleiding is afgeblazen, speelt dit niet meer.

Samenwerking met buitenlandse universiteiten

De universiteit heeft een samenwerkingsverband met het Nederlands-Vlaams instituut in Caïro. Het gaat het om een taal cursus en de contacten lopen via Arabisch bij Midden-Oostenstudies. Verder zijn er geen samenwerkingsverbanden met het buitenland. Wel is Maurits Berger momenteel bezig met de voorbereidingen voor een uitwisselingsprogramma tussen Leiden, een universiteit in Oman en een universiteit in Melbourne, Australië. Het idee is dat een groep van ongeveer dertig studenten uit deze drie landen gedurende één

¹⁶ Interview betrokkene opleiding Universiteit Leiden.

of twee weken met elkaar discussieert en debatteert over onderwerpen zoals blasfemie, kerk en staat, en religie en onderwijs.¹⁷

4.5 Resultaten van de opleiding

Aantal studenten

De jaarlijkse instroom van studenten in de bachelor en master Islamitische Theologie is laag en is behoorlijk afgenomen sinds 2006. Volgens een van de docenten trekt de opleiding Islamitische Theologie om twee redenen relatief weinig studenten. Ten eerste omdat de studenten niet geïnteresseerd zijn in het doel van de opleiding (imamopleiding of vorming van toekomstig moslimkader), maar vooral geïnteresseerd zijn in hun persoonlijke ontwikkeling in het geloof. Zij hebben wel behoefte aan kennis over de islam, maar zoeken dit niet in een voltijdstudie. Zij geven de voorkeur aan cursussen of opleidingen in de avonden. Ten tweede omdat de Nederlandse moslimgemeenschap op dit moment een eerste generatie studenten voortbrengt. Die kiezen voor traditionele studies met goede vooruitzichten op de arbeidsmarkt, zoals medicijnen, rechten of economie.¹⁸ Opvallend is het grote aantal studenten dat zich voor Islamitische Theologie inschreef als tweede studie, naast een andere studie, voornamelijk aan de Universiteit Leiden, veelal bij Rechten. Een aantal van deze studenten heeft de studie nooit daadwerkelijk aangevat ('spookstudenten'), anderen hebben zich beperkt tot een of twee colleges. Het aantal studenten dat daadwerkelijk het eerste jaar in de collegebanken zat, was daardoor in de praktijk lager dan deze aantallen doen vermoeden.

In de periode 2006-2011 zijn er in totaal negentig studenten ingestroomd in de bacheloropleiding; zestig procent volgt de voltijdopleiding. Verreweg de meeste studenten zijn begonnen in 2006 en 2007. Het totaal aantal studenten dat in tussen 2006 en 2011 is ingestroomd in de masteropleiding is veel lager. Slechts zestien studenten stroomden in; zij volg(d)en allen de voltijdopleiding.

Persoonskenmerken van studenten

In de bacheloropleiding zijn vrouwen oververtegenwoordigd (62%) en een meerderheid begint pas na hun twintigste aan de opleiding. Ongeveer een vijfde van de studenten behoorde op het moment dat zij met de opleiding begonnen tot de leeftijdscategorie tot en met twintig jaar. De verwachting is dat deze studenten direct zijn ingestroomd vanaf de middelbare school.

In tegenstelling tot de situatie bij de bacheloropleiding zijn het voornamelijk mannen die instromen in de masteropleiding. Van de totale groep studenten

¹⁷ Interview betrokkene opleiding Universiteit Leiden.

¹⁸ Interview betrokkene opleiding Universiteit Leiden.

zijn er dertien man en waren vijf studenten bij de start van hun studie 21-25 jaar; de rest was ouder dan 25 jaar toen zij aan de masteropleiding begonnen. Tabel 4.5 geeft dit weer.

Tabel 4.5 Instroom studenten in bachelor- en masteropleiding in de periode 2006-2011 naar geslacht, leeftijd en opleidingsvorm

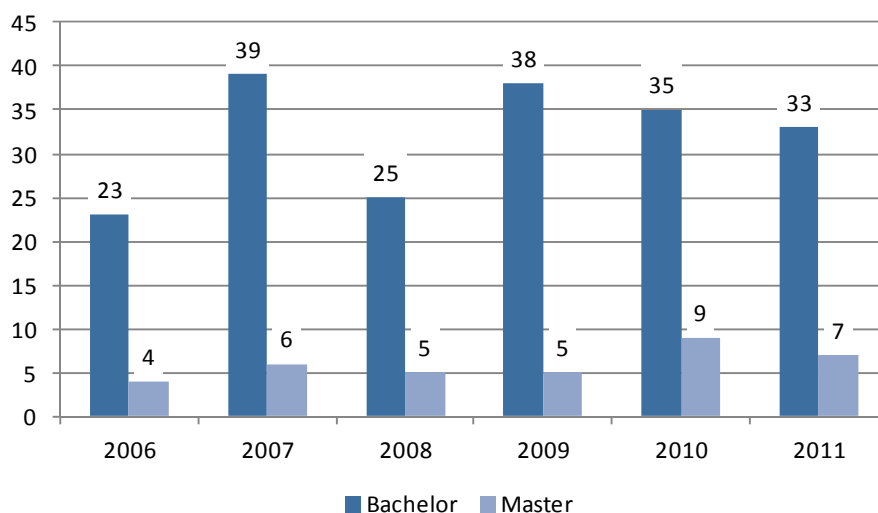
Instroom bachelor	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Totaal
Geslacht							
Man	11	8	3	3	4	5	34 (38%)
Vrouw	12	18	3	14	6	3	56 (62%)
Leeftijd							
Tot 20 jaar	8	9	0	1	2	0	20 (22%)
21-25 jaar	9	12	2	9	3	2	37 (41%)
26-30 jaar	3	3	2	3	3	4	18 (20%)
31-40 jaar	0	2	2	3	2	0	9 (10%)
Ouder dan 40 jaar	3	0	0	1	0	2	6 (7%)
Opleidingsvorm							
Voltijd	19	17	4	4	7	3	54 (60%)
Deeltijd	4	9	2	13	3	5	36 (40%)
Totaal	23	26	6	17	10	8	90 (100%)
Instroom master	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Totaal
Geslacht							
Man	4	2	1	2	3	1	13 (81%)
Vrouw	0	0	0	0	2	1	3 (19%)
Leeftijd							
Tot 20 jaar	0	0	0	0	0	0	0 (0%)
21-25 jaar	1	1	0	0	1	2	5 (31%)
26-30 jaar	0	0	1	1	3	0	5 (31%)
31-40 jaar	2	1	0	1	1	0	5 (31%)
Ouder dan 40 jaar	1	0	0	0	0	0	1 (7%)
Opleidingsvorm							
Voltijd	4	2	1	2	5	2	16 (100%)
Deeltijd	0	0	0	0	0	0	0 (0%)
Totaal	4	2	1	2	5	2	16 (100%)

Bron: DUO, 2012

Op 1 oktober 2011 stonden nog 33 studenten ingeschreven bij de bacheloropleiding Islamitische Theologie. Bij de masteropleiding lag dit aantal op zeven studenten. Figuur 4.1 geeft dit weer. Omdat de master Islamitische Theologie in het collegejaar 2011-2012 voor het laatst werd aangeboden, is het aantal studenten sinds 1 oktober 2011 nog verder afgenomen. Op dit moment zijn er nog vier studenten die de master volgen. De bachelorstudenten van de afgelopen jaren werd aangeraden om de master Religious Studies te volgen, met de specialisatie Islam in the Contemporary West. De meeste studenten hebben deze raad opgevolgd.¹⁹ Figuur 4.1 geeft daardoor een vertekend beeld van de animo voor de masteropleiding.

¹⁹ Interviews 2 betrokkenen opleiding Universiteit Leiden.

Figuur 4.1 Aantal ingeschreven studenten aan de bachelor- en masteropleiding in de periode 2006-2011*

Bron: DUO, 2012

* Peildatum 1 oktober van het betreffende studiejaar.

Zowel in de bacheloropleiding (84%) als in de masteropleiding (94%) is de meerderheid van de studenten allochtoon. In de bacheloropleiding is het aandeel eerstegeneratieallochtonen (47%) ongeveer even groot als het aandeel tweedegeneratieallochtonen (53%). In de masteropleiding bestaat de studentenpopulatie grotendeels uit eerstegeneratieallochtonen (73%).

Bijna alle ingestroomde studenten in de bacheloropleiding (96%) en een meerderheid (69%) van de ingestroomde masterstudenten hebben de Nederlandse nationaliteit. Wat betreft etniciteit is de studentenpopulatie divers. Wel zijn de meeste ingestroomde bachelor- (40%) en masterstudenten (31%) van Marokkaanse afkomst (40%). In bijlage 4 staan tabellen die de aantallen studenten naar etniciteit en nationaliteit weergeven.

Vooropleiding studenten

De meeste studenten die aan de bacheloropleiding beginnen, komen van het vwo (42%). Bijna een kwart van de ingestroomde studenten heeft een hbo-propedeuse, hbo associate degree of een wo-propedeuse.

Van de zestien studenten die in de periode 2006-2011 zijn begonnen aan de masteropleiding, hebben er vijf de bachelor Islamitische Theologie aan de Universiteit Leiden afgerond. Vier personen hebben een andere bacheloropleiding afgerond. Van de overige studenten is niet bekend wat hun hoogst genoten vooropleiding is. Tabel 4.6 geeft dit weer.

Tabel 4.6 Instroom studenten bachelor- en masteropleiding naar hoogst genoten vooropleiding in 2006-2011

Instroom Bachelor	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Totaal
Geen/onbekend	5	5	1	2	3	0	16 (18%)
Vwo	12	12	1	6	5	2	38 (42%)
Hbo-propedeuse/ hbo associate degree/ wo- propedeuse	3	5	3	7	0	4	22 (24%)
Hbo-/wo-bachelor	1	1	1	2	0	0	5 (6%)
Overig buitenlands diploma/ Europees bacculaureaat	0	0	0	0	2	2	4 (4%)
overig colloquium doctum/ vooropl. onderzoek/besch. CvB	2	3	0	0	0	0	5 (6%)
Totaal	23	26	6	17	10	8	90 (100%)
Instroom Master	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Totaal
Onbekend	3	1	0	0	3	0	7 (44%)
Bachelor Islamitische Theologie (Universiteit Leiden)	0	0	0	2	2	1	5 (31%)
Overige Bacheloropleidingen *	1	1	1	0	0	1	4 (25%)
Totaal	4	2	1	2	5	2	16 (100%)

* Exclusief Imamopleidingen Inholland, Universiteit Leiden en VU.

Bron: DUO, 2012

Studierendement

Bacheloropleiding

Slechts een klein van de studenten heeft de bachelor inmiddels succesvol afgerond. Van de negentig studenten die in de periode 2006-2011 zijn ingestroomd in de bacheloropleiding, heeft tien procent inmiddels het diploma behaald. Een meerderheid (57%) is uitgestroomd zonder diploma, waarvan een belangrijk deel ook nooit daadwerkelijk aan de studie begonnen was. Een derde staat nog altijd ingeschreven, maar ook deze groep bevat veel studenten die nooit daadwerkelijk aan de studie zijn begonnen en waarvan het dus niet te verwachten is dat ze de studie afmaken. De reguliere studietijd voor de bachelor is drie jaar voor voltijdstudenten.

Tabel 4.7 Studierendement van personen die ingestroomd zijn in 2006-2011 in de bacheloropleiding

Totaal	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Totaal
Instroom	23	26	6	17	10	8	90
Diploma behaald	5	4	0	0	0	0	9
	22%	15%	0%	0%	0%	0%	10%
Uitgestroomd zonder diploma	15	18	1	13	4	0	51
	65%	69%	17%	77%	40%	0%	57%
Nog ingeschreven bij opleiding	3	4	5	4	6	8	30
	13%	15%	83%	24%	60%	100%	33%
Voltijd	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Totaal
Instroom	19	17	4	4	7	3	54
Diploma behaald	5	4	0	0	0	0	9
	26%	24%	0%	0%	0%	0%	17%
Uitgestroomd zonder diploma	12	10	1	4	3	0	31
	63%	59%	25%	100%	43%	0%	57%
Nog ingeschreven bij opleiding	2	3	3	0	4	3	15
	10,5%	17,6%	75,0%	0%	57%	100%	28%
Deeltijd	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Totaal
Instroom	4	9	2	13	3	5	36
Diploma behaald	0	0	0	0	0	0	0
	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%
Uitgestroomd zonder diploma	3	8	0	8	1	0	20
	75%	89%	0%	62%	33%	0%	56%
Nog ingeschreven bij opleiding	1	1	2	4	2	5	15
	25%	11%	100%	31%	67%	100%	42%

Bron: DUO, 2012

Masteropleiding

Een aanzienlijk deel van de masterstudenten heeft inmiddels hun diploma behaald en de uitval in de masteropleiding is lager dan in de bacheloropleiding. Van de zestien studenten die in de periode 2006-2011 zijn ingestroomd, hebben zes personen hun diploma behaald (38%). Een kwart van de masterstudenten is uitgestroomd zonder diploma en ruim een derde (38%) staat nog ingeschreven. De uitvallers waren allemaal studenten die meerdere opleidingen volgden. Volgens docenten die bij de opleiding betrokken zijn, is de opleiding te zwaar om naast een andere studie of naast een baan te doen.²⁰

²⁰ Interviews 2 betrokkenen opleiding Universiteit Leiden.

Tabel 4.8 Studierendement van personen die ingestroomd zijn in 2006-2011 in de masteropleiding naar inschrijving opleiding(en)

Totaal	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Totaal
Instroom	4	2	1	2	5	2	16
Diploma behaald	2	2	0	0	2	0	6
	50%	100%	0%	0%	40%	0%	38%
Uitgestroomd	0	0	1	2	1	0	4
zonder diploma	0%	0%	100%	100%	20%	0%	25%
Nog ingeschreven	2	0	0	0	2	2	6
bij opleiding	50%	0%	0%	0%	40%	100%	38%

* Betreft studenten die gedurende ten minste zes maanden tevens ingeschreven stonden bij een of meer andere opleidingen.

** Geen deeltijdstudenten.

Bron: DUO, 2012

De afgestudeerde bachelorstudenten vormen een diverse groep wat betreft leeftijd en geslacht. Het gaat zowel om mannen als vrouwen, relatief jonge en relatief oude studenten. Wat betreft etniciteit gaat het vooral om afgestudeerden van Marokkaanse afkomst. Alle afgestudeerden aan de masteropleiding waren mannelijke studenten. Vijf van hen waren ouder dan 25 jaar. De etniciteit van de afgestudeerden is zeer divers. Tabel 4.9 geeft dit weer.

Tabel 4.9 Afgestudeerden naar persoonskenmerken

	Bachelor			Master		
	Diploma	%	Totale populatie	Diploma	%	Totale populatie
Leeftijd						
Tot 20 jaar	3	15%	20	0	-	0
21-25 jaar	1	3%	37	1	20%	5
26-30 jaar	3	17%	18	2	40%	5
31-40 jaar	1	11%	9	3	60%	5
Ouder dan 40 jaar	1	17%	6	0	0%	1
Etniciteit						
Autochtoon	0	0%	14	0	0%	1
Westers Europa	0	0%	4	1	33%	3
Niet-westers Afrika	1	25%	4	1	100%	1
Niet-westers Azië	1	10%	10	1	50%	2
Niet-westers Marokko	5	14%	36	1	20%	5
Niet-westers Suriname	2	29%	7	1	50%	2
Niet-westers Turkije	0	0%	15	1	50%	2
Geslacht						
Man	4	12%	34	6	46%	13
Vrouw	5	9%	56	0	0%	3
Totaal	9	10%	90	6	38%	16

Bron: DUO, 2012

Bij de bacheloropleiding stromen vooral jonge studenten en studenten van Turkse afkomst relatief vaak uit zonder diploma. Het aandeel uitvallers binnen

de leeftijdscategorie 'tot 20 jaar' is zestig procent en binnen de leeftijdscategorie '21-25 jaar' ligt het aandeel nog iets hoger (76%). Een overgrote meerderheid (87%) van de Turkse studenten valt uit. Bij autochtone studenten en Marokkaanse studenten ligt dat percentage veel lager (57% en 56%).

Bij de masteropleiding gaat het bij de uitvallers vooral om de wat oudere studenten. Twee studenten waren tussen de 26 en 30 jaar oud en twee tussen de 31 en 40 jaar oud. Drie uitvallers waren van Marokkaanse afkomst en één uitvaller was autochtoon. Er waren drie mannelijke uitvallers en één vrouwelijke uitvaller. Tabel 4.10 geeft dit weer.

Tabel 4.10 Uitstroom zonder diploma naar persoonskenmerken

	Bachelor			Master		
	Uitval	%	Totale populatie	Uitval	%	Totale populatie
Leeftijd						
Tot 20 jaar	12	60%	20	0	-	0
21-25 jaar	28	76%	37	0	0%	5
26-30 jaar	7	39%	18	2	40%	5
31-40 jaar	2	22%	9	2	40%	5
Ouder dan 40 jaar	2	33%	6	0	0%	1
Etniciteit						
Autochtoon	8	57%	14	1	100%	1
Westers Europa	2	50%	4	0	0%	3
Niet-westers Afrika	2	50%	4	0	0%	1
Niet-westers Azië	4	40%	10	0	0%	2
Niet-westers Marokko	20	56%	36	3	60%	5
Niet-westers Suriname	2	29%	7	0	0%	2
Niet-westers Turkije	13	87%	15	0	0%	2
Geslacht						
Man	17	50%	34	3	23%	13
Vrouw	34	61%	56	1	33%	3
Totaal	51	57%	90	4	25%	16

Bron: DUO, 2012

Oorzaken uitval

Eerder werd al genoemd dat een deel van de studenten die zich hadden ingeschreven voor Islamitische Theologie, 'spookstudenten' waren. Deze studenten, voor wie Islamitische Theologie de tweede studie was, zijn nooit daadwerkelijk met de opleiding begonnen of hebben slechts een of twee colleges gevolgd.

Ook is een aantal redenen te noemen van uitval van studenten die wel daadwerkelijk met de studie zijn begonnen. Volgens de betrokken docenten is de uitval vrij groot omdat veel studenten deze studie naast hun werk doen. Ze volgen de studie vooral vanwege hun eigen belangstelling voor de islam, niet zozeer omdat ze daar een baan of een extra diploma mee hopen te verkrijgen. De studie is eigenlijk te zwaar om het naast een baan te doen, waardoor uitval veel voorkomt. Deze studenten zijn wel heel erg gemotiveerd, maar het is

gewoon te zwaar. Ook doen relatief veel studenten deze opleiding naast een andere opleiding. Dit betreft vaak tweedegeneratiemigranten, die als eerste generatie studenten aan de universiteit studeren. Zij maken een onderwijs-sprong en willen graag traditionele studies volgen, zoals medicijnen, rechten of bedrijfskunde. Veel van deze studenten zijn volgens een betrokkene van de opleiding veel islamitischer en orthodoxer dan hun ouders en meer geïnteresseerd in de islam. Daarom doen ze deze studie naast hun werk of andere studie. Zij ronden wel hun eerste studie af, maar het afronden van de islamitisch-theologische opleiding heeft geen prioriteit.

4.6 Tot slot

In september 2006 zijn de bachelor- en masteropleiding Islamitische Theologie van start gegaan aan de Universiteit Leiden. Het curriculum van de bacheloropleiding bestond uit drie pijlers: (1) Arabisch, (2) Islamitische Theologie en de moderne toepassing daarvan in een Westerse context en (3) de algemene godsdienstwetenschappen. In de masteropleiding verdiepten studenten zich verder in de moderne toepassing van de Islamitische Theologie. Het uitgangspunt was dat studenten na afronding van de volledige bachelor- en masteropleiding konden instromen in een ambtsopleiding, verzorgd door een islamitische koepelorganisatie. De opleidingen waren sterk academisch gericht en niet gericht op de beroepspraktijk. Het plan om een ambtsopleiding op te zetten is inmiddels afgeblazen en vanaf het studiejaar 2012-2013 wordt het karakter van de opleiding aanzienlijk verbreed. De aandacht voor het Arabisch en het bestuderen van de bronteksten is minder belangrijk geworden, aangezien instroom in een imamopleiding niet langer het doel is.

De islamitische koepelorganisaties waren niet direct betrokken bij de invulling van het onderwijsprogramma. Wel hadden verschillende organisaties de opleidingen erkend en was er draagvlak binnen de islamitische gemeenschap. Voor het ontwikkelen van de ambtsopleiding waren er intensievere contacten met de islamitische organisaties.

De jaarlijkse instroom van studenten in de bachelor- en masteropleiding is beperkt gebleven. In totaal zijn in de periode 2006-2011 negentig studenten ingestroomd in de bachelor en zestien studenten in de master. De instroom in de master is de afgelopen jaren beperkt, omdat vanaf studiejaar 2012-2013 bachelorstudenten is aangeraden de master Theology and Religious Studies, track Islam in the contemporary West te kiezen. In deze opleiding worden vergelijkbare vakken in een iets ander kader aangeboden. De master Islamic Theology wordt tegelijkertijd afgebouwd. Vooral in de bacheloropleiding is de uitval groot.

De uitval van studenten heeft voor een belangrijk deel te maken met het feit dat studenten de opleiding naast werk of naast een andere opleiding doen.

Het opleidingsprogramma is zwaar en is daardoor lastig te combineren met andere activiteiten. Daarnaast volgt een deel van de studenten de opleiding vooral uit persoonlijke interesse, zonder de intentie hiervan hun beroep te maken.

5 INHOLLAND

Sinds september 2006 biedt Hogeschool Inholland de bacheloropleiding Imam/Islamitisch Geestelijk Werker aan. De opleiding kende oorspronkelijk drie afstudeerrichtingen: Imam, Islamitisch Geestelijk Werker en Islamitisch Pedagogisch Werker. Vanaf het studiejaar 2012-2013 zijn er nog twee afstudeerrichtingen; het programma van de afstudeerrichting Imam is opgenomen in het reguliere programma dat door alle studenten wordt gevolgd. In dit hoofdstuk wordt allereerst de ontstaansgeschiedenis van de opleiding beschreven, waarna wordt ingegaan op de inhoudelijke kant van de opleiding. Ten derde wordt de wijze van samenwerking tussen Inholland en de bij de opleiding betrokken islamitische koepelorganisaties besproken, evenals de samenwerking tussen Inholland en andere (buitenlandse) organisaties. Tot slot worden de cijfermatige resultaten van de opleiding sinds 2006 besproken, waaronder de aantallen studenten, het aantal afgestudeerden en de mate van uitval.

5.1 Achtergrond

Eind 2004 heeft de Nederlandse overheid besloten om subsidies beschikbaar te stellen aan onderwijsinstellingen die een imam-/islamopleiding wilden ontwikkelen. Onderwijsinstellingen konden hiertoe een plan van aanpak voor een dergelijke opleiding indienen. Begin 2005 besloot Inholland dat zij een subsidieaanvraag wilde indienen, ook al was op dat moment nog niet geheel duidelijk welke vorm deze opleiding zou moeten krijgen en met welke islamitische koepelorganisaties zou worden samengewerkt. De reden om een plan van aanpak voor een imam-/islamopleiding op te stellen, was tweeledig.¹ Allereerst bood Inholland op dat moment al enkele theologisch georiënteerde opleidingen aan binnen het toenmalige cluster Theologie & Levensbeschouwing, namelijk de opleiding Godsdienst Pastoraal Werk (GPW) en de lerarenopleidingen Godsdienst en Islamgodsdienst. Door ook een imam-/islamopleiding aan te bieden, kon een zo breed mogelijk arsenaal aan opleidingen met een theologisch karakter aan studenten worden geboden. Ten tweede zou het aanbod van een imam-/islamopleiding mogelijk goed kunnen aansluiten op de wensen en behoeften van het relatief hoge percentage allochtone studenten aan Hogeschool Inholland.

Naar een samenwerking met islamitische koepels

Om draagvlak te creëren voor een imam-/islamopleiding werd gestreefd naar participatie en ondersteuning door islamitische koepelorganisaties binnen de opleiding en bij het te ontwikkelen curriculum. Dit was bovendien een

¹ Interview betrokkene opleiding Inholland.

voorwaarde voor de verstrekking van een ontwikkelsubsidie aan Inholland.² De eerste contacten met koepelorganisaties over de mogelijke ontwikkeling van een imam-/islamopleiding ontstonden tijdens een conferentie in Elspeet in februari 2005. Islamitische koepelorganisaties waren toen positief over de mogelijke komst van een islam/imamopleiding.³

Het traject naar een concrete samenwerking met islamitische koepelorganisaties duurde circa driekwart jaar. Aanvankelijk leken in de zomer van 2005 twee koepelorganisaties bereid te zijn om een samenwerkingsovereenkomst te tekenen. Die samenwerking werd uiteindelijk niet geconcretiseerd. Uiteindelijk is in november 2005 een intentieverklaring getekend tussen Inholland en de volgende vijf islamitische koepelorganisaties:

- Milli Görüs Noord-Nederland (MG)
- Nederlandse Islamitische Federatie (NIF)
- Unie van Marokkaanse Moskeeorganisaties in Nederland (UMMON)
- World Islamic Mission Nederland (WIM)
- Stichting Islamitisch Centrum Nederland (SICN)

Deze koepelorganisaties vertegenwoordigen 248 van de 490 geregistreerde moskeeën in Nederland.⁴

Een geïnterviewde van een van de koepels geeft aan dat de islamitische koepels uiteindelijk mede uit praktisch oogpunt hebben besloten om met Inholland samen te werken. Bij Inholland kregen de koepels namelijk meer ruimte om de opleiding in te vullen dan bij een universiteit. Daarnaast noemt de geïnterviewde dat universitair geschoolden naar verwachting van de koepels niet snel aan de slag zouden gaan als imam, vanwege de lage salariëring van imams.⁵

Box 5.1 Ontvangen subsidies

Inholland heeft in 2005 een ontwikkelsubsidie € 400.000 gekregen van het ministerie van Justitie en van het ministerie van OCW voor de ontwikkeling van de propedeutische fase van de opleiding. Van dit bedrag was, conform het verzoek van Inholland, € 96.750 expliciet bedoeld voor de vijf betrokken koepelorganisaties. De koepels ontvingen dit bedrag omdat het voor hen mogelijk gemaakt moest worden om (ook) menskracht in te zetten voor participatie. Zij moesten het ontwikkeltraject op de voet kunnen volgen en bespreken met hun achterban. Aan de subsidieverlening was een aantal voorwaarden gesteld:

- de opleiding heeft tot doel de integratie van moslims in Nederland te bevorderen;

² Tweede Kamer Vergaderjaar 2008-2009 31 700 XVIII nr.6.

³ Interview betrokkene opleiding Inholland.

⁴ Inholland, 2012: Kritische reflectie Imam/Islamitisch Geestelijk Werker Voltijd en deeltijd Croho 30007.

⁵ Interview betrokkene koepelorganisatie.

- in het curriculum worden gendervraagstukken opgenomen;
- bij het ontwikkelen van het curriculum wordt gebruikgemaakt van het basiscurriculum dat door Forum is ontwikkeld;⁶
- de opleiding staat open voor alle studenten, ongeacht hun geslacht of geloof: lidmaatschap van of affiniteit met een moskeeorganisatie die niet is aangesloten bij de vijf koepels, kan geen reden zijn tot weigering van een student;
- bij het ontwikkelen van het curriculum zijn islamitische vrouwen en jongeren inhoudelijk betrokken;
- de lessen worden overwegend in het Nederlands gegeven;
- de opleiding start in 2006.

Het ministerie van OCW heeft in 2006 een subsidie verstrekt van € 400.000 voor activiteiten ten behoeve van de bacheloropleiding voor de ontwikkeling van de hoofdfase, de minors, de stages en de afstudeerfase. Deze subsidie was verleend voor de periode van 1 september 2006 tot en met 31 december 2007. De subsidie werd verstrekt onder de voorwaarde dat Inholland in september 2006 zou starten met de bacheloropleiding. In het daaropvolgende jaar heeft Inholland van het ministerie van OCW opnieuw een ontwikkelsubsidie van € 400.000 ontvangen voor de jaren 2007-2010. De subsidie werd verleend onder de voorwaarde dat Inholland in september 2007 de opleiding I/IGW zou continueren en de volgende studiejaren zou uitwerken.

Inholland heeft in het studiejaar 2011-2012 een aanvullende financiering toegekend gekregen van het ministerie van OCW om de relatie met de islamitische koepelorganisaties te verstevigen en de acceptatie door de islamitische gemeenschap te vergroten. Een deel van de aanvullende financiering wordt besteed aan de verbetering van de studierendementen. (bron: Inholland, 2012). De aanvullende financiering die voor dit studiejaar is verstrekt, maakt geen deel uit van het evaluatieonderzoek waarop deze rapportage is gebaseerd. Voor de opleiding geldt verder dezelfde reguliere bekostiging van studenten en het recht op studiefinanciering als geldelijke middelen voor andere (theologische) opleidingen.⁷

Ontwikkeling curriculum

Begin 2006 werd begonnen met de ontwikkeling van het curriculum voor de opleiding Imam/Islamitisch Geestelijk Werker (I/IGW) die in september 2006 van start moest gaan. Inholland ging samen met een vertegenwoordiger van elk van de vijf betrokken koepelorganisaties binnen een projectgroep het curriculum voor de opleiding opstellen. Bij het opstellen van het curriculum werden op sommige momenten ook docenten van andere theologieopleidingen van Inholland betrokken.⁸ Ook is gekeken naar het curriculum van andere opleidingen van Inholland, zoals de theologieopleiding Godsdienst Pastoraal Werk (GPW). Er is voor gekozen om samen met de opleiding GPW nieuwe kaders en uitgangspunten te ontwikkelen voor beide opleidingen. Het

⁶ Forum, Instituut voor Multiculturele ontwikkeling, heeft in 2004 onderzoek laten uitvoeren naar de opzet van een leergang 'Islam en de Nederlandse samenleving'. In dit onderzoek werd onder meer ingegaan op de thema's en vakken waaraan in een dergelijke opleiding aandacht besteed zou kunnen of moeten worden. Voor Hogeschool Inholland gold dit volgens een betrokkene van de opleiding als inspiratiebron en als achtergrondstudie voor de ontwikkeling van het eigen curriculum.

⁷ Tweede Kamer Vergaderjaar 2008-2009 31 700 XVIII nr.6.

⁸ Interviews 2 betrokkenen opleiding Inholland.

curriculum van beide opleidingen is gezamenlijk uitgewerkt; hierdoor zijn deze curricula voor zestig procent gelijk en krijgen de studenten 27 credits (11%) aan beide opleidingen gezamenlijk les.

Bij de ontwikkeling van de opleiding I/IGW bestond een aantal uitgangspunten:⁹

- De opleiding moest openstaan voor alle studenten, ongeacht geslacht, land van herkomst, geloof of lidmaatschap van een moskeeorganisatie.
- De opleiding zou uitgaan van les in gemengde groepen en het uitvoeren van opdrachten in gemengde groepen.
- Studenten en docenten mochten geen gezichtsbedekkende kleding dragen.
- Er moest binnen de onderwijsinstelling een gebedsruimte voor studenten (maar ook docenten) komen.
- Elk type onderwerp moest aan bod kunnen komen tijdens de lessen.
- Er werden geen bevoogdende standpunten ingenomen ten aanzien van de islamitische geloofsleer: geen specifieke rechtsschool moest dominant zijn en er moest respect bestaan voor de diverse interpretatiewijzen van de islam zolang deze de Koran en de Soenna serieus nemen.
- Er moesten imams worden opgeleid die in en vanuit de Nederlandse context zouden kunnen functioneren, die gericht zouden zijn op de emancipatie van moslims en als bruggenbouwers zouden kunnen functioneren. Deze imam moest goed op de hoogte zijn van de effecten van een andere achtergrond op normen, waarden, geloofsbeleving en geloofsuitingen.
- Diepgang zou worden nagestreefd door een interdisciplinaire benadering van de islamitische theologie; verschillende benaderingen en visies zou met elkaar en met de eigen ervaringen van de studenten worden geconfronteerd.
- De opleiding moest studenten helpen hun bronnen en overtuigingen te onderzoeken en aan een kritische reflectie te onderwerpen.

Volgens een betrokkene van de opleiding aan Inholland hebben de genoemde uitgangspunten enorm geholpen bij het maken van keuzes wat betreft de inhoud en vorm van de opleiding. De genoemde uitgangspunten sluiten grotendeels aan op de voorwaarden van de subsidieverlening en/of op de verwachtingen van de overheid ten aanzien van imam-/islamopleidingen in Nederland.

Werving docenten en studenten

De vijf betrokkenen van de koepelorganisaties die deel uitmaakten van de projectgroep, zijn uiteindelijk docent aan de opleiding I/IGW geworden. Een van hen, verbonden aan koepelorganisatie UMMON, was zowel aan Inholland als aan de VU verbonden. Deze persoon heeft een jaar later een volledige

⁹ Inholland, 2012: Kritische reflectie; interview betrokkene opleiding Inholland.

aanstelling aan de VU aanvaard en is zodoende vertrokken bij Inholland. UMMON heeft uiteindelijk een andere Marokkaanse docent 'geadopteerd'.¹⁰

De criteria voor werving van docenten was vierledig:

- verbondenheid aan één van de betrokken islamitische koepelorganisaties;
- alle koepels moesten vertegenwoordigd zijn binnen het team van Inholland;
- opleiding op minimaal hbo-niveau;
- deskundigheid op meerdere vakgebieden van de opleiding zodat multi-inzetbaarheid gerealiseerd kon worden.

Wat betreft de werving van studenten is gebruikgemaakt van twee kanalen. Enerzijds zijn studenten geworven via de achterbannen van de vijf islamitische koepelorganisaties die bij de opleiding zijn betrokken. Dit gebeurde onder meer door aandacht aan de opleiding te besteden in moskeeën en tijdens feestelijke programma's, maar ook door te flyeren. Een geïnterviewde van een betrokken koepel geeft aan dat studenten momenteel vooral via de koepels Milli Görüs Noord-Nederland en Zuid-Nederland, World Islamic Mission Nederland en de Stichting Islamitisch Centrum Nederland worden geworven. De werving vanuit MGN vindt plaats door aandacht aan de opleiding te besteden tijdens regionale overleggen van de organisatie.¹¹ Anderzijds vond werving van studenten plaats door aandacht voor de opleiding in de media en door het bieden van informatie over de opleiding tijdens open dagen van Inholland. Het tweede wervingskanaal heeft volgens een geïnterviewde meer effect gehad dan werving via de koepelorganisaties.¹²

5.2 Inhoud opleiding

Algemeen

De opleiding I/IGW maakt momenteel deel uit van het Domein Onderwijs, Leren en Levensbeschouwing, en vormt samen met de opleiding GPW, de lerarenopleiding Godsdienst en Levensbeschouwing en de lerarenopleiding Islamgodsdienst de afdeling Theologie en Levensbeschouwing van Inholland. De opleiding I/IGW kent een voltijd- en een deeltijdvorm, die qua inhoud en studieduur identiek zijn; de deeltijdvorm is afgeleid van de voltijdvorm. De deeltijdopleiding is uitsluitend bestemd voor mensen die werkzaam zijn in het veld (betaald of vrijwillig).

De afdeling Theologie en Levensbeschouwing heeft haar profiel beschreven. De vier opleidingen binnen deze afdeling hebben een gemeenschappelijke insteek met betrekking tot actuele maatschappelijke en levensbeschouwelijke vraagstukken; het opleiden van geïnspireerde professionals op het gebied van zingeving en levensbeschouwing. Het gezicht van de opleidingen is te

¹⁰ Interview betrokkene opleiding Inholland.

¹¹ Interview betrokkene koepelorganisatie.

¹² Interview betrokkene opleiding Inholland.

beschrijven met de trefwoorden hermeneutisch, emancipatorisch, inter-religieus, intercultureel en gericht op diversiteit. Het is de ambitie van Inholland om haar studenten ook te vormen tot mensen met maatschappelijke betrokkenheid en met een gevoel voor sociale verantwoordelijkheid. Om die reden hebben vraagstukken met betrekking tot genoemde onderwerpen hun weerslag gekregen in de onderwijsprogramma's.¹³ Diversiteit, gender, intercultureel handelen en interreligieus debat zijn onderwerpen die een prominente plaats hebben in het curriculum van de opleiding I/IGW. Deze vakken worden samen met studenten uit de andere theologische opleidingen gevolgd, waardoor een interreligieuze setting ontstaat.¹⁴

Er zijn in totaal zestien docenten werkzaam binnen de afdeling Theologie en Levensbeschouwing van Inholland. Van dat aantal behoren vijf personen tot het kernteam van de opleiding I/IGW: zij werken geheel of vrijwel geheel bij die opleiding. De overige docenten zijn aan de kernteams van de andere opleidingen verbonden en verzorgen ook de algemene vakken van de opleiding I/IGW. Van het totale docententeam zijn vier personen gepromoveerd en/of hebben veertien personen een mastertitel. Het kernteam van de opleiding I/IGW bestaat uit mannelijke docenten van Turkse, Nederlandse, Surinaamse en Marokkaanse afkomst. Alle docenten van het kernteam zijn afkomstig uit de islamitische beroepspraktijk en/of gedeeltelijk erin werkzaam, bijvoorbeeld als imam of in een bestuursfunctie bij een betrokken islamitische koepel. Ook participeren enkele docenten in projecten die gericht zijn op maatschappelijke en interreligieuze ontwikkelingen in samenwerking met instellingen en nemen zij deel aan (inter)nationale podia. Voor alle docenten van het kernteam van de opleiding I/IGW geldt dat dit hun eerste baan is binnen een Nederlandse onderwijsinstelling.¹⁵

Inholland geeft aan dat gedurende de hele opleiding studenten worden ondersteund bij het verwerven van onderzoeksvaardigheden, die noodzakelijk zijn voor de uitoefening van de beroepen waar de opleiding op gericht is en voor het behalen van het vereiste hbo-niveau. Om deze reden leren studenten vanaf het eerste studiejaar literatuur-/bronnenonderzoek uit te voeren. In het tweede studiejaar leren zij eenvoudig sociaalwetenschappelijk onderzoek te lezen en te interpreteren, en moeten zij een eenvoudig onderzoek verrichten naar de aard, organisatie en ontwikkeling van een initiatief of instelling van de eigen religieuze gemeenschap binnen de hedendaagse Nederlandse samenleving. Studenten voeren in het derde studiejaar een uitgebreider praktijkonderzoek uit tijdens hun stage. In het laatste studiejaar moeten studenten een onderzoek verrichten naar een thema/onderwerp dat relevant is voor de islamitisch-religieuze beroepspraktijk. Sinds januari 2012 bestaat er

¹³ Hogeschool Inholland, 2009: Profiel van hbo Theologie – School of Education Amsterdam.

¹⁴ Inholland, 2012: Kritische reflectie.

¹⁵ Idem.

voor derde- en vierdejaarsstudenten een extra aanbod op het terrein van onderzoeksvaardigheden.¹⁶

In de volgende subparagraaf wordt nader ingegaan op de vakken die in de verschillende studiejaren van de opleiding worden aangeboden (voor het studiejaar 2012/2013).¹⁷ Daarbij wordt een onderscheid gemaakt naar de volgende thema's:

- islam/islamitische theologie;
- Arabisch;
- algemene godsdienstwetenschap;
- algemeen/overig.

Curriculum opleiding

Eerste studiejaar (60 EC)

In het eerste studiejaar is bijna de helft van de studiepunten te behalen via vakken die betrekking hebben op de islam/islamitische theologie. Daarnaast zijn nog enkele studiepunten te behalen voor twee vakken Arabisch. Volgens Inholland is het vak Arabisch om twee redenen toegevoegd aan het curriculum: (1) de te bestuderen bronnen zijn in de Arabische taal geschreven en (2) de Arabische taal speelt een belangrijke rol tijdens de religieuze bijeenkomsten in de moskeeën en bij internationale contacten rond de islam.¹⁸ Ongeveer een vijfde van de studiepunten is te behalen via vakken binnen het thema algemene godsdienstwetenschap, waarbij ook aandacht wordt besteed aan andere religies (christendom en Jodendom).

Tweede studiejaar (60 EC)

In het tweede studiejaar is meer dan de helft van de studiepunten te behalen via vakken die zijn gericht op de islam of islamitische theologie. Net als in het eerste studiejaar zijn er zes studiepunten te behalen via de vakken Arabische taal. Ten opzichte van het eerste studiejaar zijn er minder studiepunten te behalen via vakken binnen het thema algemene godsdienstwetenschap (12%). Bijna een kwart van de studiepunten kan worden behaald via vakken die geen betrekking hebben op de islam, (islamitische) theologie, Arabisch of algemene godsdienstwetenschap.

Derde studiejaar (60 EC)

In het derde studiejaar worden studenten geacht om gedurende twee onderwijsperiodes een stage te lopen. Hiermee kunnen zij een derde van de studiepunten in dat jaar behalen. Een kwart van de studiepunten is te behalen

¹⁶ Inholland, 2012: Kritische reflectie.

¹⁷ Alleen voor de afstudeerrichting Islamitisch Geestelijk Werker (IGW) is voor het vierde studiejaar uitgegaan van het curriculum 2012/2013. In het studiejaar 2012/2013 is bij de twee andere afstudeerrichtingen sprake van aangepaste curricula. Studenten kunnen binnen de afstudeerrichting IGW in 2012/2013 nog het oude curriculum gebruiken. In dit rapport hebben wij ervoor gekozen om uit te gaan van het meest recente curriculum.

¹⁸ Inholland, 2012: Kritische reflectie.

via vakken die betrekking hebben op algemene godsdienstwetenschappen. In vergelijking met de eerste twee studiejaar zijn er minder studiepunten te behalen via vakken die betrekking hebben op de islam of islamitische theologie (32% van de studiepunten).

Vierde studiejaar (60 EC)

Vanaf 2012 moeten studenten voor het vierde studiejaar een afstudeerrichting kiezen. Voorheen moesten studenten dit al doen voor het derde studiejaar. Tot het studiejaar 2012-2013 bestonden er drie afstudeerrichtingen: Imam, Islamitisch Geestelijk Werker (IGW) en Islamitisch Pedagogisch werker (IPW). Binnen elke afstudeerrichting was een derde van de studiepunten te behalen via een afrondende stage en een afstudeeronderzoek. Ook het vak Theologische verhandeling werd bij iedere afstudeerrichting aangeboden. Voor de rest verschilden de afstudeerrichtingen van elkaar. Bij de afstudeerrichting Imam wordt, in tegenstelling tot bij de twee andere afstudeerrichtingen, ook een vak Arabisch aangeboden. Bij de afstudeerrichting Islamitisch Pedagogisch Werker was sprake van een minor pedagogiek. Vanwege het belang van de inhoud van de afstudeerrichting Imam is er met ingang van september 2012 voor gekozen om de inhoud ervan op te nemen in het reguliere programma. Alle studenten worden zodoende opgeleid tot imam en kiezen daarnaast voor een afstudeerrichting. Studenten kunnen zodoende ook naast hun werk als imam een functie aanvaarden als geestelijk verzorger of pedagogisch hulpverlener.

Studenten kozen volgens geïnterviewden van Inholland relatief weinig voor de afstudeerrichting Imam.¹⁹ Dit heeft met een aantal zaken te maken. Allereerst kozen vrouwelijke studenten niet of nauwelijks voor deze afstudeerrichting. Hoewel vrouwen soms ook het gebed in een moskee verzorgen, kunnen zij geen imam in de traditionele vorm worden. Het is voor vrouwen in beginsel wel mogelijk om andere activiteiten in een moskee uit te voeren. Een tweede reden was dat studenten beseffen dat imam zijn financieel gezien niet veel oplevert. Dit komt doordat moskeeën vaak afhankelijk zijn van donaties en niet in staat zijn om een imam te bekostigen.

Achtergrond keuze voor curriculum

In klassieke imamopleidingen wordt volgens Inholland veel aandacht besteed aan Arabisch en islamitische theologie, met daarnaast ook ruimte voor 'geloven'. Inholland heeft de opdracht om een volwaardige hbo-opleiding aan te bieden en studenten voor te bereiden op het kunnen functioneren in een islamitische setting in een Nederlandse context. Dit verklaart de gekozen thema's en de keuze om niet meer dan de helft van het onderwijsprogramma te besteden aan vakken theologie en Arabisch. De betrokkenen van Inholland geven aan dat er niet gekozen is voor meer vakken Arabisch omdat dit ten koste zou gaan van andere onderdelen binnen de opleiding; genoemd wordt verder dat meer aandacht voor Arabisch binnen de opleiding er nog steeds

¹⁹ Interviews 2 betrokkenen opleiding Inholland.

niet voor zal zorgen dat studenten het niveau behalen van iemand die met de Arabische taal is opgegroeid. Verder is er gekozen voor een programma dat nodig is om studenten op te leiden volgens het beroepsprofiel, zodat zij goed worden voorbereid op de beroepspraktijk. Studenten moeten kunnen handelen in verschillende contexten; om die reden worden veel verschillende vakken, die vaak praktijkgericht zijn, aangeboden. De reden dat studenten pas vanaf het derde jaar stage lopen, komt doordat zij moeten beschikken over een goede basis aan kennis en vaardigheden die zij in de eerste twee studiejaar moeten opdoen.

Tot slot

Uit het bovenstaande blijkt dat er binnen de opleiding I/IGW in de eerste twee studiejaar qua studiepunten ongeveer evenveel aandacht wordt besteed aan vakken over de islam/islamitische theologie, als aan vakken over andersoortige onderwerpen. In het derde en vierde studiejaar wordt een groot deel van de studietijd besteed aan een stage. In deze studiejaar is er qua studiepunten minder aandacht voor islam/islamitische theologie dan in voorgaande studiejaar.

Tabel 5.1 Aandacht voor thema's binnen het curriculum (in % van totaal aantal studiepunten per studiejaar)

	1 ^o jaar	2 ^o jaar	3 ^o jaar	4 ^o jaar		
				Imam	IGW	IPW
Islam/islamitische theologie	47%	55%	32%	20%	8%	25%
Arabisch	10%	10%	-	3%	-	-
Algemene godsdienstwetenschap	22%	12%	25%	27%	33%	17%
Algemeen/overig	22%	23%	10%	17%	25%	25%
Stage	-	-	33%	17%	17%	17%
Afstudeeropdracht			-	17%	17%	17%
Totaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Veranderingen in de opleiding

Binnen de opleiding I/IGW is de afgelopen jaren een aantal wijzigingen doorgevoerd. Een geïnterviewde van Inholland geeft aan dat de vakken in het huidige curriculum ten opzichte van het curriculum in 2006 inhoudelijk zwaarder zijn geworden. In de afgelopen jaren is de voor de opleiding gehanteerde literatuurlijst uitgebreid, onder meer met Engelstalige literatuur; voorheen werd alleen Nederlandse literatuur gebruikt. Ook is er steeds meer nadruk komen te liggen op de zelfwerkzaamheid van studenten. Daarnaast heeft er een naamswijziging van vakken plaatsgevonden: er wordt nu concreter aangegeven wat het onderwerp van een vak precies is (in plaats van een meer algemene benaming).²⁰ Daarnaast zijn in het eerste studiejaar het vak Godsdienstpedagogiek en in het tweede studiejaar het vak Cultuur en Opvoeding opgenomen. Sinds het studiejaar 2011-2012 is het vak

²⁰ Interview betrokkene opleiding Inholland.

Godsdienstsociologie en Onderzoeksmethodologie in twee aparte onderwijs-eenheden geknipt, om deze voor studenten beter studeerbaar te maken.

Verder krijgen pastorale vaardigheden met ingang van het studiejaar 2012-2013 in het tweede studiejaar meer aandacht dan in voorgaande jaren. Het betreft de onderwerpen groepsdynamica, presentietheorie en pastorale gespreksvaardigheden. Ook worden met ingang van cursusjaar 2012-2013 beperkingen aangebracht in de te kiezen differentiatie-minorpakketten. Studenten die de richting IGW volgen, wordt nadrukkelijk geadviseerd om na het onderwijs met betrekking tot deze afstudeerrichting ook het blok Ethiek van hulpverlening (15 EC) te kiezen. Studenten die de richting IPW volgen, wordt geadviseerd om na het onderwijs met betrekking tot deze afstudeerrichting voor een onderwijsblok van 15 EC bij de bacheloropleiding Pedagogiek te kiezen.

Inholland heeft in overleg met de koepels besloten om de afstudeerrichting Imam vanaf het studiejaar 2013/2014 niet meer apart aan te bieden. De reden daarvan is dat alle studenten moeten beschikken over de specifieke kennis en vaardigheden voor de taak van imam. Er bestaan vanaf 2013 dan nog twee afstudeerrichtingen: Islamitisch Geestelijk Werker of Islamitisch Pedagogisch Werker. De onderdelen van de afstudeerrichting Imam worden geïntegreerd in de rest van de opleiding, zodat studenten voldoende theorie en vaardigheden leren om als imam te worden aangesteld door de eigen geloofsgemeenschap.²¹

De aanpassingen aan (de inhoud van) de opleiding door de jaren heen zijn doorgevoerd naar aanleiding van evaluaties en gesprekken met stage-verlenende instellingen over hun verwachtingen ten aanzien van de opleiding.

²²

Studiebelasting

De gemiddelde studiebelasting per week bedroeg in de periode 2010-2011 voor ieder studiejaar – zowel voltijd als deeltijd – veertig uur. Wat betreft de voltijdopleiding geldt dat de contacttijd tussen onderwijsinstelling en studenten per studiejaar daalt. De tijd die besteed wordt aan opdrachten in de beroeps-omgeving en zelfstudie neemt per studiejaar juist toe. In de deeltijdopleiding is het aantal uren dat besteed wordt aan contacttijd in de eerste twee studie jaren veel lager dan bij de voltijdopleiding. Bij de deeltijdopleiding wordt in die jaren meer tijd besteed aan zelfstudie. Het praktijkdeel van die opleiding wordt door de student ingevuld via een baan die inhoudelijk moet aansluiten op de opleiding. Tabel 5.2 geeft dit weer.

²¹ Inholland, 2012: Kritische reflectie.

²² Interview betrokkene opleiding Inholland.

Tabel 5.2 Gemiddelde studiebelasting in uren per week 2010-2011 (voltijd en deeltijd)

Voltijd	Jaar 1	Jaar 2	Jaar 3	Jaar 4
Contacttijd	18	14	8	4
Praktijk (opdrachten in de beroepsomgeving)	12	12	16 (stage)	20 (stage)
Zelfstudie	10	14	16	16
<i>Totaal</i>	<i>40</i>	<i>40</i>	<i>40</i>	<i>40</i>
Deeltijd	Jaar 1	Jaar 2	Jaar 3	Jaar 4
Contacttijd	8	8	8	4
Praktijk (opdrachten in de beroepsomgeving)	12	16	16	20
Zelfstudie	20	16	16	16
<i>Totaal</i>	<i>40</i>	<i>40</i>	<i>40</i>	<i>40</i>

Bron: Inholland, 2012: Kritische reflectie

Box 5.2 Verkort programma

Inholland heeft met de interne opleiding van de (Turkse) Stichting Islamitisch Centrum Nederland (SICN) een verkort programma ontwikkeld, zowel voor de voltijd- als deeltijdopleiding. Studenten die deze verkorte opleiding willen volgen, moeten voldoen aan de instroomeisen voor toelating tot het hoger beroepsonderwijs en dienen te beschikken over het getuigschrift van de interne opleiding tot imam. Het programma van de interne opleiding van de SICN is gescreend door de examencommissie op niveau en inhoud en op basis daarvan is een standaardpakket vrijstellingen vastgesteld; de vrijstellingen betreffen de theologische vakken (bron: Inholland, 2012: Kritische Reflectie).

Volgens geïnterviewden van een betrokken koepelorganisatie is hun koepel bezig met het gelijkstellen van het curriculum van hun eigen opleidingsinstituut aan dat van Inholland. Op deze manier kunnen de studenten aan de eigen opleiding een bepaalde vrijstelling van theologische vakken krijgen zodra zij de opleiding aan Inholland gaan volgen.²³

5.3 Afstudeerfase

Afstudeeronderzoek en levensbeschouwelijke verhandeling

In de afstudeerfase moeten studenten (1) een afstudeeronderzoek uitvoeren dat relevant is voor de beroepspraktijk; (2) een theologische verhandeling schrijven; en (3) stage lopen in de beroepspraktijk. Het afstudeeronderzoek bestaat uit een literatuuronderzoek en een empirisch onderzoek, waarin het zoeken naar oplossingen voor praktische problemen van mensen of groepen centraal staat. In de theologische verhandeling moet de student vanuit levensbeschouwelijk perspectief op een vraagstelling reflecteren. Door middel van de onderzoeksopdracht en zijn theologische verhandeling moet een student aantonen dat hij in staat is de kennis en vaardigheden die hij heeft

²³ Interview betrokkene koepelorganisatie.

opgedaan binnen de opleiding I/IGW, in de Nederlandse samenleving in de praktijk toe te passen.²⁴

Inholland heeft inzichtelijk gemaakt over welke onderwerpen deze handelden. Hieronder volgt een lijst van twaalf onderwerpen van afstudeeronderzoeken:

- Handicaps, de islam en moslimgezinnen van Turkse origine. Gehandicapte kinderen binnen moslimgezinnen van Turkse origine in Amsterdam.
- Marokkaanse jonge vrouwen en hulpverlening. Onderzoek naar het belang van de islam in het zoeken naar hulpverlening.
- Religieuze opvoeding in de Turkse moslimgemeenschap in Rotterdam.
- Rouwverwerking binnen de Turkse gemeenschap.
- De rol die Islam & Dialoog kan spelen ter bevordering van duurzame vrijetijdscontacten tussen Rotterdamse niet-moslims en Rotterdamse moslims.
- Islam en Milieu. In deze scriptie wordt beschreven hoe het milieu beschermd kan worden vanuit islamitisch perspectief.
- Het aanbod van moskee Noeroel Islam voor moslimjongeren.
- Het Godsbeeld van islamitische kinderen van de Yunus Emre Basisschool.
- Godsdiensteducatie in de Fatih moskee in Helmond.
- Pleegzorg en moslims.
- Ondersteunen van Turkse moslimmeiden en hun moeders door organisatie Milli Görüs.
- Islamitische ethiek rond abortus.

Uit deze lijst komt naar voren dat studenten aan de opleiding I/IGW in hun scriptie vanuit verschillende perspectieven aandacht hebben besteed aan de rol van de islam binnen verschillende maatschappelijk georiënteerde onderwerpen, waaronder rouwverwerking, contacten tussen moslims en niet-moslims, milieuvraagstukken en abortus.

Stages

Zoals in paragraaf 5.2 al aan bod kwam, moeten studenten in het derde en vierde jaar van de opleiding een stage volgen. Via de stages wordt een verbinding gelegd met de beroepspraktijk. In totaal moeten studenten drie stages volgen; gedurende de opleiding worden de stageopdrachten complexer van aard. Aan het eind van het tweede studiejaar volgen studenten een zogeheten exposure-stage waarin zij zich oriënteren op de beroepspraktijk; in feite is dit meer een kennismaking met de beroepspraktijk dan een daadwerkelijke stage. De stage in het derde studiejaar moeten studenten bij voorkeur bij een grote moskee doorlopen. De stage in het vierde studiejaar vindt plaats binnen een werkveld naar keuze – afgestemd op de gekozen afstudeerrichting –, bijvoorbeeld een justitiële inrichting, ziekenhuis of jeugdzorginstelling. Uit een interview met een betrokkene van Inholland komt

²⁴ Inholland, 2012: Kritische reflectie.

naar voren dat studenten minder geïnteresseerd zijn in het volgen van een stage bij een moskee.²⁵

Inholland noemt enkele knelpunten bij de realisatie van goede stageplaatsen. Zo zijn moskeeën weinig bekend met stages en de begeleiding van studenten. Via stagebezoeken heeft Inholland geconstateerd dat de kwaliteit van de stagebegeleiding in moskees niet optimaal is. Hiertoe heeft de onderwijsinstelling besloten dat studenten niet meer zelf een moskee als stageplek kunnen kiezen. In overleg met de opleiding wordt een keuze gemaakt voor een stageplaats om op die wijze de kwaliteit van de stage te borgen. De vijf betrokken koepelorganisaties hebben momenteel circa tien moskeeën geselecteerd en aangewezen als potentiële stageplek; de betrokken koepels proberen dit aantal nog verder te verhogen.²⁶ Wat betreft stageplaatsen in ziekenhuizen, gevangenissen, jeugdzorg, pedagogische instellingen en zorginstellingen is de kwaliteit van stagebegeleiding wel goed.²⁷ Een knelpunt bij zorginstellingen en penitentiaire instellingen is echter dat zij zich zeer voorzichtig opstellen wat betreft het aanbieden van stage- en deeltijdplaatsen voor hbo-studenten; dit heeft ermee te maken dat zij tot voor kort uitsluitend stageplekken boden aan studenten aan een masteropleiding.²⁸

Inholland heeft begin 2012 een stagebureau opgericht. Om de kwaliteit van de stageplaatsen in moskeeën te verhogen, levert iedere betrokken koepelorganisatie een aantal geschikte stageplaatsen. Iedere koepelorganisatie zal drie tot vier moskeeën als stagebiedende instelling aanwijzen en met deze moskeeën worden duidelijke afspraken gemaakt over stages en stagebegeleiding. Stagebegeleiders worden geschoold, gecoacht en ondersteund. Volgens Inholland is er ook bij Justitie en een enkele zorginstelling belangstelling om hieraan deel te nemen.²⁹

5.4 Samenwerking

Samenwerking met koepelorganisaties

Inholland geeft aan dat het beroepsperspectief van de afgestudeerden voor een belangrijk deel afhankelijk is van de acceptatie door een zo breed mogelijk deel van de islamitische gemeenschap in Nederland. Voor deze gemeenschap is het belangrijk dat de opleiding bij haar tradities en behoeften aansluit, zodat de afgestudeerde in dienst van de gemeenschap aangesteld kan worden. De

²⁵ Interview betrokkene opleiding Inholland.

²⁶ Interview betrokkene opleiding Inholland.

²⁷ Interview betrokkene opleiding Inholland.

²⁸ Inholland, 2012: Kritische reflectie.

²⁹ Idem.

opleiding wordt daarom in nauw overleg en in samenwerking met de vijf betrokken koepelorganisaties ontwikkeld, geëvalueerd en aangepast.³⁰

Projectgroep

In de voorgaande paragrafen is al een aantal maal beschreven op welke wijze de vijf islamitische koepelorganisaties betrokken zijn bij de opleiding. Zo is al genoemd dat er in het voortraject van de opleiding (vóór september 2006) vanuit elke koepel iemand deel uitmaakte van de projectgroep die de opleiding ontwikkeld heeft. Deze projectgroep had ook de taak om beleid voor te bereiden en kaderstellende documenten samen te stellen die onder meer betrekking hadden op het beroepsprofiel, de beoogde competenties en het didactisch model. Daarnaast had de projectgroep als taak om het geboden onderwijs te evalueren. Binnen de projectgroep waren er twee projectleiders, waarvan één van Inholland en één van een koepel.³¹ In februari 2006 ging deze projectgroep, (toen) bestaande uit acht leden, aan de slag. Het doel van de projectgroep was om de islamitische theologie goed zichtbaar te maken binnen het curriculum van de opleiding I/IGW.³² De personen die vanuit de koepels deel uitmaakten van de projectgroep, zijn in september 2006 aan de slag gegaan als docent bij deze opleiding aan Hogeschool Inholland.

Stuurgroep

Naast een projectgroep bestaat er ook een stuurgroep waarin alle koepelorganisaties zijn vertegenwoordigd. Deze stuurgroep stelt de kaders en het beleid vast en probeert draagvlak te creëren en behouden onder de eigen achterbannen.³³ Via de stuurgroep worden de islamitische koepels betrokken bij het bespreken van de resultaten van evaluaties en het adviseren over verbetervoorstellen via de stuurgroep. Ook is de stuurgroep een adviesorgaan voor de kwaliteit van de opleiding en de binding met de ontwikkelingen in het werkveld.³⁴

Een geïnterviewde van een van de vijf koepels geeft aan dat zijn koepel, hoewel vertegenwoordigd in de stuurgroep, niet helemaal tevreden is over het gegeven dat zij niemand naar voren hebben kunnen schuiven voor een functie binnen de opleiding van Inholland. De opleidingsmanager van Inholland herkent dit niet.

Deze koepel is volgens de geïnterviewde dan ook niet betrokken bij de dagelijkse gang van zaken van de opleiding van Inholland. Verder merkt deze geïnterviewde op dat Inholland veeleisender moet zijn richting de betrokken koepels. De onderwijsinstelling zou alleen moeten blijven samenwerken met

³⁰ Inholland, 2012: Kritische reflectie.

³¹ Van der Veer en Bal, april 2008: Imam/Islamitisch Geestelijk Werker.

³² Interview betrokkene opleiding Inholland.

³³ Van der Veer en Bal, april 2008: Imam/Islamitisch Geestelijk Werker.

³⁴ Inholland, 2012: Kritische reflectie.

islamitische koepels die studenten aanleveren en die eventueel afgestudeerden in dienst willen nemen; dit is momenteel niet het geval.³⁵

Werving studenten en stageplaatsen

Eerder is al aan bod gekomen dat de vijf koepelorganisaties vanaf het begin een rol speelden bij de werving van studenten voor de opleiding. De contacten met de koepels zijn verder geactiveerd met het oog op stageplaatsen bij moskeeën. De vijf koepels hebben moskeeën aangewezen als potentiële stageplek en hebben ook aangegeven welke personen stagebegeleider zouden moeten worden.

Communicatie richting achterbannen

De vijf koepelorganisaties spelen ook een belangrijke rol bij de communicatie over de opleiding richting de moslimgemeenschap. Aanvankelijk bestond vanuit deze gemeenschap een argwanende blik richting de opleiding omdat deze te zeer (financieel) ondersteund werd door de Nederlandse overheid; diezelfde argwaan bestond ook onder studenten. De communicatie door de vijf koepelorganisaties richting hun achterbannen is nog steeds in ontwikkeling.³⁶ De koepelorganisaties Milli Görüs Noord-Nederland en SICN hebben er verder voor gezorgd dat twee afgestudeerden imam konden worden bij een moskee die bij hun koepel was aangesloten.

Versteving relatie koepels

Inholland heeft in het studiejaar 2011-2012 een aanvullende financiering toegekend gekregen van het ministerie van OCW om onder meer de relatie met de islamitische koepelorganisaties te verstevigen en de acceptatie door de islamitische gemeenschap te vergroten. Er is een nieuwe samenwerkingsovereenkomst opgesteld die in april 2012 ondertekend zou worden door de vijf koepelorganisaties die ook de intentieverklaring in 2005 ondertekend hebben. In september 2012 is de nieuwe samenwerkingsovereenkomst echter vanwege een vertraging bij de koepels, als gevolg van gesprekken met hun achterbannen, nog steeds niet ondertekend.³⁷

Daarnaast heeft Inholland een aantal afspraken met de koepels geformaliseerd:³⁸

- verdere aanscherping van profiel- en curriculumontwikkeling;
- de inrichting van drie à vier moskeeën per koepel als stagebiedende instellingen met afspraken over onder meer stagesystematiek, werkvaldevaluaties, duidelijke instructies en handleidingen, scholing en ondersteuning van stagebegeleiders;

³⁵ Interview betrokkene koepelorganisatie.

³⁶ Interview betrokkene opleiding Inholland.

³⁷ Interview betrokkene opleiding Inholland.

³⁸ Inholland, 2012: Kritische reflectie.

- de realisatie van effectieve internationale samenwerkingsverbanden en idem uitwisselingsmogelijkheden (bijvoorbeeld studentbeurzen) met universiteiten en instellingen in het buitenland (met name Marokko, Turkije).

Samenwerking Nederlandse islam- en imamopleidingen

Met de Vrije Universiteit (VU) is een doorstroomprogramma ontwikkeld voor studenten die willen doorstuderen aan een masterprogramma aan de VU. Volgens een betrokkene van Inholland zijn in het najaar van 2012 twee afgestudeerden van de opleiding I/IGW aan Inholland met succes doorgestroomd.³⁹ Volgens een 'kritische reflectie' voert Inholland daarnaast regelmatig met de VU overleg en wisselen zij informatie uit over de islam in Nederland en over islamitisch onderwijs. Ook is samen met de VU overleg gevoerd met het ministerie van OCW over ontwikkelingen binnen het islamitische hoger onderwijs.⁴⁰ Uit de interviews met betrokkenen van de opleiding ontstaat echter de indruk dat er met de Vrije Universiteit, maar ook met de Universiteit Leiden, geen collegiaal overleg plaatsvindt; er blijkt enige rivaliteit te bestaan tussen de drie onderwijsinstellingen.⁴¹

Samenwerking met buitenlandse universiteiten

Inholland had begin 2012 met twee universiteiten in Marokko samenwerkingsovereenkomsten afgesloten. Momenteel worden er voorbereidingen getroffen voor samenwerking met twee universiteiten in Turkije (Ankara University en Cumhuriyet University Faculty of Divinity in Sivas). Doel van de samenwerking is de uitwisseling van studenten in het kader van stage en studie en de uitwisseling van docenten. Tot op heden hebben studenten nog geen gebruikgemaakt hiervan. Dit komt enerzijds door een gebrek aan financiële middelen bij studenten, anderzijds door de persoonlijke situatie van studenten (gezin en werkverplichtingen) als drempel voor een verblijf van langere tijd in het buitenland.⁴²

Inholland bouwt momenteel ook contacten op met Diyanet over mogelijke stageplaatsen en de opleiding tot imam. Inholland spant zich daarom in om afspraken te maken over de ontwikkeling en vertaling van studiemateriaal, gastdocentschap, uitwisseling, debat over theologische keuzes en uitgangspunten en de mogelijkheden voor studenten om een periode of semester in het buitenland te kunnen studeren.⁴³ Diyanet toont zich volgens een betrokkene van Inholland belangstellend en is bereid tot overleg. De inzet voor

³⁹ Interview betrokkene opleiding Inholland.

⁴⁰ Inholland, 2012: Kritische reflectie.

⁴¹ Interview betrokkene opleiding Inholland.

⁴² Inholland, 2012: Kritische reflectie.

⁴³ Inholland, 2012: Kritische reflectie.

het komende studiejaar is om minimaal één student stage te laten lopen in een Diyanet-moskee.⁴⁴

5.5 Resultaten van de opleiding

Aantal studenten

Volgens gegevens van de Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO) zijn er in de periode 2008-2011 191 studenten aan de opleiding I/IGW begonnen. Volgens DUO zijn er in 2006 en 2007 geen studenten ingestroomd in de opleiding. In een document van Inholland (2012) staan echter cijfers weergegeven voor de periode 2006-2012. Daaruit blijkt dat er in die periode 192 voltijd- en deeltijd-studenten waren. De reden dat DUO niet beschikt over gegevens van het aantal ingestroomde studenten in 2006 en 2007 is volgens een geïnterviewde van Inholland, dat studenten zich in die jaren nog niet officieel konden inschrijven bij de opleiding I/IGW. Dit kwam doordat de opleiding toen nog geen eigen crohonummer had; studenten moesten zich toen nog inschrijven bij de opleiding Godsdienst Pastoraal Werk.⁴⁵ Na een positieve afronding van de toets nieuwe opleiding in augustus 2007 heeft de opleiding een eigen crohonummer gekregen. De gegevens van DUO over het jaar 2008 hebben daarom in feite betrekking op de jaren 2006-2008.

Een geïnterviewde van Inholland geeft aan dat hij had verwacht dat de instroom van studenten door de jaren heen sterker zou zijn gegroeid dan momenteel het geval is.⁴⁶ Volgens gegevens van DUO waren er op 1 oktober 2011 in totaal 122 studenten ingeschreven bij de opleiding.

Persoonskenmerken van studenten

Volgens de DUO-gegevens is 57 procent van het totale aantal ingestroomde studenten in de periode 2006-2011 man (zie tabel 5.3). Ongeveer driekwart van de ingestroomde studenten was ten tijde van de instroom in de opleiding niet ouder dan 25 jaar; in totaal was dertien procent dertig jaar of ouder. Van het totaal aantal ingestroomde studenten volgt of volgde 73 procent een voltijdopleiding. In de jaren 2009 en 2010 is een groot aantal studenten ingestroomd in de deeltijdopleiding. Dit heeft volgens een geïnterviewde van Inholland te maken met een aanzienlijke instroom van studenten vanuit de interne opleiding van de SICN (zie ook box 5.2) in die jaren. Binnen de voltijdopleiding is het aantal mannen en vrouwen ongeveer gelijk; binnen de deeltijdopleiding zijn er iets meer mannelijke studenten.⁴⁷

⁴⁴ Interview betrokkene opleiding Inholland.

⁴⁵ Interview betrokkene opleiding Inholland.

⁴⁶ Interview betrokkene opleiding Inholland.

⁴⁷ Interview betrokkene opleiding Inholland.

Tabel 5.3 Instroom studenten in de periode 2006-2011 naar geslacht, leeftijd en opleidingsvorm

	2006- 2008	2009	2010	2011	Totaal
Geslacht					
Man	19	32	40	18	109 (57%)
Vrouw	35	10	24	13	82 (43%)
Leeftijd					
Tot 20 jaar	12	11	8	8	39 (20%)
21-25 jaar	31	22	33	18	104 (54%)
26-30 jaar	5	5	12	2	24 (13%)
31-40 jaar	4	3	7	3	17 (9%)
Ouder dan 40 jaar	2	1	4	0	7 (4%)
Opleidingsvorm					
Voltijd	51	23	38	28	140 (73%)
Deeltijd	3	19	26	3	51 (27%)
Totaal	54	42	64	31	191 (100%)

Bron: DUO, 2012

Van de totale groep ingestroomde studenten in de periode 2006-2011 is 96 procent allochtoon. Binnen de groep allochtone studenten is tweederde tweedegeneratieallochtoon en een derde eerstegeneratieallochtoon. In de jaren tot en met 2010 was er een aanzienlijk aantal allochtonen van de eerste generatie; in 2011 is het aantal studenten uit de eerste generatie beperkt. Van de totale groep studenten was 52 procent van Turkse afkomst en 28 procent van Marokkaanse afkomst. Een geïnterviewde van Inholland geeft aan dat het aantal Marokkaanse studenten dat nu nog de opleiding volgt, beperkt is: wat daarvan de precieze reden is, is onbekend.⁴⁸

Van de totale groep studenten heeft 93 procent de Nederlandse nationaliteit als eerste nationaliteit. Circa vier op de vijf studenten hebben ook een tweede nationaliteit; binnen die groep heeft 61 procent de Turkse nationaliteit en een derde de Marokkaanse nationaliteit. In bijlage 5 staan tabellen die de aantallen studenten naar etniciteit en nationaliteit weergeven.

Vooropleiding studenten

In tabel 5.4 staat dat 71 procent van de totale groep ingestroomde studenten havo/vwo als hoogst genoten vooropleiding had. Negen procent van de ingestroomde studenten is vanuit een hbo-propedeuse, hbo associate degree of wo-propedeuse ingestroomd. Zes procent had een buitenlands diploma of Europees bacculaureaat.

⁴⁸ Interview betrokkene opleiding Inholland.

Tabel 5.4 Instroom studenten in de periode 2006-2011 naar hoogst genoten vooropleiding (n=191)

	2006-2008	2009	2010	2011	Totaal
Geen/onbekend	2	2	3	1	8 (4%)
Mbo-4/havo/vwo	36	32	45	23	136 (71%)
Hbo-propedeuse/hbo associate degree/wo-propedeuse	9	4	3	1	17 (9%)
Hbo/wo-bachelor	1	1	2	0	4 (2%)
Overig buitenlands diploma/Europees baccalaureaat	5	2	2	2	11 (6%)
Overig colloquium doctum/vooropl. onderzoek/besch. CvB	1	1	9	4	15 (8%)
Totaal	54	42	64	31	191 (100%)

Bron: DUO, 2012

Inholland beschikt zelf over meer gedetailleerde gegevens van de genoten vooropleiding van ingestroomde studenten.⁴⁹ Hieruit komt naar voren dat circa 41 procent van alle studenten is ingestroomd vanuit mbo-4 en 32 procent is ingestroomd vanuit het havo. Tabel 5.5 geeft dit weer.

Tabel 5.5 Vooropleiding van studenten in de periode 2006-2012 (in absolute aantallen, n=192) *

	Mbo-4		Havo		Vwo		Ho		Anders	
	VT	DT	VT	DT	VT	DT	VT	DT	VT	DT
2006-2007	3	0	5	1	0	0	1	2	5	3
2007-2008	7	0	7	0	0	0	2	2	2	2
2008-2009	12	0	9	1	0	2	0	1	5	2
2009-2010	23	2	16	3	0	0	2	4	2	3
2010-2011	11	8	8	4	0	2	0	3	0	0
2011-2012	9	3	8	0	0	0	0	0	6	1
Totaal	65	13	53	9	0	4	5	12	20	11

* VT= voltijd; DT= deeltijd

Bron: Inholland, 2012

Studierendement

Op 1 oktober 2011 hadden volgens DUO vijf studenten hun bachelordiploma behaald. In het najaar van 2012 lag het totaal aantal afgestudeerden volgens een betrokkene van Inholland op twaalf personen; in het studiejaar 2011-2012 zijn zeven personen afgestudeerd.

Volgens de data van DUO zijn er 44 personen die hun propedeuse hebben behaald in de periode 2008-2011; dit is 23 procent van de totale groep ingestroomde studenten.

Van alle ingestroomde studenten in de periode 2006-2011 staat zestig procent nog ingeschreven bij de opleiding. Bijna twee op de vijf studenten zijn zonder

⁴⁹ Inholland, 2012: Kritische reflectie.

diploma uitgestroomd. Deze cijfers zijn ongeveer gelijk voor voltijd- en deeltijdstudenten. Tabel 5.6 geeft dit weer. Uit gegevens van Inholland blijkt dat de uitval van studenten niet alleen plaatsvindt in het eerste jaar na de start maar ook nog enkele jaren daarna.⁵⁰

Tabel 5.6 Studierendement van studenten die ingestroomd zijn in 2006-2011 (n=191)

Totaal	2006-2008	2009	2010	2011	Totaal
Instroom	54	42	64	31	191
Diploma behaald	5 9%	0 0%	0 0%	0 0%	5 3%
Uitgestroomd zonder diploma	19 35%	17 41%	33 52%	3 10%	72 38%
Nog ingeschreven bij opleiding	30 56%	25 60%	31 49%	28 90%	114 60%
Voltijd					
Instroom	51	23	38	28	140
Diploma behaald	5 10%	0 0%	0 0%	0 0%	5 4%
Uitgestroomd zonder diploma	17 33%	13 57%	18 47%	3 11%	51 36%
Nog ingeschreven bij opleiding	29 57%	10 44%	20 53%	25 89%	84 60%
Deeltijd					
Instroom	3	19	26	3	51
Diploma behaald	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%
Uitgestroomd zonder diploma	2 67%	4 21%	15 58%	0 0%	21 41%
Nog ingeschreven bij opleiding	1 33%	15 79%	11 42%	3 100%	30 59%

Bron: DUO, 2012

Volgens de gegevens van DUO gaat het bij de afgestudeerden om drie vrouwelijke en twee mannelijke afgestudeerden. Vier van de vijf afgestudeerden waren op het moment dat zij aan de opleiding begonnen, niet ouder dan 25 jaar. Drie van de afgestudeerden heeft een Turkse afkomst, een afgestudeerde is Surinaams en één afgestudeerde heeft een Afrikaanse achtergrond. Tabel 5.7 geeft dit weer.

⁵⁰ Inholland, 2012: Kritische reflectie.

Tabel 5.7 Afgestudeerden naar persoonskenmerken

	Diploma behaald	%	Totale populatie
Leeftijd			
Tot 20 jaar	3	8%	39
21-25 jaar	1	1%	104
26-30 jaar	1	4%	24
31-40 jaar	0	0%	17
Ouder dan 40 jaar	0	0%	7
Etniciteit			
Autochtoon	0	0%	7
Westers Azië	0	0%	2
Westers Europa	0	0%	1
Niet-westers Afrika	1	17%	6
Niet-westers Azië	0	0%	11
Niet-westers Marokko	0	0%	53
Niet-westers Suriname	1	8%	12
Niet-westers Turkije	3	3%	99
Geslacht			
Man	2	2%	109
Vrouw	3	4%	82
Totaal	5	3%	191

Bron: DUO, 2012

Volgens een betrokkene van Inholland waren er in het najaar van 2012 in totaal acht vrouwelijke en vier mannelijke afgestudeerden. Zeven van de twaalf afgestudeerden hebben een Turkse achtergrond, twee afgestudeerden hebben een Turkse achtergrond, één afgestudeerde heeft een Nederlands/ Egyptische achtergrond en één afgestudeerde heeft een Hindoestaans/ Surinaamse achtergrond.⁵¹

In totaal was 81 procent van de uitvallers ten tijde van de start aan de opleiding niet ouder dan 25 jaar. Binnen de leeftijdscategorieën '21-25 jaar' en 'ouder dan 40 jaar' zijn de uitvalpercentages het hoogst, namelijk 45 procent respectievelijk 43 procent. Binnen de totale groep mannelijke studenten ligt het aandeel uitvallers op 39 procent; dit is iets hoger dan het aandeel uitvallers binnen de vrouwelijke studentenpopulatie. Binnen de groepen Marokkaanse en Turkse studenten ligt het aandeel studenten dat uitstroomt zonder diploma op 45 procent, respectievelijk dertig procent. Tabel 5.8 geeft dit weer.

⁵¹ Interview betrokkene Inholland.

Tabel 5.8 Uitstroom zonder diploma naar persoonskenmerken

	Uitvallers	%	Totale populatie
Leeftijd			
Tot 20 jaar	11	28%	39
21-25 jaar	47	45%	104
26-30 jaar	6	25%	24
31-40 jaar	5	29%	17
Ouder dan 40 jaar	3	43%	7
Etniciteit			
Autochtoon	3	43%	7
Westers Azië	1	50%	2
Westers Europa	0	0%	1
Niet-Westers Afrika	3	50%	6
Niet-Westers Azië	4	36%	11
Niet-Westers Marokko	24	45%	53
Niet-Westers Suriname	7	58%	12
Niet-westers Turkije	30	30%	99
Geslacht			
Man	42	39%	109
Vrouw	30	37%	82
Totaal	72	38%	191

Bron: DUO, 2012

Oorzaken uitval

In een recent rapport van Inholland komt naar voren dat studenten die de opleiding verlaten, verschillende redenen voor de studiebeëindiging noemen. Zij geven de volgende oorzaken aan: (1) hun keuze was verkeerd; zij hadden vooraf onvoldoende beeld van de opleiding; (2) persoonlijke omstandigheden: huwelijk, ziekte, het krijgen van kinderen; (3) de benodigde studielast kon niet opgebracht worden en (4) zij hadden een verkeerde inschatting gemaakt van het hoge niveau van de opleiding.⁵²

In de interviews met betrokkenen van de opleiding aan Inholland worden bovengenoemde oorzaken toegelicht. Allereerst wordt genoemd dat een deel van de studenten andere verwachtingen had ten aanzien van de inhoud van de opleiding. Dit zijn veelal studenten die meenden dat zij via de opleiding hun islamitische geloofsovertuiging verder konden verdiepen en 'een beter moslim' konden worden. Het curriculum van de opleiding valt deze studenten tegen omdat zij een meer islamitische inslag hadden verwacht, met als gevolg dat zij voortijdig stoppen met de opleiding. Genoemd wordt verder dat studenten soms weinig affiniteit blijken te hebben met en niet de noodzaak inzien van bepaalde onderdelen van het opleidingsprogramma, zoals professioneel handelen, reflecteren en agogische en communicatieve vaardigheden.⁵³ Een andere reden voor de relatief hoge uitval van studenten is het gebrek aan

⁵² Inholland, 2012: Kritische reflectie.

⁵³ Idem.

niveau van een deel van de studenten. Dit heeft te maken met de hoge instroom van mbo-studenten die niet altijd in staat blijken om op hbo-niveau te studeren. Als derde reden wordt genoemd dat een deel van de studenten al op jongere leeftijd getrouwd is en/of een gezin heeft. Voor sommigen blijkt de combinatie van studeren en het gezinsleven erg lastig.⁵⁴

Inholland probeert op verschillende manieren de hoge uitval van studenten tegen te gaan. Dit gebeurt ten eerste door een verbetering van de voorlichting van potentiële studenten op open dagen op middelbare scholen. Ten tweede wordt in intakegesprekken met potentiële studenten extra aandacht besteed aan het beeld van het beroepsprofiel van de opleiding en aan het niveau, de inhoud en de vormgeving van de opleiding. Ten derde heeft een intensivering van de begeleiding van eerstejaarsstudenten plaatsgevonden. De onderwijsinstelling start daarnaast in juni 2012 met het aanbieden van een summer course waarin studenten worden voorbereid op de studie in het hoger onderwijs. Volgens Inholland heeft de betere voorlichting aan potentiële studenten en de intensievere begeleiding van eerstejaarsstudenten tijdens het studiejaar 2011-2012 geleid tot een lager uitvalpercentage van studenten in de startfase.⁵⁵

5.6 Tot slot

In september 2006 is de opleiding Imam/Islamitisch Geestelijk Werker van start gegaan aan Inholland. Het curriculum van de opleiding bestaat uit een mix van vakken die enerzijds handelen over de islam en islamitische theologie, anderzijds over onderwerpen die betrekking hebben op algemene godsdienstwetenschap en andere niet-theologisch georiënteerde vakken. Daarnaast is de opleiding beroepsgeoriënteerd, getuige de stages die studenten in het derde en vierde studiejaar moeten doorlopen. Inholland heeft sinds 2006 een aantal zaken binnen het curriculum van de opleiding gewijzigd. Vanwege het belang van de inhoud van de afstudeerrichting Imam is met ingang van september 2012 ervoor gekozen om de inhoud van deze afstudeerrichting op te nemen in het reguliere programma.

De opleiding I/IGW is mede vormgegeven door de vijf betrokken islamitische koepelorganisaties. Milli Görüs Noord-Nederland, de Nederlandse Islamitische Federatie, de Unie van Marokkaanse Moskeeorganisaties in Nederland, World Islamic Mission Nederland en de Stichting Islamitisch Centrum Nederland. Deze organisaties zijn betrokken geweest bij de ontwikkeling van het curriculum van de opleiding, de werving van docenten en studenten en de communicatie richting hun achterbannen. Vanaf 2012 worden de vijf koepels nauwer betrokken bij het aanbieden van stageplaatsen voor studenten: iedere betrokken koepelorganisatie moet zorgen voor een aantal geschikte

⁵⁴ Interview 4 betrokkenen opleiding Inholland.

⁵⁵ Inholland, 2012: Kritische reflectie.

stageplaatsen waar medewerkers getraind worden in het begeleiden en meeleiden van stagiaires. Hoewel de opleiding gedragen wordt door de koepelorganisaties, bestaan er toch enige kritische geluiden vanuit de koepels ten aanzien van de opleiding.

Sinds de start van de opleiding in september 2006 zijn er bijna tweehonderd studenten begonnen aan de opleiding. Het aantal afgestudeerden was in het najaar van 2012 nog laag: twaalf personen hadden op dat moment hun bachelordiploma behaald. Dit lage aantal komt enerzijds door een aanzienlijke uitval van studenten in de afgelopen jaren: circa veertig procent van de studenten in de periode 2006-2011 is zonder diploma uitgestroomd. Het lage aantal afgestudeerden komt anderzijds doordat een deel van de studenten langstudeerder is en de opleiding niet in vier jaar weet af te ronden.

De uitval van studenten heeft voor een deel te maken met de niet-waargemaakte verwachtingen van studenten ten aanzien van de inhoud van opleiding. Zij hadden een meer islamitische inslag bij de opleiding verwacht en waren teleurgesteld over het hoge aantal vakken dat geen betrekking had op islam en/of islamitische theologie. Daarnaast bleek het niveau van de opleiding voor een belangrijk deel van de studenten die vanuit een mbo-instelling zijn ingestroomd, te hoog. Om de uitval van studenten te verlagen, zet Inholland in op een betere voorlichting 'aan de poort' en een intensivering van de begeleiding van eerstejaarsstudenten.

6 DE DRIE OPLEIDINGEN IN VOGELVLUCHT

In de voorgaande drie hoofdstukken is uitgebreid stilgestaan bij de opzet en inhoud van de islam- en imamopleidingen zoals die met behulp van start- en ontwikkelsubsidies van de overheid tot stand zijn gekomen aan de Vrije Universiteit, Universiteit Leiden en Hogeschool Inholland. Ook geven deze hoofdstukken inzicht in studentenaantallen en studierendement van de opleidingen. Alvorens in het volgende hoofdstuk in te gaan op de opbrengsten van de opleidingen, zetten wij in dit tussenhoofdstuk de belangrijkste kenmerken en kwantitatieve resultaten van de opleidingen nogmaals op een rij. Het betreft in feite een beknopte samenvatting van de drie hoofdstukken over de afzonderlijke opleidingen. Daarnaast plaatsen we de rendementscijfers van de opleidingen in een breder perspectief door deze te vergelijken met algemene rendementscijfers in het hbo/wo.

6.1 Beknopte samenvatting inhoud en vormgeving opleidingen

In tabel 6.1 wordt op een aantal hoofdkenmerken de inhoud en vormgeving van de opleidingen geschetst. Voor de twee universitaire opleidingen geldt naast een belangrijk verschil tussen de duplex-orde- en simplex-orde-benadering van theologiebeoefening ook een verschil in de mate van praktijk-/beroepsgerichtheid. De VU kent met de master Islamitische Geestelijke Zorg een sterke beroepsgerichte opleiding. In de master aan de Universiteit Leiden staat academische vorming centraal en is geen sprake van een beroepsgerichte opleiding.

De opleiding aan Inholland is eveneens sterk beroepsgericht en leidt op tot imams/islamitisch geestelijke/pedagogisch werkers. De totstandkoming van het curriculum van deze opleiding is in nauwe samenwerking met de islamitische koepelorganisaties gebeurd. Bij de VU en Universiteit Leiden is de samenwerking met de koepels ten behoeve van de ontwikkeling van de bachelor en master veel beperkter. Voor de ambtsopleiding werkt de VU overigens wel nauw samen met verschillende koepels.

Tabel 6.1 Kenmerken van de islam- en imamopleidingen

	VU	Universiteit Leiden	Inholland
Startjaar opleiding	2005	2006	2006
Duur opleiding en graad	<ul style="list-style-type: none"> Driejarige bachelor religie en levensbeschouwing, traject Islam Eenjarige master Religie en Levensbeschouwing Eenjarige ambtsopleiding (in ontwikkeling) 	<ul style="list-style-type: none"> Driejarige bachelor Islamitische Theologie (vanaf 2013 brede bachelor Islam studies) Eenjarige master Islamic Theology (vanaf 2012 Islam in the Comtemporary West) 	<ul style="list-style-type: none"> Vierjarige bachelor Imam/Islamitisch Geestelijk Werker (I/IGW)
Duplex/simplex ordo	<ul style="list-style-type: none"> Simplex ordo 	<ul style="list-style-type: none"> Duplex ordo 	X
Organisatorische inbedding	<ul style="list-style-type: none"> Faculteit der Godgeleerdheid, Centrum voor Islamitische Theologie 	<ul style="list-style-type: none"> Faculteit der geesteswetenschappen, Leids Instituut voor Godsdienstwetenschappen 	<ul style="list-style-type: none"> Domein onderwijs, leren en levensbeschouwing, Afdeling theologie en levensbeschouwing
Specialisaties/afstudeerrichtingen	Binnen de master: <ul style="list-style-type: none"> Islamitische Geestelijke Zorg Verdieping islam 	X	<ul style="list-style-type: none"> Imam/Islamitisch Geestelijk Werker Imam/Islamitisch Pedagogisch Werker
Stages	<ul style="list-style-type: none"> ja 	<ul style="list-style-type: none"> nee 	<ul style="list-style-type: none"> ja
Samenwerking met koepels	<ul style="list-style-type: none"> Ten behoeve van de BA en MA geen nauwe betrokkenheid van de koepels bij het invulling van de opleidingen. Ten behoeve van de ambtsopleiding wel nauwe samenwerking met koepels (WIM, UMMON, OSV) 	<ul style="list-style-type: none"> In het kader van de BA en MA wel gesprekken gevoerd met vertegenwoordigers van de islamitische gemeenschap, maar geen formele samenwerking met de koepels Ten behoeve van de - inmiddels afgeblazen - ambtsopleiding wel uitgebreide contacten met koepelorganisaties (RMMN, NIF, VIN) 	Formele samenwerking met: <ul style="list-style-type: none"> Milli Görüs Noord Nederland (MG); Nederlandse Islamitische Federatie (NIF); Unie van Marokkaanse Moskeeorganisaties in Nederland (UMMON); World Islamic Mission Nederland (WIM); Stichting Islamitisch Centrum Nederland (SICN)

6.2 Samenvatting resultaten opleidingen

In tabel 6.2 worden aan de hand van een aantal indicatoren de belangrijkste kenmerken van de instroom in de opleidingen en de behaalde resultaten in kaart gebracht. We presenteren cijfers over de gehele periode sinds de start van de opleiding tot het peilmoment eind 2011. Details over afzonderlijke studiejaar zijn te vinden in de hoofdstukken van de opleidingen.

Tabel 6.2 Instroom en resultaten

Peildatum	VU	Universiteit Leiden	Inholland
	15 juli 2012	1 oktober 2011	1 oktober 2011
% allochtone studenten ¹	onbekend	84% (BA) 94% (MA)	96%
Etnische herkomst studenten	onbekend ²	40% Marokkaans 17% Turks	52% Turks 28% Marokkaans
Bachelor			
Totaal instroom BA sinds start opleiding	118	90	191
% vrouwen in BA	55%	62%	43%
% uitval BA sinds start opleiding	55%	57%	38%
% diploma behaald BA sinds start opleiding	25%	10%	3% ³
Master			
Totaal instroom MA sinds start opleiding	46	16	nvt
% vrouwen in MA	48%	19%	nvt
% uitval MA sinds start opleiding	12%	25%	nvt
% diploma behaald MA sinds start opleiding	59%	38%	nvt

Bron: DUO (Inholland, Universiteit Leiden) en studentenadministratie (VU)

De belangrijkste bevindingen op een rij:

- Sinds de start van de opleidingen zijn circa 400 studenten officieel ingestroomd in één van de drie bacheloropleidingen.
- De instroom bij de twee universiteiten die een masteropleiding aanbieden, bedraagt ruim 60 studenten.
- Het merendeel van de studenten aan de opleidingen is van allochtone afkomst. Bij Inholland nemen verhoudingsgewijs veel studenten met een Turkse afkomst deel aan het onderwijs. Bij Leiden gaat het verhoudingsgewijs vaak om studenten met een Marokkaanse achtergrond.
- Er nemen relatief veel vrouwen deel aan de opleidingen. Bij de bachelor is aan de VU en Leiden zelfs de meerderheid van de studenten vrouw. In de masterfase is de meerderheid van de studenten man.
- De uitval in de bachelorfase is aanzienlijk bij alle drie de opleidingen. Een deel van de hoge uitval wordt verklaard door het feit dat een (grote) groep studenten zich wel heeft aangemeld voor de studie, maar in feite nooit is begonnen. De rendementen (dat wil zeggen het aantal studenten dat een diploma behaald heeft) zijn tot op heden betrekkelijk laag.
- De uitval in de masterfase ligt voor beide opleidingen op een beduidend lager niveau dan in de bachelorfase. De VU heeft een lagere uitval in de masterfase dan de opleiding in Leiden. Ook zijn de rendementscijfers in

¹ Voor de VU zijn alleen gegevens beschikbaar over de nationaliteit van de studenten en niet over de etnische herkomst. De studenten hebben overwegend de Nederlandse nationaliteit.

² Hoewel geen precieze cijfers bekend zijn van de etnische herkomst van studenten aan de VU, komt uit interviews met betrokkenen van de opleiding naar voren dat veel studenten een Marokkaanse achtergrond hebben.

³ In het najaar van 2012 waren er in totaal twaalf afgestudeerden, waardoor het percentage op die peildatum iets hoger is dan hier weergegeven.

deze fase veel gunstiger. Het aandeel studenten dat de masterstudie succesvol afsluit met een diploma ligt aan de VU hoger dan in Leiden.

6.3 Vergelijking resultaten islam-/imamopleidingen met andere hbo/wo-opleidingen

Om de resultaten van de islam- en imamopleidingen aan de drie instellingen voor hoger onderwijs enigszins te kunnen duiden, is het wenselijk om een vergelijking te maken met rendementcijfers in het hbo/wo-opleidingen in het algemeen. Van de islam- en imamopleidingen beschikken we over de volgende rendementcijfers:

- Per instroomcohort (jaar van instroom in de opleiding) en voor de totale periode (2006-2011) het aantal personen dat:
 - een diploma behaald heeft van de opleiding;
 - uitgestroomd is uit de opleiding zonder diploma;
 - nog ingeschreven staat bij de opleiding op de peildatum (per 31-12-2011).

Voor Leiden en Inholland zijn deze gegevens ontleend aan DUO. Voor de VU zijn deze afkomstig uit de studentenadministratie.

Voor een beeld van het studierendement van hbo/wo-opleidingen in het algemeen hebben we verschillende bronnen bestudeerd:

- Inspectie van het Onderwijs (2012). Onderwijsverslag 2010/2011.
- HBO-Raad (2012). Feiten en cijfers. Afgestudeerden en uitvallers in het hoger beroepsonderwijs.
- Onderwijsinspectie (2009). Uitval en rendement in het Hoger Onderwijs.

De beschikbare cijfers over het studierendement voor het hbo/wo-opleidingen in het algemeen zijn niet op alle onderdelen volledig vergelijkbaar met de gegevens van de islam- en imamopleidingen, maar geven wel een richtsnoer over hoe we het rendement van deze opleiding kunnen bezien. Met name de gegevens van de Onderwijsinspectie (2009) bieden het meeste houvast voor een vergelijking. In dit onderzoek is namelijk ook gekeken naar rendementgegevens per opleiding en niet op het niveau van een student.⁴ Wel moet de kanttekening worden geplaatst dat de gegevens een andere meetperiode betreffen.⁵

Tot slot is het ook goed om te bedenken dat de aantallen studenten in de imam- en islamopleidingen redelijk beperkt is, waardoor één uitzonderlijk slecht of goed jaar een enorme invloed heeft op de percentages.

⁴ Ter verduidelijking: een student kan uit de ene wo-opleiding uitvallen, maar binnen een andere opleiding een wo-diploma halen, dit levert uiteraard andere gegevens op dan het kijken naar uitval onder studenten die zich bij een specifieke opleiding hebben ingeschreven.

⁵ Het onderzoek van de Inspectie betreft een meting van het instroomcohort 2002. Na vier jaar – in 2006 – is gekeken hoeveel van de ingestroomde studenten aan een opleiding zijn uitgevallen zonder diploma, een diploma hebben behaald of nog staan ingeschreven.

Vergelijking rendementen hbo

In tabel 6.3 wordt een vergelijking gemaakt van de uitval en rendementcijfers tussen de opleiding I/IGW van Inholland en algemene uitval en rendementscijfers in het hbo (op basis van het rapport van de Onderwijsinspectie uit 2009).

Tabel 6.3 Vergelijking rendementen opleidingen hbo

Indicator	Hbo algemeen	I/IGW (Inholland)
Uitval uit (voltijds) opleiding binnen een jaar	31% van cohort 2002 .	Geen goede vergelijkbare gegevens beschikbaar. Wel weten we dat: - van instroom in 2011 10% voor eind van het jaar was uitgestroomd (dus binnen drie maanden); - Van instroom 2010 52% voor eind 2011 was uitgestroomd (dus binnen een jaar en drie maanden).
Uitval uit opleiding na vier jaar	44% van cohort 2002, ook 44% voor opleidingen gedrag en maatschappij.	35% van instroom 2006-2008 ⁶ is per eind 2011 uitgevallen (38% over hele periode 2006-2011).
Hbo-diploma na vier jaar	38% van cohort 2002 41% van cohort 2002 voor opleidingen gedrag en maatschappij, ook 41% voor opleidingen taal en cultuur.	9% van cohort 2006-2008 heeft per eind 2011 diploma behaald.
Aandeel allochtonen met hbo-diploma na vier jaar	25% van cohort 2002, 32% van cohort 2002 voor opleidingen gedrag en maatschappij; 41% voor opleidingen taal en cultuur.	9% van cohort 2006-2008 heeft per eind 2011 diploma behaald.

Bron: Onderwijsinspectie (2009) en DUO (gegevens Inholland)

Met enige voorzichtigheid omdat de gegevens niet volledig vergelijkbaar zijn, kunnen we de volgende conclusies trekken:

- De uitval in het eerste studiejaar ligt bij I/IGW hoger dan het totaal gemiddelde in hbo, maar de uitval na vier jaar ligt bij I/IGW onder het totaal gemiddelde in hbo.
- De hoge uitval wordt volgens betrokkenen van Inholland veroorzaakt doordat studenten andere verwachtingen hadden ten aanzien van de inhoud van de opleiding, door het gebrek aan niveau van studenten en/of doordat de combinatie van studeren en het gezinsleven te lastig bleek te zijn.
- Het aandeel studenten met een diploma na vier jaar bij I/IGW ligt veel lager dan het totaal gemiddelde in hbo, ook als we dit vergelijken met cijfers voor allochtonen in het hbo in het algemeen.
- De combinatie van veel uitvallers in het eerste jaar, maar een lager dan gemiddeld aantal uitvallers over vier jaar en een relatief laag percentage

⁶ We bekijken dit cohort, omdat dit de enige groep is die vier jaar de tijd heeft gehad om een opleiding af te ronden. De andere instroomcohorten hebben per eind 2011 nog niet voldoende tijd gehad om een opleiding af te ronden.

met een diploma na vier jaar, lijkt er tevens op te duiden dat I/IGW vooral veel langstudeerders kent (dat wil zeggen: na vijf jaar staan verhoudingsgewijs nog veel studenten ingeschreven bij de opleiding).

Vergelijking rendementen wo

In tabel 6.4 wordt een vergelijking gegeven van de uitval en rendementcijfers tussen de opleidingen aan de VU en Universiteit Leiden en algemene uitval en rendementcijfers in het wo (op basis van het rapport van de Onderwijsinspectie uit 2009). We nemen hierbij alleen de bachelorfase in beschouwing.

Tabel 6.4 **Vergelijking rendementen opleidingen WO**

Indicator	WO algemeen	Universiteit Leiden	VU
Uitval uit (voltijds) opleiding binnen een jaar	31% van cohort 2002.	Geen goede vergelijkbare gegevens beschikbaar. Wel weten we dat: <ul style="list-style-type: none"> - van instroom in 2011 0% voor eind van het jaar was uitgestroomd (dus binnen 3 maanden); - van instroom 2010 40% voor eind 2011 was uitgestroomd (dus binnen 1 jaar en 3 maanden) 	42% van cohort 2005-2006 41% van cohort 2008-2009
Uitval uit opleiding na vier jaar	47% van cohort 2002.	65% van cohort 2006 69% van cohort 2007 17% van cohort 2008 (57% van alle instroom tussen 2006-2011)	71% van cohort 2005-2006 64% van cohort 2006-2007 15% van cohort 2007-2008 41% van cohort 2008-2009
Wo-diploma (bachelor) na vier jaar	31% van cohort 2002, 39% van cohort 2002 voor opleidingen gedrag en maatschappij; 31% voor opleidingen taal en cultuur.	22% van cohort 2006 15% van cohort 2007 0% van cohort 2008	17% cohort 2005-2006 27% cohort 2006-2007 69% cohort 2007-2008 35% cohort 2008-2009 ⁷
Aandeel allochtonen met wo-diploma na vier jaar	21% van cohort 2002, 25% voor opleidingen gedrag en maatschappij; 17% voor opleidingen taal en cultuur.	22% van cohort 2006 15% van cohort 2007 0% van cohort 2008	17% cohort 2005-2006 27% cohort 2006-2007 69% cohort 2007-2008 35% cohort 2008-2009 ⁸

⁷ In cohort 2008-2009 studeerden zes studenten af, met een studieduur tussen 24 en 51 maanden. Vijf studenten studeerden nominaal of sneller af. De andere twee langer, maximaal 51 maanden.

⁸ In cohort 2008-2009 studeerden zes studenten af, met een studieduur tussen 24 en 51 maanden. Vijf studenten studeerden nominaal of sneller af. De andere twee langer, maximaal 51 maanden.

Ten aanzien van de resultaten aan de Universiteit Leiden in vergelijking tot algemene rendementscijfers in het wo, kunnen we de volgende voorzichtige conclusies trekken:

- De uitval uit eerste studiejaar ligt hoger dan gemiddeld in het wo.
- De uitval na vier jaar laat een wisselend beeld zien: de uitstroom uit cohort 2006 en 2007 ligt veel hoger dan gemiddeld in het wo, maar de uitstroom uit cohort 2008 ligt juist veel lager dan gemiddeld.
- De uitval is volgens betrokkenen van de Universiteit Leiden vrij groot, omdat veel studenten de studie naast hun werk doen; zij volgen de studie vooral vanwege hun eigen belangstelling voor de islam, niet zozeer omdat ze daar een baan of een extra diploma mee hopen te verkrijgen. Daarnaast is er bij de opleiding Islamitische Theologie sprake van 'spookstudenten': dit zijn studenten, voor wie Islamitische Theologie de tweede studie was, die nooit daadwerkelijk met de opleiding zijn begonnen of slechts een of twee colleges hebben gevolgd.
- Het aantal studenten met een diploma na vier jaar ligt lager dan gemiddeld voor het wo totaal, maar wel redelijk dicht in de buurt bij het gemiddelde voor allochtonen in het wo.

Ten aanzien van de resultaten aan de VU in vergelijking tot algemene rendementscijfers in het wo, kunnen we de volgende voorzichtige conclusies trekken:

- De uitval uit het eerste studiejaar ligt hoger dan gemiddeld in het wo.
- De uitval na vier jaar laat een wisselend beeld zien: de eerste twee jaar (2005-2006 en 2006-2007) is de uitval veel hoger dan gemiddeld in het wo, daarna ligt het op of onder het gemiddelde.
- Volgens betrokkenen van de VU heeft de uitval te maken met een voornamelijk allochtone studentenpopulatie; het taalniveau is een probleem en ook het feit dat deze studenten een eerste generatie binnen hun familie zijn die gaat studeren. Een mogelijke andere oorzaak van de uitval in de bachelor is dat een groot deel van de studenten de studie als nevenstudie volgt.
- Het aantal studenten met een diploma na vier jaar laat eveneens een wisselend beeld zien; bij het eerste instroomcohort (2005-2006) ligt dit duidelijk onder het landelijke gemiddelde, maar bij het cohort 2007-2008 ligt het juist ver boven het landelijk gemiddelde.
- Gemiddeld liggen de slagingspercentages wel hoger dan voor allochtonen in het algemeen geldt in het wo.

7 ERVARINGEN MET IMAM- EN ISLAMOPLEIDINGEN IN NEDERLAND

De ervaringen met imam- en islamopleidingen in Nederland kunnen bekeken worden aan de hand van vijf thema's: de motivatie van studenten, het oordeel over de inhoud en kwaliteit van de opleiding, de loopbaan en het arbeidsmarktperspectief, de aansluiting bij het werkveld, en tot slot de maatschappelijke en persoonlijke opbrengsten. In dit hoofdstuk worden deze thema's bekeken aan de hand van de ervaringen van alle betrokken partijen: studenten en afgestudeerden, betrokkenen van de drie imam-/islamopleidingen, betrokkenen van islamitische koepelorganisaties, en werkgevers en stageaanbieders. Het hoofdstuk is gebaseerd op de bevindingen uit de enquête onder studenten en de diepte-interviews met studenten, afgestudeerden en andere betrokkenen. Zo komen in alle paragrafen de verschillende betrokken partijen aan het woord, met uitzondering van paragraaf 7.1 die uitsluitend gebaseerd is op de ervaringen van de studenten en afgestudeerden. In het hoofdstuk worden ook enkele bevindingen uit de digitale discussiegroep beschreven.

7.1 Motivatie en keuze opleiding

De meeste studenten beginnen aan de opleiding vanuit een persoonlijke interesse in religie en de islam. Vaak volgden zij al eerder een islamitische cursus of opleiding. Zij kiezen voor een islamopleiding omdat zij behoefte hebben aan meer kennis over de islam en de islamitische theologie. Daarnaast speelt bij enkele studenten dat zij hun eigen geloofsovertuiging willen uitdiepen.

De opleiding biedt studenten de mogelijkheid om van hun religie en interesse in het geloof hun werk te kunnen maken. Het vooruitzicht om islamitisch geestelijk verzorger te kunnen worden speelt een grote rol bij de keuze voor de opleiding, zowel bij de masterstudenten aan de VU als bij de studenten aan Inholland. Zij beginnen aan de opleiding, omdat zij dit beroep ambiëren. Slechts een van de bevraagde studenten koos de opleiding met het imamschap in een moskee voor ogen.

Dat op de VU de islam vanuit een 'binnenperspectief' wordt bestudeerd, vinden de studenten aantrekkelijk. Verschillende studenten benadrukken dat dit bepalend is geweest bij hun keuze voor de VU boven andere universiteiten waar islamopleidingen worden aangeboden, zoals de Universiteit Leiden. Enkele bevraagde studenten studeerden eerder bijvoorbeeld Arabische taal en cultuur of volgden vakken over de islam aan andere instellingen en hadden moeite met de kritische manier waarop daar met islamitische bronnen en met het geloof werd omgegaan. Bij de VU staan de bronnen volgens die studenten

niet ter discussie. Door de simplex-ordestructuur van de VU heeft het geloof een duidelijke plek binnen de opleiding en dat waarderen de studenten. Daarnaast spelen de diversiteit van de studentenpopulatie en de nabijheid een rol bij een keuze voor de VU boven andere onderwijsinstellingen.

“Ik volgde eerst Arabische taal en cultuur aan een andere instelling, maar ik had moeite met de kritische houding tegenover islam. Ik heb daar mijn bachelor afgemaakt en ben op zoek gegaan naar een master waar ik me beter bij zou thuis voelen. Ik was bang dat de Universiteit Leiden ook zo'n kritische houding zou hebben. Ik heb getwijfeld tussen Islamitische Universiteit in Rotterdam (IUR) en de VU, maar koos voor VU omdat de IUR toen nog niet erkend was door overheid.”

Masterstudent VU

“De VU is een Christelijke universiteit en studenten met diverse religieuze achtergronden komen met elkaar in contact op de faculteit in een sfeer van dialoog (christelijk, islamitisch, seculier, boeddhistisch etc.). Dat acht ik van belang.”

Masterstudent VU

Voor de geïnterviewde studenten van de Universiteit Leiden speelde de wetenschappelijke reputatie van de docenten en de opleiding een belangrijke rol. Tegelijkertijd geven twee studenten ook aan dat zij wel moeite hadden met de kritische blik op de bronnen en oriëntalistische visies op de islam. Volgens hen sluit de opleiding daardoor ook onvoldoende aan bij de behoeften van veel studenten die de islam vooral vanuit de bronnen willen bestuderen. Een andere student was vooral geïnteresseerd in het bestuderen van de islamitische theologie vanuit westers perspectief aan een universiteit met een duplex-ordestructuur en koos daarom bewust voor de Universiteit Leiden.

“Er zijn twee Egyptische docenten in Leiden, dat was voor mij een belangrijke reden om voor Leiden te kiezen. En ook omdat Van Koningsveld daar zat. (...) Hij is kritisch en kent heel veel teksten en hij is een van de weinigen die door de islamitische wereld wordt gezien als geleerde. Hij wordt erkend en dat is bijzonder. (...) Leiden leek stabiel dan de VU. Bij de VU waren de docenten toen wat meer bij elkaar geraapt. Ik denk wel dat er op de VU meer ruimte is om vanuit de bronnen te redeneren.”

Masterstudent Universiteit Leiden

De hbo-opleiding van Inholland is de enige in zijn soort. Dit betekent dat studenten met havo of mbo als vooropleiding die geïnteresseerd zijn in islamitische theologie en/of pedagogiek, op deze opleiding zijn aangewezen. Daarnaast noemen bevraagde studenten het praktijkgerichte karakter van het hbo en de nabijheid van de onderwijsinstelling als redenen voor hun keuze voor de opleiding aan Inholland. Een enkele afgestudeerde geeft aan dat hij met de opleiding aan Inholland is begonnen, omdat hij een maatschappelijke bijdrage wilde leveren en ervoor wilde zorgen dat er meer begrip zou komen voor de islam (zie onderstaand citaat).

“Ik heb voor deze opleiding gekozen, omdat ik tijdens het overlijden van mijn vader een geestelijk verzorger miste. Daarom hoop ik later wat voor iemand te kunnen betekenen die in zo'n situatie zit.”

Student Inholland

“Mijn vader is ook imam geweest en zag ook graag dat ik imam zou worden. Mijn keuze voor de opleiding aan Inholland had deels ermee te maken dat ik aan de wens van mijn vader wilde voldoen. Maar ik voelde zelf ook de behoefte om een maatschappelijke bijdrage te leveren en om ervoor te zorgen dat er meer begrip zou komen voor de islam. De islam is mijn leven en daar wilde ik mijn werk van maken.

Afgestudeerde Inholland/VU

7.2 Oordeel over de opleiding

Ondanks dat de opzet van de opleidingen aan de VU, Universiteit Leiden en Inholland sterk van elkaar verschillen is er toch een algemene conclusie te trekken over het oordeel van de studenten en afgestudeerden over de kwaliteit en inhoud van de opleidingen: de opleidingen voldoen of voldeden niet aan hun verwachtingen. Bijna alle bevroegde studenten willen dan ook dat veranderingen worden aangebracht in het studieprogramma van hun opleiding. Zij hebben vooral behoefte aan meer aandacht voor de islamitische theologie, de Arabische taal en/of voor Arabische bronnen. Hieraan gerelateerd pleiten zij ervoor dat de opleidingen meer gebruik moeten maken van islamitische theologische teksten en Arabischtaalg studiemateriaal. Dit geldt voor alle drie de opleidingen.

De rest van deze paragraaf gaat per opleiding specifiek in op het oordeel van de studenten, aangevuld met bevindingen uit de interviews met andere betrokkenen.

Vrije Universiteit

Twaalf studenten volgden in het studiejaar 2011-2012 de master Religie en Levensbeschouwing - traject Islam. Tien van deze studenten vulden een korte vragenlijst in over hun islamitische specialisatie aan de VU.

De meeste studenten (6) zijn tevreden over het studieprogramma en over de docenten. In de verdiepende interviews maken de studenten wel een verschil tussen de islamitische vakken en de niet-islamitische vakken. Zij vinden dat de islamitische vakken te oppervlakkig blijven, weinig verdieping bieden en te gemakkelijk zijn. Ook laten de studenten zich kritisch uit over het taalniveau en de islamitisch theologische kennis van enkele docenten voor de islamitische vakken. Het niveau van de algemene vakken vinden de studenten wel goed. Een werkgever die de opleiding aan de VU goed kent, geeft ook aan dat de communicatie tussen docenten en studenten niet altijd optimaal is door onvoldoende beheersing van het Nederlands van sommige docenten. Als gevolg hiervan komt de discussie tussen docenten en studenten die nodig is

voor het verdiepen van de gevoelslaag ('niet alleen weten maar ook geloven'), hetgeen een belangrijk aspect is bij het vak geestelijke verzorging, soms nog onvoldoende van de grond.

Studenten zijn ook kritisch over het beschikbare studiemateriaal. De geïnterviewde docenten beamen dat goed studiemateriaal een knelpunt is. Zij geven aan dat er nog te weinig studiemateriaal in het Nederlands voor handen is en dat het gebruik van anderstalig materiaal sterk afhankelijk is van de taalkennis van student en docent.

Studenten zijn veelal positief over de diversiteit van het vakkenpakket, met aandacht voor algemeen godsdienstwetenschappelijke vakken, islamitische theologie, Arabisch en andere religies en levensbeschouwingen. De meningen over de balans tussen deze vakken zijn wel verdeeld. Over het algemeen vinden de studenten dat er voldoende aandacht is voor de islam in de Nederlandse context, de interreligieuze dialoog, en andere religies en levensbeschouwing. Ongeveer de helft van de studenten vindt dat er in het huidige programma te weinig aandacht is voor de islamitische ethiek, de Koran en Hadith en de beroepspraktijk.

Over de aandacht voor maatschappelijke kwesties verschillen de meningen. Hoewel vier studenten vinden dat er voldoende aandacht voor is, zijn vier studenten juist van mening dat er te weinig aandacht voor is. Van de overige twee studenten vindt een dat er teveel aandacht is voor maatschappelijke kwesties en heeft de andere student geen mening.

De aandacht voor algemene godsdienstwetenschappelijke vakken in het programma verdeelt de studenten ook. Vier studenten vinden dat hier voldoende aandacht voor is, drie vinden dat er te weinig aandacht voor is en nog eens drie vinden dat er teveel aandacht voor is binnen het huidige programma.

Tabel 7.1 Masterstudenten VU over aandacht voor diverse onderdelen (n=10)

Thema's	Voldoende	Te weinig of geen
Islamitische ethiek	4	6
Beroepspraktijk	4	5
Koran en Hadith	5	5
Maatschappelijke kwesties	4	4
Arabisch	6	4
Algemene godsdienstwetenschappelijke vakken	4	3
Islam in Nederlandse context	6	3
Interreligieuze dialoog	6	3
Andere religies en levensbeschouwingen	7	3

Ook de meningen over de moeilijkheidsgraad van de opleiding zijn verdeeld. Twee studenten vinden de opleiding moeilijk, twee studenten vinden het gemakkelijk en zes studenten vinden het precies goed. Het aantal uren dat studenten buiten de colleges om aan hun opleiding besteden, varieert van acht tot vijftig uur. De moeilijkheidsgraad en tijdsbesteding hangen samen met de achtergrond van de studenten en hun vooropleiding. Een student geeft bijvoorbeeld aan dat het Nederlands niet zijn eerste taal is en dat hij daar nog moeite mee heeft. Het lezen van de Nederlandstalige teksten vindt hij moeilijk en dat kost veel tijd. Ook is hij niet goed bekend met het Nederlandse studiesysteem. Hij is gemiddeld vijftig uur per week kwijt aan zijn studie en verwacht langer dan de nominale studieduur nodig te hebben. Acht van de tien studenten die de vragenlijst invulden, verwachten de opleiding binnen de nominale studieduur af te ronden.

Met drie studenten en zeven afgestudeerden werden aanvullende diepte-interviews gehouden. Als **sterke punten** van de opleiding noemen de studenten en afgestudeerden in deze interviews:

- Insidersperspectief op de islam, het geloof bestuderen van binnenuit
- Ontwikkeling van het vak islamitische geestelijke verzorging
- Contextuele benadering:
 - Toepassing in Nederlandse context
 - Islamitische ethiek vanuit westers perspectief
- Multireligieuze focus / vergelijkend perspectief
- Diversiteit studieprogramma
- Diversiteit studentenpopulatie
- Sfeer binnen de theologische faculteit:
 - Ruimte voor dialoog
 - Persoonlijk
 - Betrokken docenten
- Niveau van de algemene vakken

Als **verbeterpunten** voor de opleiding noemen de studenten en afgestudeerden in de interviews:

- Kwaliteit islamitisch theologische vakken:
 - Meer verdieping
 - Inhoudelijk en taalkundig sterkere docenten
 - Meer contacturen
 - Meer aandacht voor verschillende interpretaties van de islam
 - Meer aandacht voor gender
 - Betere samenstelling literatuur
- Meer aandacht voor het Arabisch:
 - Hoger niveau
 - Meer (en verplicht) gebruikmaken van Arabischtalige literatuur
- Meer aandacht voor de praktijk:
 - Betrekken werkveld bij de opleiding (imams, geestelijk verzorgers)
 - Langere stageperiode

Universiteit Leiden

In 2011 waren er 33 bachelorstudenten en zeven masterstudenten ingeschreven voor de islamopleidingen in Leiden. Vijf studenten zijn geïnterviewd over hun ervaringen met de opleiding Islamitische Theologie aan de Universiteit Leiden. Alle vijf studenten hebben de bacheloropleiding gevolgd of delen daarvan. Drie studenten zijn op dit moment bezig met de master.

De studenten zijn tevreden over de kwaliteit van de opleiding en de docenten. De studenten benadrukken dat er door de samenstelling van het docententeam zowel aandacht is voor het meer traditionele denken over de islam als voor westerse/oriëntalistische visies op de islam. Dit zien zij als een sterk punt van de opleiding. Tegelijkertijd benadrukken zij ook dat een aantal docenten vooral een oriëntalistisch perspectief hanteert en nauwelijks aandacht heeft voor de islamitische bronnen, terwijl die wel de interesse hebben van de studenten. Momenteel krijgt het oriëntalistische perspectief meer aandacht dan het islamitische perspectief, aldus twee studenten. Er moet een betere balans komen in het programma tussen een kritisch oriëntalistisch perspectief en de islamitische traditie vinden de studenten. De opleiding kan op die manier beter aansluiten bij de behoefte van studenten waarmee voorkomen kan worden dat de meer orthodoxe studenten afhaken.

“Je zag in de studie twee kampen ontstaan: een moslimkamp en een niet-moslimkamp. De moslims gingen in de verdediging [tegen de kritiek op islamitische bronnen]: dat kan niet, als ze daar ook aan gaan twifelen hebben we geen grond meer voor discussie. Er waren studenten die in het begin heel enthousiast waren maar na verloop van tijd dachten: is dit het dan? Ben ik dit vrijwillig gaan volgen, om iemand aan te horen die alleen maar kritiek heeft? Het zou goed zijn als de helft van de opleiding zou bestaan uit kennis die je in Marokko of in de landen van herkomst krijgt en de andere helft mag dan een westerse interpretatie zijn. Dit is nu niet in evenwicht.

Masterstudent Universiteit Leiden

“De opleiding wordt steeds breder (meer sociologische vakken) en dat maakt het voor islamitische studenten steeds onaantrekkelijker. Er zou meer nadruk moeten worden gelegd op klassieke bronteksten. Meer Arabische brontekstenvakken, zodat deze studenten zich in een debat met moslims kunnen verweren. Legitimiteit en autoriteit kan je bij veel moslims alleen krijgen als je de bronteksten goed begrijpt en kan uitleggen. Alleen dan kan je ook radicalisering tegenwicht bieden. Nu ligt de nadruk veel op vergelijkende godsdienstwetenschappen, andere geloven, en een sociologische/antropologische kijk op religie.”

Student (groepsdiscussie)

In het studiejaar 2010-2011 werd het aantal werkgroepen Arabisch aan de opleiding verdubbeld, maar het jaar daarop verdween het Arabisch grotendeels uit het curriculum van de breder geworden bachelor (zie hoofdstuk 4). Het zou de opleiding studeerbaarder maken. De geïnterviewde studenten betreuren dit en pleiten voor meer aandacht voor het Arabisch. Zij vinden dat er in hun opleidingsprogramma te weinig aandacht is geweest voor het Arabisch.

Een van de geïnterviewde betrokkenen van islamitische koepels is zeer positief over de opleiding aan de Universiteit Leiden. Deze geïnterviewde geeft aan dat er sprake is van een zeer goede leerstof aan de opleiding en dat er bijzonder goede docenten rondlopen. De overige geïnterviewde koepels hebben te weinig zicht op de opleiding om een oordeel over de kwaliteit te kunnen geven.

Hogeschool Inholland

Achttien van de 22 studenten in het derde en vierde studiejaar vulden de vragenlijst in over de opleiding aan Inholland.¹ Tien studenten zijn tevreden en vier studenten zijn ontevreden over het studieprogramma. Vier studenten zijn niet tevreden maar ook niet ontevreden. Verreweg de meeste studenten vinden dat er voldoende aandacht wordt besteed aan de meer algemene en contextuele vakken en te weinig aan de Koran en Hadith en aan Islamitische ethiek. Over de onderdelen maatschappelijke kwesties, de beroepspraktijk en het Arabisch zijn de meningen meer verdeeld.

Tabel 7.2 Studenten Inholland over aandacht voor diverse onderdelen (n=18)

Thema's	Voldoende	Te weinig of geen
Koran en Hadith	6	12
Islamitische ethiek	8	10
Maatschappelijke kwesties	10	7
Beroepspraktijk	11	6
Arabisch	11	5
Islam in Nederlandse context	11	3
Interreligieuze dialoog	12	3
Andere religies en levensbeschouwingen	15	2
Algemene godsdienstwetenschappelijke vakken	14	1

De meerderheid van de studenten (13) vindt de moeilijkheidsgraad van de studie precies goed. Vier studenten vinden de opleiding te moeilijk en een student vindt het te gemakkelijk. Ondanks dat de meerderheid tevreden is over de moeilijkheidsgraad, zijn er toch relatief veel studenten, die verwachten de opleiding niet binnen de nominale studieduur te kunnen afronden (6 studenten) of het nog niet weten (3 studenten). Dit sluit aan bij de bevindingen uit hoofdstuk 5, waaruit naar voren kwam dat Inholland relatief veel langstudeerders kent. Een veel genoemde reden voor mogelijke studievertraging is dat studenten het moeilijk vinden om de studie te combineren met hun privéleven.

Drie studenten en twee afgestudeerden zijn in interviews uitvoeriger bevraagd over hun ervaringen met de opleiding. Als sterke punten van de opleiding noemen zij de aandacht voor gender, de sfeer binnen de opleiding, islam binnen de Nederlandse context, de kwaliteit van de docenten en de samenstelling van de studentenpopulatie. Wat betreft de sfeer binnen de opleiding gaat het om de vrijheid en openheid die drie geïnterviewde

¹ Momenteel zijn er vijftien 3^e jaars studenten (9 voltijd en 6 deeltijd) en zeven 4^e jaars studenten aan de opleiding van Inholland.

studenten benoemen. Studenten worden ertoe aangezet om zelf na te denken en zelf tot conclusies te komen; er wordt een denkproces op gang gebracht. Twee van hen benadrukken dat er gaandeweg een dialoog tot stand kwam tussen studenten met verschillende achtergronden, waardoor de verdeeldheid binnen de groep werd doorbroken en er steeds meer een groepsgevoel ontstond.

“In het begin moest ik wel wennen aan de diversiteit binnen de moslimgemeenschap. Ik was gewend om onder gelijkgestemden te zijn. Ik probeerde wel empathisch te zijn, maar de salafistische medestudenten hadden geen empathie voor mij. Ik heb veel met mijn eigen imams overlegd hoe hiermee om te gaan. Zij benadrukten dat eenheid heel belangrijk is voor de moslimgemeenschap en dat verdeeldheid voorkomen moet worden. Het is belangrijk elkaar onderling de ruimte te geven. Ik heb zelf moeten inleveren om verdeeldheid te voorkomen. Later kwam er meer eenheid en konden de studenten ook heel mooi op dit proces met elkaar terugkijken. Tegen het einde van de opleiding gaven de studenten elkaar ook meer ruimte. Het was echt een fase waarin wij moesten groeien.”

Afgestudeerde Inholland

Wat betreft het positieve oordeel over de samenstelling van de studentenpopulatie wijzen de geïnterviewden op de diverse culturele achtergronden van studenten en/of op de man-vrouwverhouding binnen de opleiding.

De afgestudeerden van Inholland noemden als belangrijke verbeterpunten de begeleiding van studenten en de kwaliteit van de docenten. Dit komt echter niet eenduidig naar voren uit de enquête onder de huidige studenten en de aanvullende interviews met studenten. Tien van de achttien studenten zijn tevreden tot heel tevreden over de docenten. Acht studenten zijn minder tevreden. Dit zou erop kunnen duiden dat de opleiding zich verder heeft ontwikkeld en dat de docenten nu meer ervaring hebben met het lesgeven. In een aanvullend interview is één student kritisch over de didactische vaardigheden van de docenten die islamvakken geven. Drie huidige studenten noemen in de interviews de volgende veranderingen die zij graag doorgevoerd zouden willen zien in de opleiding: meer aandacht voor de islam, meer klassieke Arabische literatuur en meer keuzemogelijkheid creëren voor stages.

7.3 Loopbaan en arbeidsmarktperspectief

7.3.1 Loopbaan van afgestudeerden

Er zijn geen gegevens beschikbaar over de loopbaan van alle afgestudeerden van de opleidingen tot op heden. Wel is bekend dat het overgrote deel van de afgestudeerden van de masteropleiding Islamitische Geestelijke Zorg aan de VU een baan vonden als geestelijk verzorger bij het ministerie van Justitie of een zorginstelling, of hier al werkzaam waren voordat zij afstudeerden. Overigens had een deel van de afgestudeerden al een baan als islamitisch

geestelijk verzorger op het moment dat zij met de opleiding begonnen; in sommige gevallen werd het volgen van de opleiding verplicht gesteld door hun werkgever.

De geïnterviewde afgestudeerden zijn allemaal vrij snel aan het werk geraakt, vaak zelfs al voordat zij hun opleiding hadden afgerond. De meeste geïnterviewde afgestudeerden combineren verschillende banen en werken bijvoorbeeld zowel in een ziekenhuis als in een gevangenis als geestelijk verzorger.

In het najaar van 2012 telde de opleiding van Inholland twaalf afgestudeerden. Daarvan is bekend dat van de vrouwelijke afgestudeerden er een coach voor mbo-onderwijsinstellingen is geworden, een binnen de jeugdzorg werkt en één op vrijwillige basis actief is binnen een koepelorganisatie. Van de vier mannelijke afgestudeerden is er een imam geworden in een Nederlandse moskee en een is parttime imam en parttime geestelijk verzorger. Over de loopbaan van de andere afgestudeerden is niets bekend.

De opleidingen van de Universiteit Leiden zijn minder beroepsgeoriënteerd dan de opleidingen aan de VU en Inholland. In dit onderzoek hebben we geen gedetailleerd inzicht gekregen in het feitelijke werkveld van de afgestudeerden. De studieadviseur geeft aan dat de uitstroomrichtingen divers zijn. Er zijn studenten terechtgekomen in de politiek, de media, een beleidsfunctie bij de overheid, het onderwijs, de wetenschap, de geestelijke verzorging en/of zijn imam.

De meeste van de huidige studenten van Inholland en de VU ambiëren een carrière in de geestelijke verzorging. Zij willen aan de slag in een gevangenis, een ziekenhuis of de psychiatrische zorg. Andere werkvelden die worden genoemd zijn islamitische pedagogiek, godsdienstonderwijs en onderzoek op het gebied van islam. Het imamschap in een moskee ambieert slechts een enkeling.

7.3.2 Grote behoefte, beperkte mogelijkheden

Betrokkenen van de opleidingen, vertegenwoordigers van islamitische koepels, werkgevers en stageaanbieders ervaren allen een grote behoefte aan in Nederland geschoolde geestelijk verzorgers, imams en islamitische theologen die vertrouwd zijn met de Nederlandse taal en cultuur en daarnaast een zeer goede kennis hebben van de islam. De behoefte aan islamitisch geestelijk verzorgers bestaat volgens deze actoren niet alleen in ziekenhuizen en gevangenissen waar de afgelopen jaren veel afgestudeerden terecht zijn gekomen, maar ook binnen andere zorginstellingen, bij gemeenten en op scholen.

“Bij het AMC is er maar een islamitisch geestelijk verzorger, terwijl er wel veel behoefte bestaat hieraan. In Nederland is religie toch nog steeds iets op de achtergrond, iets voor het privé domein. Maar als het moeilijk wordt of als mensen ziek zijn is het wel waarop zij terugvallen. Volgens mij is er grote behoefte aan vertrouwenspersonen, bijvoorbeeld op scholen. Met veel jongeren gaat het niet goed. Zij hebben emotionele problemen, ook autochtone jongeren. Zij hebben ondersteuning en structuur nodig. Iemand die grenzen stelt.”

Afgestudeerde Inholland

“Er is echt een enorme behoefte aan zo'n opleiding. Onze jongeren hebben het nodig: een goede imam. We hebben geen mensen nodig die zo maar een verhaaltje komen vertellen, we hebben mensen nodig die ook in het veld werken, en weten wat er speelt en leeft onder de jongeren. En ze moeten kunnen samenwerken met buurtorganisaties, politie, de gemeente, met ziekenhuizen. Ze moeten heel veel vaardigheden hebben.”

Vertegenwoordiger moskee

Uit de interviews met betrokkenen van de opleidingen en werkgevers komt naar voren dat er niet zozeer behoefte is aan imams die – in de traditionele betekenis van het woord – puur als voorganger functioneren. Er is behoefte aan afgestudeerden die een brug kunnen slaan tussen de islam en de Nederlandse samenleving.

“Ik was niet zo gelukkig met de term ‘imamopleiding’: dat is een christelijke visie op de moslimgemeenschap. Bij moslims is de imam slechts een voorganger, terwijl de wijsheid en kennis en autoriteit traditioneel bij de geleerden, de oelama, ligt. We hebben destijds daarom ook de omschrijving van de doelstelling van de opleiding aangepast: wij leiden geen imams op, maar dragen bij aan de vorming van de toekomstige Nederlandse oelama. Want dat is waar we behoefte aan hebben. Niet aan imams die het gebed voorgaan, dat kan iedereen. Islamitisch kader is dat wat we nodig hebben: denkers. Het gaat niet om al die feitjes en die weetjes, het gaat erom dat je weet hoe dingen werken, zowel in de islam als in de Nederlandse samenleving.”

Betrokkene opleiding

De grote behoefte vertaalt zich niet in een evenredig groot aandeel kansen op de arbeidsmarkt volgens de betrokkenen. Dit heeft te maken met knelpunten aan de zowel de vraag- als aanbodzijde. Hieronder worden de perspectieven uitgelicht voor geestelijk verzorging en het imamschap in een moskee.

Perspectief voor islamitisch geestelijk verzorgers

Geestelijk verzorgers kunnen aan de slag in onder andere gevangenissen, zorginstellingen en bij het ministerie van Defensie. De bevroagde studenten, veelal in de laatste fase van hun studie, zijn niet heel positief over hun kansen op de arbeidsmarkt. Zij denken dat het op dit moment lastig zal zijn om een fulltime baan te vinden als geestelijk verzorger. Als er al banen beschikbaar zijn, gaat het veelal om kleine contracten voor een dag of enkele dagen per week.

Geïnterviewden uit het werkveld beamen dat het aantal arbeidsplaatsen voor geestelijk verzorgers beperkt is en dat sprake is van een voorzichtig aannamebeleid. Genoemd wordt dat lokale instellingen vaak het belang van islamitische geestelijke verzorging voor hun islamitische cliënten of patiënten niet inzien.

“Ik maak me wel zorgen over wat er gebeurt met de afgestudeerden. Justitie doet haar deuren dicht, die zijn voorzien. Bij zorginstellingen zijn eigenlijk alleen banen in de Randstad en dat zijn kleine contracten. [...] Toen de studenten begonnen was er veel hoop, maar ik zie dat zij niet snel ergens terecht kunnen. [...] Binnen ziekenhuizen zijn er weinig vacatures en ook vaak voor weinig uren waarvan je niet kunt leven.”

Vertegenwoordiger zorginstelling

“De afgestudeerden van de VU master Islamitisch Geestelijke Zorg komen vrij gemakkelijk aan een baan. Veel andere vinden uiteindelijk ook wel een baan in het onderwijs, de jeugdzorg, het welzijnswerk etc. De behoefte onder moslims is groot. Helaas wordt deze behoefte nog niet altijd vertaald naar concrete banen. Op dit gebied moet er beter gelobbyd worden en moet de behoefte beter in kaart worden gebracht.”

Betrokkene opleiding

Daarnaast wordt door sommige werkgevers aangegeven dat respondenten aan, dat afgestudeerden van de opleidingen vaak te jong zijn om in bepaalde sectoren als geestelijk verzorger aan de slag te gaan. Zij hebben nog te weinig ervaring en ontberen voldoende gezag om hun beroep goed uit te kunnen oefenen.

“Tweeëntwintig jaar is echt te jong om als Islamitisch geestelijk verzorger in het ziekenhuis of bij defensie aan de slag te gaan. Een jonge net afgestudeerde past niet bij hun doelgroep. In de gevangenissen en in het jeugd/jongerenwerk is dat anders. Daar is het juist belangrijk dat jonge mensen het werk doen.”

Vertegenwoordiger overheidsinstelling

Perspectief voor imamschap in moskee

Het imamschap in een moskee vinden de meeste studenten onaantrekkelijk. Zij geven hiervoor verschillende redenen. Een student geeft aan dat hij eerst nog meer kennis op moet doen over zijn religie en een aanvullende opleiding zou moeten volgen aan een islamitische universiteit. Een andere student benadrukt dat de setting van Marokkaanse moskeeën jongeren niet aanspreekt; het is chaotisch en niet altijd professioneel en het salaris is laag. Daarnaast vraagt hij zich af of de oudere generatie in de moskee wel behoefte heeft aan een in Nederland opgeleide imam.

Uit de interviews met betrokkenen van islamitische koepelorganisaties blijkt dat veel moskeeën nog niet openstaan voor afgestudeerden van de Nederlandse opleidingen. Genoemd wordt dat moskeebesturen momenteel nog vaak uit moslims van de eerste generatie bestaan, die nog moeten

wennen aan in Nederland opgeleide imams en vasthouden aan meer traditionele opvattingen over het bekleden van de positie als imam. Het blijft bijvoorbeeld nog altijd belangrijker in veel Marokkaanse moskeeën dat de imam de Koran uit het hoofd kent dan dat hij geworteld is in de Nederlandse samenleving en het Nederlands beheerst. Die situatie zou over een aantal jaren veranderd kunnen zijn als een steeds groter deel van de moskeegangers in Nederland geboren en getogen is. Uit recent onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau komt naar voren dat het wekelijks moskeebezoek van de tweede generatie Marokkaanse en Turkse moslims de afgelopen jaren aanzienlijk is toegenomen (Maliepaard en Gijsberts, 2012). Een blijvend knelpunt is de lage salariëring van imams. Een oplossing voor dit probleem zou volgens een respondent mogelijk gevonden kunnen worden in het combineren van een functie als imam in de moskee en als geestelijk verzorger bij een andere instelling.

“Wij hebben nagedacht over het perspectief van de studenten. Ze zouden kunnen gaan werken bij het ministerie en de overige uren in moskeeën kunnen werken. Op die manier zou iedereen er profijt van hebben, want de moskeeën zijn niet in staat om een imam fulltime te betalen. Die persoon zou dan werken naast de imam die de gewone dagelijkse gebeden kan opzeggen. De mensen hebben dan zekerheid. Alleen op deze manier wordt zo'n studie interessant voor studenten. Ze moeten weten dat ze aan het werk komen en dat ze met een academische graad ook een redelijk salaris kunnen verdienen.”

Vertegenwoordiger moskee en moskeekoepel

“Er is geen geld voor imams in de moskee, de salarissen zijn laag. Zij komen vaak uit de landen van herkomst. Imam is een zwaar beroep. Je werkt 6 dagen per week en woont in een klein kamertje. Ik denk dat de Nederlandse jongeren dat echt niet willen.”

Vertegenwoordiger overheidsinstelling

7.4 Aansluiting opleidingen bij werkveld

In deze paragraaf wordt eerste ingegaan op de eisen vanuit het werkveld ten aanzien van het imamschap in een moskee en islamitische geestelijke verzorging. Vervolgens wordt per opleiding aangegeven in hoeverre de opleidingen naar mening van de verschillende betrokkenen bij deze eisen aansluiten.

Imamschap in moskee

Het belangrijkste voor de positie van een imam is de erkenning van de moslimgemeenschap. Die erkenning verwerft een imam door aantoonbaar veel kennis te hebben over de Koran en de islamitische bronnen, te kunnen reciteren uit de Koran en door vertrouwen te wekken. De koepelorganisaties geven aan dat een academische opleiding een must is. Specifieke eisen voor het imamschap in een moskee verschillen tussen koepelorganisaties. De imams in de Turkse moskeeën die via Diyanet zijn uitgezonden, hebben een lange opleiding genoten op het gebied van de islamitische theologie. Zij beginnen op een imamlyceum en volgen daarna nog vier jaar islamitische

theologie, waardoor zij over een grote feitenkennis over de islam en de Koran beschikken; dat wordt ook van hen verwacht. Ook van imams in een Marokkaanse moskee wordt verwacht dat zij de Koran uit het hoofd kennen. Enkele koepelorganisaties en vertegenwoordigers van moskeeën benadrukken vooral dat een vereiste voor nieuwe imams om aansluiting te kunnen houden bij moslimjongeren is dat zij de Nederlandse context goed kennen en verbindingen kunnen maken tussen islam en de Nederlandse samenleving. In andere moskeeën leeft die behoefte minder.

Eisen voor imams die vanuit Turkije naar Nederland worden uitgezonden:

- *Erkend diploma van een theologische opleiding*
- *5 jaar ervaring als imam in Turkije*
- *Selectie op voldoende kwaliteit door een commissie (ambtelijke eisen, goed gedrag etc.)*
- *Beroepsbekwaamheid (ervaring in een stad in Turkije past beter, dan ervaring in een dorp)*
- *Kennis van het Arabisch*
- *3 maanden basiscursus taal en cultuur van Nederland.*

Vertegenwoordiger ISN/Diyanet

“Wil je een goede imam zijn, dan moet je een hoge opleiding hebben en niet een hbo-opleiding. Wij zitten met heel veel vraagstukken en daar heb je hoog opgeleide mensen voor nodig. Ook heb je mensen nodig die tweetalig zijn.”

Vertegenwoordiger koepelorganisatie

Box 7.1 Schets van het werkveld ‘imamschap in moskee’²

Turkse moskeeën zijn in tegenstelling tot Marokkaanse moskeeën, sterk georganiseerd. Dat komt doordat in Turkije sprake is van een grotere etnische verscheidenheid dan in Marokko (o.a Turken, Armeniërs en Koerden) en er zijn meer stromingen binnen deze islam vertegenwoordigd (naast soennieten ook sjiïeten en alevieten). Daarnaast zijn er na het ontstaan van de seculiere staat in 1923 ook politiek islamitische organisaties ontstaan. Turken zijn dus al langer gewend om organisaties te vormen langs etnische, religieuze en/of politieke lijnen. In Marokko daarentegen is de etnische en religieuze verscheidenheid veel kleiner. De overgrote meerderheid is soennitisch. Daarnaast is er in Marokko minder sprake van een traditie om moskeeën te organiseren en samen te laten werken. (Timke Visser, 2007, p. 11). Doe mij maar een moslim! Portretten van islamitische stromingen en organisaties in Nederland)

De meerderheid van de Turkse moskeeën in Nederland is aangesloten bij Diyanet, het officiële staatsdepartement voor religieuze zaken in Turkije. Als een moskee en imam nodig heeft wordt dat geregeld via Diyanet. De imams zijn ambtenaren en hun salariskosten, premies en verzekeringen worden door de Turkse overheid betaald. In Nederland betaalt de lokale moskee daarnaast nog de kosten van levensonderhoud. Imams die vanuit Turkije naar Nederland worden uitgezonden blijven hier in principe voor een periode van vier jaar en gaan dan weer terug. Ze hebben hun opleiding in Turkije gevolgd: eerst vier jaar imamlyceum, daarna vier jaar een theologische opleiding en daarna twee jaar een master met een stage. De andere grote moslim koepelorganisatie in Nederland, Milli Görüs, heeft vaak imams in dienst die voorheen voor Diyanet moskeeën hebben gewerkt en in Nederland blijven.

² T. Visser (2007), *Doe mij maar een moslim! Portretten van islamitische stromingen en organisaties in Nederland.*

Bij Marokkaanse moskeeën is de situatie heel anders: omdat er geen organisatie-structuur in het thuisland bestond moest die hier in Nederland van de grond af aan worden opgebouwd. Er zijn enkele landelijke en regionale organisaties die de belangen van Marokkaanse moskeeën of imams behartigen (UMMON, Raad voor Marokkaanse Moskeeën Nederland (RMMN), Raad van Moskeeën Noord Nederland (RVM), Vereniging Imams Nederland (VIN)) maar deze organisaties kunnen geen verbindende afspraken maken met moskeeën en imams van deze koepels. Marokkaanse imams worden over het algemeen door de lokale moskeeën zelf geworven, veelal in de regio van herkomst van het moskeebestuur. Een enkele keer hebben deze imams een lange academische opleiding achter de rug, maar er zijn ook imams die hun opleiding hebben gevolgd in de lokale moskee in Marokko.

Marokkaanse moskeeën in Nederland maken zelf individuele afspraken met hun imams over de beloning, die over het algemeen erg laag is. Het komt voor dat alleen kost en inwoning wordt betaald. Imams hebben dus een zwakke arbeidsmarktpositie in Nederland. Uit gesprekken met vertegenwoordigers van moskeekoepels blijkt dat zowel de VIN als de RMMN heeft geprobeerd een imam-bond op te richten om de belangen van imams te behartigen maar door problemen tussen en binnen de organisaties is dat tot op heden niet gelukt.

Ten aanzien van de geestelijke verzorging worden meer specifiek enkele zaken benoemd die als belangrijke eisen gelden vanuit het werkveld. Prominent hierin zijn academische vorming (gedegen kennis van de islam) en het beschikken over de juiste geestelijke bagage (attitude) voor geestelijke verzorging. Overigens wordt wat betreft dat laatste door een respondent opgemerkt dat die attitude voor een belangrijk deel wordt ontwikkeld buiten de opleidingen. Wel worden er bijvoorbeeld in de opleiding aan de VU vakken aangeboden die die attitude kunnen opwekken. Andere belangrijke eisen vanuit het werkveld zijn het kunnen scheiden van persoonlijke en professionele opvattingen, dat wil zeggen het kunnen bieden van theologische ruimte aan andersdenkenden. Ook vraagt het werkveld van de afgestudeerden dat zij een link kunnen leggen tussen de bronnen en de huidige situatie in Nederland. Tot slot zijn ook persoonlijke vaardigheden essentieel om het vak van geestelijke verzorging goed uit te kunnen oefenen. Taal- en sociale vaardigheden zijn belangrijk, en meer in het bijzonder het kunnen creëren van een vertrouwensband en het uitstralen van gezag en vertrouwen.

7.4.1 Aansluiting master Islamitische Geestelijke Zorg VU

De masterstudenten van de VU vinden dat de opleiding grotendeels (8 studenten) of perfect (2 studenten) aansluit op de beroepspraktijk. Ook de afgestudeerden zijn tevreden over de aansluiting van de opleiding op hun huidige baan. De masteropleiding Islamitische Geestelijke Zorg is sterk beroepsgeoriënteerd, en studenten vinden deze specialisatie goed aansluiten. Over de aansluiting van de specialisaties Islamitische Educatie en Verdieping Islam op de arbeidsmarkt zijn de studenten iets minder positief. Uit de aanvullende interviews blijkt dat de studenten vinden dat de opleiding hen niet kwalificeert voor het imamschap in een moskee. Dit laatste wordt door sommige respondenten van koepelorganisaties beaamd. Een geïnterviewde acht bijvoorbeeld het curriculum van de opleiding ontoereikend. Er worden

volgens deze respondenten te weinig vakken aangeboden om studenten voldoende kennis van de Koran bij te brengen hetgeen van belang is om aan de slag te kunnen gaan als imam.

Werkgevers die ervaring hebben met stagiairs en afgestudeerden van de VU geven aan dat er in de opleiding voor geestelijke verzorging meer aandacht nodig is voor het Arabisch, met name ten behoeve van het reciteren van Koranteksten.

“Koran recitaties zijn voor patiënten heel belangrijk. Zeker als je elkaars taal niet spreekt, werkt het verbindend. Het werkt helend. Daarnaast hoort dit voor de beleving van de patiënt bij een imam. Ik merkte dat de stagiaire zich hier niet zeker over voelde. Dat is jammer. Voor Arabisch is nu te weinig tijd in de studie, maar het kan ook niet in die beperkte tijd.”

Vertegenwoordiger zorginstelling

Om beter te kunnen aansluiten op de beroepspraktijk vinden de werkgevers ook dat de opleiding meer tijd zou moeten inruimen voor praktijkervaring, bijvoorbeeld door langere stages. Ook wordt gewezen op de behoefte aan meer gecontextualiseerd lesmateriaal ten behoeve van de aansluiting bij het werkveld van de islamitisch geestelijk verzorger.

7.4.2 Aansluiting Leiden

De ervaringen van de studenten van Leiden zijn gemengd. Twee studenten begonnen aan de opleiding, omdat zij vanuit hun beroepspraktijk behoefte hadden aan meer kennis over de islam. De opleiding biedt hen deze kennis, en zorgt ervoor dat wanneer zij in gesprek gaan met orthodoxe moslimjongeren ook een theoretische onderbouwing hebben. Een andere student benadrukt dat hij vooral veel heeft aan zaken die betrekking hebben op moslims in het westen. Hij geeft aan dat hij nu beter de link kan leggen tussen de islam jurisprudentie en de Nederlandse maatschappij.

De overige twee bevroegde studenten zijn duidelijk minder tevreden en benadrukken dat het niet duidelijk is wat zij nu met de opleiding kunnen qua carrière. De opleiding was niet wat zij ervan hadden verwacht. Een van hen geeft aan dat zij op de site van de universiteit had gelezen dat zij het niveau van een student van de Al-Azhar-universiteit in Cairo zou bereiken en dat zij heel goed Arabisch zou leren spreken. Dat is haar allemaal erg tegengevallen. Ook geeft zij aan, dat als de opleiding had moeten dienen als basis voor een imamopleiding, Leiden de plank volledig heeft misgeslagen; *“We hebben allemaal colleges gehad over denkers en dat is allemaal interessant, maar voor een imamopleiding heeft dat geen zin. Dan moet je de koran uit je hoofd leren en dat is toch echt een hele andere studie.”*

7.4.3 Aansluiting Inholland

De studenten van Inholland zijn verdeeld over de aansluiting van de opleiding bij het werkveld. Tien van de achttien geënquêteerde studenten vinden dat de opleiding perfect of grotendeels aansluit bij het werkveld. De overige acht zijn hier minder positief over. De studenten die een loopbaan als islamitisch geestelijk verzorger ambiëren, beseffen dat zij moeten doorstuderen aan de VU. Zowel bij de overheid als bij ziekenhuizen is een mastertitel een functie-eis voor geestelijk verzorgers. Volgens verschillende studenten is er op hbo-niveau weinig werk, juist ook door de professionalisering van het werkveld. De eisen worden steeds hoger. Ook sluit de opleiding onvoldoende aan bij het imamschap in een moskee, zo vinden de studenten. Daarvoor is er te weinig aandacht voor het memoriseren van de Koran en het reciteren, en blijft de islamitisch theologische kennis te oppervlakkig.

De interviews met potentiële werkgevers bevestigen de moeilijke aansluiting van de hbo-opleiding bij het werkveld. Doorstuderen aan een universiteit of binnen een moskeeorganisatie wordt veelal als noodzakelijk gezien. Een werkgever die ervaring heeft met stagiairs van Inholland, geeft aan dat studenten in hun werkzaamheden soms teveel aandacht hebben voor de rituele kant terwijl de sociale vaardigheden ten behoeve van een goede gesprekvoering niet altijd voldoende ontwikkeld zijn. Beide aspecten zijn belangrijk bij geestelijke verzorging. Ook bieden studenten naar de mening van de werkgever niet altijd voldoende theologische ruimte aan de patiënten. Meer in algemene zin benoemen zij dat het belangrijk is dat stagiairs meer kennis hebben van het werkveld waarin ze gaan werken.

“Het is een uitdaging voor de stagiairs om een koppeling te maken tussen de eigen theologische overtuiging en de overtuiging van patiënten. Als geestelijk verzorger moet je theologische ruimte bieden en ruimdenkend zijn. Dit is een aandachtspunt dat ook van belang is voor de opleiding aan Inholland. Overigens hangt dit ook samen met de jonge leeftijd van stagiaires. Geestelijk verzorgers moeten niet ‘bekeren’ maar respect hebben voor de geloofswereld van patiënten.”

Vertegenwoordiger zorginstelling

Islamitische koepels achten het theologische deel van de opleiding van Inholland te beperkt om afgestudeerden te kunnen laten functioneren als imam. Deels heeft dit te maken met een gebrek aan kennis van de Koran, deels heeft dit met het verkrijgen van erkenning van de moslimgemeenschap (in de moskee) te maken. Genoemd wordt dat het wel een optie is om als assistent of als invaller werkzaam te zijn, bijvoorbeeld als parttime functie.

Veel moskeeën verwachten dat een imam een uitgebreide (academische) theologische opleiding heeft gevolgd. Het niveau dat gehaald kan worden binnen een vierjarige hbo-opleiding vinden zij onvoldoende. Vanuit de hoek van de moskeeën gaf een respondent expliciet aan dat de opleiding aan Inholland te kort is om goede imams op te leiden.

“Het is maar twee jaar basiskennis van de islam en daarna moet je kiezen om de opleiding imam te gaan volgen, dat is veel te weinig. Ze kunnen misschien een tijdje meekomen maar als dan de ramadan komt dan hebben ze onvoldoende kennis in huis.”

Vertegenwoordiger moskee

“We moeten niet de illusie hebben dat de studenten die afgestudeerd zijn, ook direct imam zijn. Het is een opleiding tot een bepaald niveau en die kun je niet vergelijken met een theologische opleiding, zoals wij die gewend zijn in traditionele landen. Maar wij stimuleren de studenten dan ook altijd om als ze al die opleiding afgerond hebben, zich verder te kwalificeren bij de VU of de Universiteit Leiden.”

Betrokkene islamitische koepelorganisatie

“Vier jaar is gewoon veel te weinig om een antwoord te kunnen bieden op alle problemen en vragen die in de moskeeën naar voren komen. De opleiding aan Inholland is gewoon een mini imamopleiding.”

Betrokkene islamitische koepelorganisatie

7.5 Opbrengsten

De opbrengsten van de Nederlandse islam- en imamopleidingen kunnen worden onderverdeeld in persoonlijke opbrengsten en maatschappelijke opbrengsten. Bij persoonlijke opbrengsten gaat het om de ervaren opbrengsten voor de studenten en afgestudeerden: welke bijdrage heeft de opleiding geleverd aan hun persoonlijke ontwikkeling en hun mogelijkheden? Bij maatschappelijke opbrengsten gaat het om een breder perspectief: welke bijdrage kunnen afgestudeerden leveren aan de Nederlandse samenleving en welke mate gebeurt dit al?

7.5.1 Persoonlijke opbrengsten

Belangrijke opbrengsten van de opleidingen liggen op het persoonlijke vlak. Het bestuderen van de islam binnen een Nederlandse instelling in combinatie met meer algemene vakken verbreedt het perspectief van veel studenten. Het leert de studenten hoe zij tegen andere religies en opvattingen aan kunnen kijken en zo krijgen zij meer zicht op de verschillende stromingen binnen de islam. De helft van de bevroegde masterstudenten van de VU en een meerderheid van de studenten van Inholland geven aan dat zij door de opleiding beter kunnen reflecteren op hun eigen geloofsovertuiging. In de interviews met de studenten van Leiden komt dit ook terug.

“Ik ben nu opener voor andere meningen en kan omgaan met andere geloven en de beleving daarvan”

Afgestudeerde Inholland/VU

“Door deze opleiding ben ik op een neutrale manier naar verschillende stromingen gaan kijken, terwijl ik wel mijn eigen stroming heb. Niet iedereen is bereid om dat te doen, of kan dat, maar ik heb wel afstand kunnen nemen van mijn eigen geloof in die zin dat ik er met een afstand naar kan kijken.”

Masterstudent Universiteit Leiden

“De opleiding heeft mij veranderd, want ik kan nu met iedereen omgaan. Mensen zeggen dat ik ben veranderd, dat ik nu meer met vrouwen durf te praten dan voorheen. Dat vind ik iets goeds; je moet met iedereen om kunnen gaan los van overtuiging en levensbeschouwing.”

Masterstudent Universiteit Leiden

Een andere opbrengst ligt op het vlak van erkenning. Het behalen van de academische titel is voor de afgestudeerden een belangrijk opbrengst. Daarnaast heeft het vak van islamitisch geestelijke verzorging door de opleiding maatschappelijke erkenning gekregen.

In hoeverre studenten vinden dat de opleiding hun kennis van de islamitische theologie heeft vergroot, hangt af van de basiskennis waarmee zij aan de opleiding begonnen. Sommige studenten beschikten door cursussen of opleidingen (in het buitenland of Nederlandse moskeeën) al over veel islamitisch theologische kennis of volgden eerder een islamitische opleiding in het buitenland. Voor hen bieden de opleidingen weinig verdieping in de islam. Wel geven verschillende studenten aan, dat zij door de opleiding meer weten over de verschillende stromingen binnen de islam. Ook biedt de aangereikte kennis de studenten een startpunt om zich verder te verdiepen in hun religie.

“De opleiding heeft mijn een leidraad geboden, waardoor ik nu zelf mijn eigen religieuze vragen kan beantwoorden.”

Student Inholland

Betrokkenen van de opleidingen noemen ook enkele persoonlijke opbrengsten voor studenten en afgestudeerden. Studenten leren hoe zij moeten contextualiseren, ontwikkelen een kritische houding, krijgen ervaring met het werken in een interreligieuze setting, en leren praten over hun eigen overtuigingen. Een betrokkene van een islamitische koepel geeft aan dat de opleidingen ervoor zorgen dat studenten leren omgaan met bepaalde aspecten van de Nederlandse samenleving vanuit een islamitische invalshoek. Ook noemt een betrokkene van een koepel dat studenten dankzij de opleiding communicatieve vaardigheden leren.

Overzicht persoonlijke opbrengsten

- Maatschappelijke erkenning, een vak geleerd/diploma behaald (vakinhoudelijke kennis)
- Breder perspectief op religie/doorbreken zwart-wit denken.
- Aanknopingspunten/basiskennis om verder te verdiepen in eigen religie
- Door de opleiding actief kunnen worden in het islamitische veld
- Nederland beter gaan begrijpen

7.5.2 Maatschappelijke opbrengsten

Uit de digitale discussiegroep komt naar voren dat vertegenwoordigers van opleidingen, vertegenwoordigers van islamitische (koepel)organisaties, studenten en overige deelnemers het in grote mate eens zijn met de stelling dat de overheid er destijds goed aan heeft gedaan om subsidies ter beschikking te stellen om opleidingen op te zetten.³ Ook zijn deelnemers uit alle geledingen het in grote mate eens met de stelling, dat het goed voor de Nederlandse samenleving is dat deze opleidingen bestaan.⁴

Dat er nu geaccrediteerde opleidingen op hbo- en wo-niveau zijn, die professionals opleiden met kennis van de islam en van de Nederlandse samenleving, zien geïnterviewde studenten, afgestudeerden, werkgevers en koepelorganisaties als een belangrijke opbrengst. De geïnterviewde werkgevers zijn van mening dat met de opleidingen een begin is gemaakt met het opbouwen van een theologische traditie in Nederland die past bij een nieuwe groep moslims.

“We waren altijd afhankelijk van de instroom en van de gedachten van mensen uit het buitenland. Dat werkt op lange termijn desastreus. Er is nu in elk geval op academisch niveau een traditie opgebouwd met veel ervaring. Het gaat om een islamitische opleiding in een Nederlandse context. De mensen die deze opleiding gevolgd hebben of er mee bezig zijn denken heel anders dan de mensen die deze opleiding niet gevolgd hebben.”

Vertegenwoordiger overheidsinstelling

“In het verleden heeft de Nederlandse overheid grote ondersteuning gegeven voor de emancipatie van andere en gevestigde religieuze groepen. Hun emancipatie is nu voltooid. Die van moslims is net begonnen. Ik bedoel dat moslims net zijn begonnen om zich volledig te oriënteren op de Nederlandse cultuur en verhoudingen. Juist nu, is het dan nodig dat de overheid hun steunt en faciliteert. Ik ben van opvatting dat dit geen 'positieve discriminatie' is en een reguliere taak van de overheid is. Naar mijn opvatting stelt de overheid zich ten onrechte te terughoudend op als dit vraagstuk (emancipatie van moslims) aan de orde is, waardoor het emancipatieproces te traag loopt.”

Betrokkene opleiding

³ Achttien van de negentien respondenten die een reactie gaven op deze stelling, waren het grotendeels of geheel eens met de stelling,

⁴ Alle negentien respondenten die een reactie gaven op deze stelling, waren het grotendeels of geheel eens met de stelling.

De meerderheid van de studenten is op dit moment overigens nog niet actief in het verspreiden van kennis over de islam. De studenten die wél actief zijn op dit terrein, richten zich vooral op de islamitische doelgroep, bijvoorbeeld door het geven van lezingen of via bijdragen in media. In de interviews geven verschillende studenten aan voorzichtig te zijn met het deelnemen aan het brede publieke debat, zeker voor een autochtoon publiek. Zij ervaren de setting van dergelijke debatten vaak als gepolariseerd en vinden dat er weinig ruimte is voor een islamitisch geluid.

“Een rol in het publieke debat is lastig. Het podium moet wel objectief zijn en mijn ervaring is dat dit vaak niet het geval is. Er wordt vaak misbruik gemaakt van de situatie en ingespeeld op emoties. Het is dan belangrijk je niet tot bepaalde uitspraken te laten verleiden. Het is ingewikkeld. Veel moslims die het proberen gaan neer en ondervinden er nare gevolgen van. Op kleine schaal geef ik wel informatie over de islam. Als mensen vragen hebben, of aan jongeren in de moskee. Af en toe neem ik ook deel aan een debat, maar alleen als het een wetenschappelijk debat is.”

Masterstudent VU

“Moslims die werkzaam zijn in het onderwijs en de zorg, fungeren als het ware direct als bruggenbouwers. Zij staan tussen de mensen in: ouders en kinderen, en patiënten/cliënten en zorgverleners. Als deze moslims nou ook voor gemeenten (als beleidsadviseurs) konden werken, dan zouden ze ook bruggenbouwer kunnen zijn in een grootstedelijke gemeente, waar veel moslims wonen. Juist in dat opzicht zou deze ook een bemiddelaar kunnen zijn tussen overheid en moslimburgers. In het maatschappelijk werk zouden moslims kunnen werken; niet alleen in een adviserende rol, maar ook in de uitvoering van (lokale) programma's, die tot doel hebben problemen op te lossen van (islamitische) burgers.”

Student groepsdiscussie

Een andere tastbare opbrengst vinden studenten, afgestudeerden en de andere betrokken partijen, dat er nu gekwalificeerde islamitische geestelijke verzorgers zijn. Het betekent dat er professionele begeleiding is voor de moslimpatiënten, waarbij oplossingen kunnen worden geboden die toepasbaar zijn in de Nederlandse context. Het leggen van verbindingen tussen de Nederlandse samenleving en de islam vinden zij inherent aan de functie van geestelijk verzorger.

“Moslimpatiënten verwachten wel iets van een imam, maar praten er niet over. Zij vragen er niet naar. Zij zijn niet zo mondig. Voor Nederlanders is dat anders, zij zeggen het snel als zij ergens bezwaar tegen hebben of als zij vragen hebben. De afgestudeerden weten nu meer over de emotionele wereld van de moslims. Door te praten kun je genezing krijgen, een positief gevoel. Maar een gesprek kan ook beschadigen. Het moet professioneel begeleid worden. De imam zegt halal of haram, de islamitisch geestelijk verzorgers vragen naar de oorzaak van de vraag. Wat zit erachter? Islamitisch geestelijk verzorgers zijn voorzichtig, weten dat het kwetsbare ethische vraagstukken zijn. Het zou nuttig voor Nederland zijn als meer islamitisch geestelijk verzorgers in zorginstellingen zitten. Zij bieden een oplossing die uitvoerbaar is binnen de Nederlandse context.”

Afgestudeerde VU werkzaam als IGV'er in gevangenis en zorginstelling

Ook dragen de opleidingen er volgens studenten en afgestudeerden aan bij, dat er een groter aanbod komt voor Nederlandstalige moslims. Steeds meer moskeeën vertalen delen van de preek in het Nederlands, en soms wordt er zelfs een volledige preek in het Nederlands gehouden. Verschillende studenten en afgestudeerden zijn betrokken bij het vertalen van preken of verzorgen van een preek of lezing in het Nederlands.

“Als islamitisch geestelijk verzorger werk je met mensen. Je gaat dus dagelijks de dialoog aan. Je mag verwachten dat islamitisch geestelijk verzorgers als bruggenbouwers fungeren. Theologie is nu eenmaal niet alleen wetenschappelijk. Het is gebaseerd op religie en is er voor het welzijn van mensen. Het gaat erom het goede te laten zien, betrokken te zijn en onduidelijkheden uit te leggen. Je moet naar buiten toe, je kunt je niet isoleren. Het is inherent aan de functie, het is een groot deel van de functie. Bruggen bouwen gebeurt niet alleen via dialoog, maar kan ook door als IGV'er een bijdrage te leveren aan criminaliteitsbestrijding, dat komt de samenleving ook ten goede.”

Afgestudeerde VU werkzaam als IGV'er in gevangenis en zorginstelling

Tot slot denken studenten dat afgestudeerden van de Nederlandse imamopleidingen beter kunnen aansluiten bij de leefwereld van moslimjongeren. De moskeeën zijn nu vooral het domein van de oudere generaties. Jongeren die vragen hebben over het geloof of advies willen inwinnen, kunnen hier niet goed terecht, omdat de imams te weinig kennis hebben van de Nederlandse samenleving en/of het Nederlands onvoldoende beheersen.

“Ik vertaal preken in de moskee. De vertaling is belangrijk. Ik wil moslims het Arabisch niet ontnemen, maar het is belangrijk dat zij de preek ook kunnen begrijpen. Ik vertaal de preek thuis en stuurt die terug. Iemand anders leest het dan voor in de moskee. Soms verzorg ik ook nog weleens een preek in het Nederlands. Ik ben ook bezig met jongeren. Ik zie dat als mijn plicht. Het is belangrijk dat er begrip is voor jongeren. Veel jongeren hebben op een gegeven moment een identiteitscrisis en komen dan terecht bij de moskee. De oudere generatie kan hen niet begrijpen. Er is ook veel angst voor een groep jongeren met baarden. Die angst beperkt jongeren ook die actief willen zijn in de moskee. Niet voor elk gedachtegoed is op dit moment plaats in de moskee. Bijvoorbeeld voor jongeren die de sharia in willen voeren. Ik vind het belangrijk dat ook zij een plek krijgen. Juist deze jongeren moeten uitleg krijgen en ondersteund worden.”

Masterstudent VU

De opleidingen kunnen volgens de studenten en afgestudeerden op termijn ook een bijdrage leveren aan het voorkomen van radicalisering, doordat er een breed islamitisch kader ontstaat met grondige islamitische theologische kennis dat deze kennis kan toepassen binnen de Nederlandse samenleving. De afgestudeerden kunnen een voorhoederol vervullen, maar daarvoor is tijd nodig.

“Er is nog geen voorhoede die zegt: die kant moet het uit. De verandering moet van onderen komen, niet van boven. Dat wil niet zeggen dat dit soort opleidingen geen nut hebben. (...) Vergeet niet dat de aantrekkingskracht van orthodoxie gigantisch is: het geeft houvast als iemand zegt: zo hoort het, je moet je daaraan houden. Dat is heel simpel en heel veel mensen vinden dat prettig. Veel jongeren missen een solide basis, weten niet wat ze willen, en gaan zoeken. Orthodoxie is veilig.’ (...) We doen wel mee aan het debat, maar we hebben niet het gevoel dat we nu zo’n belangrijke rol vervullen. Mensen nemen wel dingen van ons aan in een debat maar er is meer nodig. Je moet eigenlijk langdurig, structureel met de jongeren in gesprek gaan. Alleen dan kun je hen beïnvloeden.”

Masterstudent Universiteit Leiden

Om de maatschappelijke opbrengsten van de opleidingen te vergroten suggereert een aantal afgestudeerden dat het goed zou zijn als er mogelijkheden zijn voor het bijscholen van moskee-imams, niet alleen op het gebied van taal, maar vooral ook op het gebied van de Nederlandse samenleving en de leefwereld van jongeren. Volgens hen is hiervoor zeker interesse bij de in Nederland actieve imams. Voor deze suggestie bestaat ook bij andere actoren dan alleen afgestudeerden draagvlak. Uit de digitale discussiegroep blijkt namelijk, dat alle deelnemers het in grote mate eens zijn met de stelling dat alle imams, die in het buitenland zijn opgeleid en in Nederland werken, in Nederland aanvullende scholing moeten krijgen.

Overzicht maatschappelijke opbrengsten

- Opleidingen op hoog niveau, die professionals opleiden met kennis van de islam en de Nederlandse samenleving
- Er is nu geestelijke verzorging voor moslimpatiënten:
 - Professionele begeleiding
 - Oplossingen bieden binnen Nederlandse context, verbindingen moslims en Nederlandse samenleving leggen
 - Verbinding leggen tussen Nederlandse samenleving en moslims inherent aan de functie
- Bredere kijk op religie en biedt studenten gereedschap om weerwoord te bieden aan radicaal gedachtegoed
- Moskeeën kunnen mogelijk overstappen op Nederlandstalige preken, groter aanbod voor Nederlandstaligen
- Afgestudeerden kunnen beter aansluiting vinden bij de leefwereld van moslimjongeren

Betrokkenen van de opleidingen noemen als maatschappelijke opbrengst dat afgestudeerden moeilijke vraagstukken waarmee (jongere) moslims in Nederland worstelen, bespreekbaar kunnen maken. Op deze manier kan de moslimgemeenschap in Nederland beter bediend worden. Een andere maatschappelijke opbrengst is volgens geïnterviewden dat afgestudeerden in staat zijn een verbinding te leggen tussen de islamitische theologie en cultuur en het leven in Nederland. Door betrokkenen van Inholland wordt tot slot als maatschappelijke opbrengst genoemd dat de totstandkoming van de opleiding heeft gezorgd voor een nauwe betrokkenheid van en onderlinge samenwerking tussen de vijf islamitische koepels.

“Het is een geweldige ervaring voor moslims met verschillende achtergronden om samen te werken binnen de opleiding. De samenwerking tussen de vijf islamitische koepelorganisaties is ongekend in Nederland.”

Betrokkene opleiding

7.6 Tot slot

Een persoonlijke interesse in religie en de islam speelt een grote rol bij de keuze van studenten voor een imam- of islamopleiding. Daarnaast kiezen veel studenten voor de opleiding aan Inholland of de VU, omdat zij een baan als islamitisch geestelijk verzorger ambiëren. Voorafgaand aan de opleiding verwachten studenten diepgaande kennis op te doen over de islam en de islamitische theologie en hun Arabisch sterk te kunnen verbeteren. Verschillende betrokkenen geven aan, dat vanuit het werkveld dergelijke kennis ook gewenst en verwacht wordt. De breed opgezette opleidingen kunnen echter niet aan deze verwachtingen voldoen. De studenten vinden dat er te weinig aandacht wordt besteed aan de islamitische vakken en (Arabischtalige) bronnen. Vanuit een deel van het werkveld wordt de islamitisch theologische kennis van studenten te beperkt gevonden. Tegelijkertijd waarderen de studenten en afgestudeerden de combinatie van meer algemene en islamitische vakken, en zijn het vaak juist ook de algemene vakken die hen een breder perspectief geven op het geloof. Het werkveld benadrukt de behoefte aan afgestudeerden die een verbinding kunnen leggen tussen de islam en de Nederlandse samenleving.

De behoefte aan in Nederland opgeleide geestelijk verzorgers, imams en theologen die een gedegen kennis hebben van de islam en vertrouwd zijn met de Nederlandse taal en cultuur is groot. Dit vertaalt zich echter niet in evenredig grote kansen op de arbeidsmarkt voor afgestudeerden. Er zijn knelpunten aan zowel de vraag- als aanbodkant. Op het gebied van de geestelijke verzorging zijn de ministeries van Justitie en Defensie, twee grote werkgevers, inmiddels grotendeels voorzien in hun behoefte aan islamitisch geestelijk verzorgers. Vacatures bij zorginstellingen beperken zich vaak tot de Randstad en over het algemeen zijn het kleine contracten. Veel lokale zorginstellingen zien het belang niet in van islamitische geestelijke verzorging voor hun moslimpatiënten. Ook spelen er knelpunten aan de kant van de afgestudeerden. Zij zijn nog te jong en het ontbreekt hen aan (levens)ervaring om in bepaalde sectoren als geestelijk verzorger aan de slag te kunnen. Op het gebied van het imamschap in een moskee speelt erkenning een grote rol. Niet alle moskeeën staan open voor de afgestudeerden van de Nederlandse imamopleidingen. Zij vinden de kennis van de afgestudeerden van de Koran en het Arabisch onvoldoende en vinden deze kennis belangrijker dan het feit dat afgestudeerden beter in staat zijn om een verbinding te leggen tussen de islam en de Nederlandse samenleving dan de meeste traditionele imams. Voor studenten is het imamschap in een moskee niet aantrekkelijk door de slechte organisatie binnen veel moskeeën en de beperkte financiële beloning.

De belangrijkste opbrengsten voor studenten en afgestudeerden liggen vooral op het vlak van persoonlijke ontwikkeling en maatschappelijke erkenning. Zij hebben veelal een breder perspectief gekregen op hun geloof en hebben een in Nederland erkende opleiding afgerond, waarmee zij de arbeidsmarkt op kunnen. Alle betrokkenen benadrukken dat het een belangrijke maatschappelijke opbrengst nodig is, dat er nu in principe geestelijke verzorging beschikbaar is voor moslimpatiënten en dat er erkende opleidingen zijn op hoog niveau. Studenten worden opgeleid om een verbinding te leggen tussen de islamitische theologie en de Nederlandse samenleving, waardoor zij in staat worden gesteld om (jongere) moslims vanuit de Nederlandse context te helpen met vraagstukken waarmee zij worstelen.

8 SAMENVATTING EN CONCLUSIES

Dit evaluatieonderzoek moest inzicht bieden in de vorm en inhoud van de opleidingen, de kenmerken van de studenten aan de opleidingen en de kwantitatieve resultaten en de maatschappelijke opbrengsten en effecten van de opleidingen. In dit laatste hoofdstuk presenteren we de belangrijkste bevindingen en conclusies ten aanzien van deze onderwerpen. Dit hoofdstuk is als volgt opgebouwd. In paragraaf 8.1 schetsen we ten behoeve van de context beknopt de achtergrond en aanleiding van het tot stand komen van de islam- en imamopleidingen en geven we een samenvatting van de drie opleidingen en de behaalde kwantitatieve resultaten. In paragraaf 8.2 presenteren we de belangrijkste conclusies van het onderzoek.

8.1 Samenvatting

Achtergrond en aanleiding ontstaan imamopleidingen

Sinds de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw is het aantal moslims in Nederland sterk toegenomen. Met de permanente vestiging van voormalige arbeidsmigranten en de daaropvolgende gezinshereniging groeide ook de behoefte aan een religieuze infrastructuur. Er kwamen steeds meer moskeeën en er werden door de moskeebesturen in toenemende mate imams uit de landen van herkomst gerekruteerd om de taken in de moskee fulltime uit te voeren. Aanvankelijk beschouwde de Nederlandse overheid religie als essentiële factor voor de emancipatie en integratie van moslims in de samenleving. Aan imams werd een constructieve rol toegedicht, omdat zij de continuïteit van de culturele en religieuze tradities uit de herkomstlanden van migranten konden waarborgen.

De opvatting van de rol van de imam veranderde in de jaren negentig, toen in de publieke en politieke discussie over integratie de individuele verantwoordelijkheid van migranten om te integreren in de Nederlandse samenleving steeds meer benadrukt werd. De islam, en in het kielzog daarvan ook de in Nederland werkzame imams uit het buitenland, werden steeds meer als belemmering voor de integratie van moslims gezien. Het dominante beeld was dat de in Nederland werkzame imams onvoldoende ingeburgerd waren, dat zij niet of nauwelijks Nederlands spraken en in onvoldoende mate de Nederlandse normen en waarden deelden. Deze imams werden onvoldoende in staat geacht om de brug te slaan naar de Nederlandse samenleving.

Sinds het midden van de jaren negentig van de vorige eeuw neemt de roep vanuit de politiek om in Nederland opgeleide imams toe. De gedachte was en is dat deze in Nederland opgeleide imams met veel kennis van de islam en een goede kennis van de Nederlandse taal en samenleving, wel de rol van 'bruggenbouwer' tussen de moslimgemeenschap en Nederlandse

samenleving zouden kunnen innemen. Ook vanuit de moslimgemeenschappen zelf werd gesignaleerd dat de huidige imams onvoldoende in staat bleken te zijn om de jongeren te bereiken en bestond eveneens de hoop dat imams met meer kennis van de Nederlandse taal en samenleving wel daartoe in staat zouden zijn. Met de behoefte aan zo'n 'polderimam' groeide ook de behoefte aan de totstandkoming van een imamopleiding in ons land.

Na een langdurig voortraject, waarin vele adviezen en onderzoeken zijn uitgevoerd naar de haalbaarheid en vormgeving van een imamopleiding in Nederland, zijn in 2004 door de overheid uiteindelijk concrete stappen gezet om, in overleg met moslimorganisaties, te komen tot erkende imamopleidingen aan een Nederlandse universiteit of hogeschool. Het betrof overigens niet alleen specifiek imamopleidingen maar ook islamitische theologieopleidingen. De overheid heeft daarvoor een pragmatische instelling gekozen en een subsidieregeling ingesteld op basis waarvan Nederlandse instellingen voor hoger onderwijs een bijdrage konden krijgen voor het ontwikkelen van imam- en islamopleidingen. Dit heeft geresulteerd in een opleiding aan de Vrije Universiteit, een opleiding aan de Universiteit Leiden en een opleiding aan de Hogeschool Inholland.

Vrije Universiteit

In 2005 is de Vrije Universiteit van start gegaan met een driejarige bachelor 'traject Islam' binnen de bestaande bachelor Religie en Levensbeschouwing en met een nieuwe eenjarige master 'Islamitische Geestelijke Zorg'. Deze opleiding is een specialisatie binnen de bestaande eenjarige masteropleiding van de CROHO-erkende opleiding Religie en Levensbeschouwing. Daarnaast bood de VU reeds de master 'Verdieping Islam' aan.

De ontwikkeling van de bachelor is door de VU zelf gefinancierd. De ontwikkeling van de master is gefinancierd met behulp van een subsidie van het ministerie van OCW. Per 2012 heeft de VU eveneens een subsidie ontvangen voor het ontwikkelen van islamitische ambtsopleidingen.

Aan de VU wordt in de theologische faculteit gewerkt vanuit het klassieke simplex ordo principe, waarin 'van de verbondenheid van de wetenschappelijke staf met geloofstradities wordt uitgegaan'. De opleidingen werken vanuit een binnenperspectief op de islam, wat ook betekent dat de islamitische vakken in principe door moslims gedoceerd worden. Deze invalshoek onderscheidt de VU van de opleiding aan de Universiteit Leiden.

Universiteit Leiden

In 2006 zijn aan de Universiteit Leiden een bachelor- en masteropleiding Islamitische Theologie gestart met behulp van een ontwikkelsubsidie van het ministerie van OCW. De theologische faculteit van de Universiteit Leiden werkt vanuit het duplex ordo-principe. Dit betekent dat academie en kerk strikt gescheiden worden. Beide domeinen hebben elk hun eigen verantwoordelijkheid, met de bedoeling zowel academische vrijheid als godsdienstvrijheid te waarborgen.

De driejarige bachelor is een brede theologische opleiding, waarin alle islamitische stromingen aan bod komen. De eenjarige Engelstalige master Islamic Theology richt zich vooral op de moderne islam in Europa. De opleiding Islamitische Theologie is geen imamopleiding, maar kan fungeren als een voorbereiding op een ambtsopleiding. Aanvankelijk was het de bedoeling dat aan de wetenschappelijke opleiding ook een ambtsopleiding zou worden toegevoegd, in samenwerking met een aantal islamitische koepels. Uiteindelijk heeft het College van Bestuur in 2011 besloten de ambtsopleiding af te blazen, omdat het aanbieden van een ambtsopleiding niet langer in het profiel paste van de Universiteit Leiden.

Inmiddels is ook de opzet van de bachelor Islamitische Theologie aangepast. Per 2013 start een nieuwe bachelor 'Islamstudies'. De opleiding wordt meer maatschappelijk gericht in plaats van theologisch. De Universiteit Leiden ontvangt momenteel geen subsidie meer voor de imam- en islamopleidingen.

Hogeschool Inholland

Eveneens in 2006 is Hogeschool Inholland gestart met een vierjarige bacheloropleiding Imam/Islamitisch Geestelijk Werker. In samenwerking met vijf islamitische koepels is een opleiding ontwikkeld met drie afstudeerrichtingen: Imam, Islamitisch Geestelijk Werker en Islamitisch Pedagogisch Werker. Vanaf het studiejaar 2012/2013 wordt de afstudeerrichting Imam niet meer apart aangeboden; de onderdelen van deze afstudeerrichting zijn geïntegreerd in de rest van de opleiding.

Voor het ontwikkelen van deze opleiding heeft Inholland in 2005 een subsidie ontvangen van het ministerie van Justitie en het ministerie van OCW. In de jaren daarna heeft zij alleen van het ministerie van OCW een subsidie ontvangen voor de verdere ontwikkeling van de opleiding. Inmiddels heeft Inholland in het studiejaar 2011/2012 een aanvullende financiering gekregen om de relatie met de islamitische koepelorganisaties te verstevigen en de acceptatie door de islamitische gemeenschap te vergroten. Een deel van de aanvullende financiering wordt besteed aan de verbetering van de studierendementen.

Kenmerken studenten en behaalde resultaten

Sinds de start van de opleidingen zijn circa 400 studenten officieel ingestroomd in een van de drie bacheloropleidingen. Net iets minder dan de helft (191) hiervan is ingestroomd bij de bacheloropleiding aan Inholland. De rest van de instroom is verdeeld over de VU en de Universiteit Leiden, waarbij de laatste duidelijk het laagste aantal bachelorstudenten kent.

De instroom bij de twee universiteiten die een masteropleiding aanbieden, bedraagt ruim zestig studenten waarvan het merendeel een master aan de VU volgt.

De meeste studenten aan de opleidingen zijn van allochtone afkomst. Bij Inholland nemen verhoudingsgewijs veel studenten met een Turkse afkomst deel aan het onderwijs. Bij Leiden en de VU gaat het verhoudingsgewijs vaak om studenten met een Marokkaanse achtergrond. Een opvallende bevinding is

tevens dat er relatief veel vrouwen deelnemen aan de opleidingen. Bij de bachelor aan de VU en de Universiteit Leiden is zelfs de meerderheid van de studenten vrouw (respectievelijk 55 en 62%). In de masteropleiding is zowel aan de VU als in Leiden de meerderheid van de studenten man. Het relatief hoge aandeel vrouwen is opvallend omdat vrouwen geen imam kunnen worden in de moskee. Het feit dat zo veel vrouwen de opleiding volgen geeft aan dat het imamschap in de moskee bij lange na niet het enige doel is voor studenten om deze opleiding te willen volgen.

Het rendement in de bachelorfase is bij alle drie opleidingen laag. Alle opleidingen kennen een aanzienlijke uitval in de bachelorfase. Met name de uitval in het eerste studiejaar is (veel) hoger dan gemiddeld in het hbo/wo. De uitval binnen vier jaar na start van de opleiding laat een wisselend beeld zien; er zijn duidelijk instroomcohorten die succesvoller zijn dan anderen. Dit geldt eigenlijk voor alle drie de opleidingen. Een reden van de hoge uitval is dat studenten in het wo de studie naast hun werk doen of naast een andere opleiding. Bij de opleiding aan de Universiteit Leiden is daarnaast sprake van een (grote) groep studenten die zich wel had aangemeld voor de studie maar in feite nooit is begonnen met de opleiding. Redenen voor uitval bij Inholland is de grote instroom via het mbo voor wie de opleiding te moeilijk is en redenen in de persoonlijke levenssfeer van studenten; ook was sprake van uitval doordat studenten andere verwachtingen hadden ten aanzien van de inhoud van de opleiding. Inmiddels zijn er zowel aan de VU als Inholland ontwikkeltrajecten gestart om uitval tegen te gaan, bijvoorbeeld via het verbeteren van de voorlichting aan potentiële studenten over de opzet en inhoud van de studie vooraf als het inzetten op een betere begeleiding tijdens de studie. Verder is het goed om te benoemen dat de uitval in de masterfase beduidend lager is dan in de bachelorfase.

In de bachelorfase geldt niet alleen dat de uitval hoog is, ook is het aantal studenten dat tot op heden (peildatum eind 2011) zijn diploma heeft behaald betrekkelijk laag (variërend van 3 tot 25%). Daarbij geldt voor de twee universitaire opleidingen overigens dat het slagingspercentage na vier jaar niet heel veel afwijkt van het gemiddelde voor allochtone studenten in het wo. Het slagingspercentage van Inholland ligt wel veel lager dan gemiddeld voor allochtone studenten in het hbo. Voor Inholland geldt dat de opleiding relatief veel langstudeerders kent. De verwachting is dan ook dat het aantal afgestudeerden de komende periode nog flink zal toenemen. Inmiddels zijn per november 2012 twaalf studenten afgestudeerd, hetgeen betekent dat circa zes procent van de studenten aan Inholland inmiddels een diploma heeft behaald.

De rendementscijfers voor de masteropleidingen zijn veel gunstiger; bijna drie vijfde van de masterstudenten aan de VU en tweevijfde van de masterstudenten in Leiden heeft inmiddels zijn of haar masterdiploma behaald.

In tabel 8.1 staan de belangrijkste kwantitatieve bevindingen nogmaals op een rij.

Tabel 8.1 Instroom en resultaten

Peildatum	VU	Universiteit Leiden	Inholland
	15 juli 2012	1 oktober 2011	1 oktober 2011
% allochtone studenten ¹	onbekend	84% (BA) 94% (MA)	96%
Etnische herkomst studenten	onbekend ²	40% Marokkaans 17% Turks	52% Turks 28% Marokkaans
Bachelor			
Totaal instroom BA sinds start opleiding	118	90	191
% vrouwen in BA	55%	62%	43%
% uitval BA sinds start opleiding	55%	57%	38%
% diploma behaald BA sinds start opleiding	25%	10%	3% ³
Master			
Totaal instroom MA sinds start opleiding	46	16	nvt
% vrouwen in MA	48%	19%	nvt
% uitval MA sinds start opleiding	12%	25%	nvt
% diploma behaald MA sinds start opleiding	59%	38%	nvt

Bron: DUO (Inholland, Universiteit Leiden) en studentenadministratie (VU)

8.2 Conclusies

Een belangrijk doel van het stimuleren van de vorming van imam- en islamopleidingen in Nederland is om studenten op te leiden die in staat zijn om een verbinding te leggen tussen de islamitische theologie en cultuur en het dagelijks leven als moslim in de Nederlandse samenleving. De verwachting was dat dit nieuwe islamitische kader een belangrijke bijdrage kan leveren aan de emancipatie en sociale integratie van de moslimgemeenschap in Nederland.

Om een oordeel te kunnen geven over de gerealiseerde maatschappelijke opbrengsten en effecten zijn verschillende aspecten in ogenschouw genomen. Zo is gekeken naar de *inhoud van de opleidingen*, omdat de kennis die in de opleidingen wordt aangeboden en ontwikkeld een belangrijke randvoorwaarde is om maatschappelijk effect te kunnen sorteren. Een andere belangrijke voorwaarde voor het realiseren van maatschappelijk effect is het *draagvlak* dat onder de moslimgemeenschap bestaat voor deze opleidingen. Daarnaast is

¹ Voor de VU zijn alleen gegevens beschikbaar over de nationaliteit van de studenten en niet over de etnische herkomst. De studenten hebben overwegend de Nederlandse nationaliteit.

² Hoewel geen precieze cijfers bekend zijn van de etnische herkomst van studenten aan de VU, komt uit interviews met betrokkenen van de opleiding naar voren dat veel studenten een Marokkaanse achtergrond hebben.

³ In het najaar van 2012 waren er in totaal twaalf afgestudeerden, waardoor het percentage op die peildatum iets hoger is dan hier weergegeven.

een inventarisatie gemaakt van het *werkveld* waarin de afgestudeerden van de opleidingen werkzaam zijn en de *nevenactiviteiten* die zij verrichten. Studenten en afgestudeerden van de opleidingen kunnen uiteindelijk alleen de gewenste brugfunctie vervullen als zij posities innemen en functies vervullen, waarbij zij ook daadwerkelijk de verbindende de schakel kunnen vormen tussen de islamitische geloofsgemeenschap en de Nederlandse samenleving. Tot slot trekken we op basis van de visie van verschillende betrokkenen een aantal algemene conclusies ten aanzien van de gerealiseerde *maatschappelijke opbrengsten en effecten*.

Inhoud van de opleiding

De drie opleidingen die met behulp van de start- en ontwikkelsubsidies tot stand zijn gekomen, zijn breed van opzet en hebben veel ruimte voor Westerse perspectieven, de Nederlandse context en de Nederlandse beroepspraktijk. In alle drie de opleidingen bestaat het curriculum uit een mix van vakken waarbij zowel islamitische theologische vakken en Arabisch, als algemene godsdienst- en sociaalwetenschappelijke en beroepsgerichte vakken deel uit maken van het programma. Uiteraard zijn er tussen de drie opleidingen wel accentverschillen. De brede opzet van de opleidingen waarbij niet alleen aandacht is voor de traditionele bronnen maar ook voor het interreligieus perspectief en meer algemene wetenschappelijk vorming, is een belangrijke basis voor reflectie op de islam in de Nederlandse context. Door de studenten wordt dit aspect van de opleiding positief gewaardeerd. In alle drie de opleidingen is aandacht voor maatschappelijke kwesties over mogelijk controversiële onderwerpen, zoals de rol van vrouwen of homoseksualiteit. Deze onderwerpen komen aan bod in het reguliere lesprogramma. Vanwege de brede opzet van de opleidingen is verdieping in maatschappelijke kwesties maar beperkt mogelijk. In de afstudeerfase kunnen studenten in hun scriptie maatschappelijke thema's wel verder uitdiepen en dit gebeurt ook regelmatig in de praktijk.

In de brede opzet van de opleidingen zit ook een kwetsbaarheid. De opleidingen moeten namelijk studenten afleveren met zowel een zeer gedegen kennis van de islam en de traditionele bronnen als kennis van de Nederlandse context en de beroepspraktijk. Binnen de tijd die hiervoor beschikbaar is in de opleidingen, is de vanuit het islamitisch werkveld (met name moskeeën) gewenste kennis van de islamitische theologie, de Koran en het Arabisch eigenlijk niet te bereiken. Zowel islamitische koepelorganisaties als studenten en afgestudeerden geven aan dat er in de studies te weinig aandacht is voor het grondig bestuderen van de traditionele bronnen en voor het Arabisch om in de praktijk als imam aan de slag te kunnen gaan. Afgestudeerden van deze opleidingen kunnen wat betreft kennis van de islamitische theologie bijvoorbeeld niet concurreren met afgestudeerden van islamitisch theologische opleidingen aan instituten als de Al-Azhar universiteit, in Cairo.

Wanneer gevraagd wordt om een oordeel over de kwaliteit van de tot stand gekomen opleidingen, worden kanttekeningen geplaatst bij de kwaliteit van

sommige docenten en de gehanteerde literatuur. De kritische geluiden ten aanzien van de docenten hebben betrekking op hun kennis van de Nederlandse taal, hun kennis van de islamitische theologie en/of hun didactische vaardigheden. Dit speelt vooral bij de VU en Inholland. Het binnenperspectief dat gehanteerd wordt als uitgangspunt bij de VU maakte dat zij bij aanvang niet uit een heel brede kring van docenten konden putten. Bij Inholland zorgden de betrokken islamitische koepels voor de docenten van het kernteam van de opleiding; dit was voor deze personen hun eerste baan binnen een Nederlandse onderwijsinstelling. Deze insteek maakte deze opleidingen kwestbaarder, omdat er concessies gedaan moesten worden. Zo zijn er aan de VU docenten aangetrokken die wel een goede opleiding hadden genoten maar het Nederlands en Engels onvoldoende beheersten. Bij Inholland zijn docenten aangenomen met nog weinig onderwijservaring.

Wat betreft het studiemateriaal geldt dat er nog relatief weinig (Nederlandstalige) theologische literatuur is over de islam in de Nederlandse context. Overigens moet hierbij wel bedacht worden dat het om nieuwe studies gaat die nog in ontwikkeling zijn. Het kost tijd om goede literatuur en lesmethoden te ontwikkelen. Recent afgestudeerden kunnen, als zij daartoe de mogelijkheid krijgen via bijvoorbeeld promotietrajecten, een rol spelen bij het verder ontwikkelen van kennis.

Samenvattend kan gesteld worden dat de inhoud en opzet van de opleidingen de studenten handvatten biedt om de brug te slaan tussen de Nederlandse samenleving en de islamitische gemeenschap, maar dat verdere verdieping in islamitische theologie en het Arabisch nodig is om daadwerkelijk als imam in de moskee aan de slag te kunnen gaan. De ambtsopleiding aan de VU kan hier, als die gaat starten, mogelijk in voorzien. Deels geldt het gebrek aan kennis van de bronnen en het Arabisch ook voor degenen die als islamitisch geestelijk verzorger aan de slag willen gaan. De eerste lichting afgestudeerden in deze richting had al veel kennis van de islam en de bronnen, maar voor de recentere instroom is dit minder het geval. Ook voor hen geldt dat een goede kennis van de bronnen een belangrijke voorwaarde is voor hun beroepsuitoefening.

Daarnaast is van belang dat meer studiemateriaal in het Nederlands beschikbaar komt, waardoor studenten nog beter in staat zijn om de islam in de Nederlandse context te plaatsen.

Draagvlak voor de opleidingen

Meer in algemene termen kan gesteld worden dat er behoefte is aan afgestudeerden met een gedegen islamitische theologische kennis, die de vertaalslag kunnen maken naar de Nederlandse context. Zowel vertegenwoordigers van koepelorganisaties als werkgevers in diverse sectoren benadrukken het belang van hoogopgeleide professionals die als bruggenbouwer kunnen optreden tussen de moslimgemeenschap en de Nederlandse samenleving, dan wel als geestelijk verzorger of als imam. Vrij unaniem zijn betrokkenen van islamitische koepelorganisaties, de

onderwijsinstellingen en de studenten het er over eens dat de overheid er zeer goed aan heeft gedaan om subsidies voor het ontwikkelen van de opleidingen ter beschikking te stellen. Tevens is men van mening dat het goed is voor de Nederlandse samenleving dat deze opleidingen bestaan omdat het specialisten opleidt vanuit de Nederlandse moslimgemeenschap.

Er is zeker dus duidelijk draagvlak voor de opleidingen onder vertegenwoordigers van islamitische koepelorganisaties - zij benadrukken heel sterk het belang van deze bruggenbouwers voor de jongere generatie gelovigen -, maar dit draagvlak is nog niet alom verspreid onder moskeebesturen en de bredere gemeenschap. Weinig moskeeën staan in de praktijk open voor de afgestudeerden. De behoefte in de moskee aan Nederlandstalige imams, die de Nederlandse context goed kennen en beter kunnen communiceren met de brede samenleving is er vooral onder/vanwege islamitische jongeren en niet zozeer onder de eerste generatie moslims. Recent onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau laat zien dat het wekelijks moskeebezoek van de tweede generatie Marokkaanse en Turkse moslims de afgelopen jaren aanzienlijk is toegenomen (Maliepaard en Gijsberts, 2012). Gegeven deze ontwikkeling lijkt de behoefte aan 'polderimams' des te relevanter.

Veel moskeebestuurders en moskeebezoekers uit de eerste generatie staan echter nog niet open voor imams die op een andere manier geschoold zijn. Imams worden door hen nog vooral beoordeeld op de 'klassieke kennis', dat wil zeggen de Koran uit het hoofd kennen, reciteren, kennis van de Hadith en voorschriften et cetera. Het is juist, zoals hierboven reeds genoemd, dat op deze onderdelen de kennis van de afgestudeerden aan de opleidingen als beperkter wordt beschouwd dan de kennis van de in het buitenland geschoolde imams. In die zin moet het draagvlak voor de opleidingen onder de moslimgemeenschap nog worden vergroot.

Voor het beroep islamitisch geestelijke verzorging geldt dat met de opleiding aan de VU er nu een formele erkenning is gekomen van het beroep. Het draagvlak vanuit het werkveld voor dit deel van de opleidingen is duidelijk groter dan voor het moskee-imamschap. Verschillende afgestudeerden van de VU zijn inmiddels werkzaam als islamitisch geestelijk verzorger in het publieke domein. Er wordt door verschillende partijen een groeiende behoefte geconstateerd aan geestelijke ondersteuning van de moslimgemeenschap op tal van terreinen zoals de gezondheidszorg, het gevangeniswezen en het onderwijs. De afgestudeerden aan de VU kunnen hier in voorzien. Overigens dient opgemerkt te worden dat deze behoefte binnen de moslimgemeenschap zich niet automatisch vertaalt in een toenemend aantal vacatures binnen instellingen voor islamitisch geestelijke zorg. Er zijn in de praktijk momenteel weinig vacatures en vaak gaat het om contracten voor een beperkt aantal uren.

Werkveld en activiteiten van studenten en afgestudeerden

Een volledig overzicht van waar alle afgestudeerden aan de opleidingen werkzaam zijn, ontbreekt. We kunnen daarmee in kwantitatief opzicht geen uitspraak doen over het maatschappelijk effect van de opleidingen. Wel is bekend dat afgestudeerden aan de opleidingen werkzaam zijn als geestelijk verzorger in gevangenissen en ziekenhuizen. Daarnaast hebben afgestudeerden werk gevonden in het onderwijs, de jeugdzorg, de journalistiek en in beleidsfuncties. In deze functies is het kunnen leggen van een verbinding tussen het geloof en de dagelijkse context in Nederland een inherent onderdeel. Zo zijn islamitisch geestelijk verzorgers in ziekenhuizen een belangrijke schakel tussen de professional en de patiënt; er wordt een brug geslagen tussen de medische staf en de patiënt. Ook in het gevangeniswezen treden geestelijk verzorgers op als bruggenbouwers; zij kunnen aansluiten bij de leefwereld van de jongeren en hen bijstaan in vragen omtrent het geloof.

Er is tot op heden maar een zeer beperkt aantal (voor zover bekend minder dan 5) afgestudeerden als imam in een moskee aan de slag. Incidenteel zijn afgestudeerden wel actief in de moskeeën door het vertalen van preken naar het Nederlands of het geven van gastpreken. Op basis hiervan moeten we concluderen dat via het moskee-imamschap er nog weinig effect te verwachten valt van de opleidingen op de bredere islamitische gemeenschap.

Studenten en afgestudeerden zijn, als zij actief zijn, vooral actief binnen de eigen islamitische gemeenschap, bijvoorbeeld door het geven van lezingen of het bijhouden van blogs en in discussies op internet. Op deze wijze proberen zij de achterban te ondersteunen met kennis van de islam toegepast op de Nederlandse context. Studenten en afgestudeerden zijn huiverig om op te treden in het publieke debat vanwege het sterk gepolariseerde karakter van dat debat in Nederland en de ervaring dat er weinig ruimte wordt geboden in het debat om te redeneren en argumenteren vanuit het geloof. Het uitstralings-effect naar de bredere Nederlandse samenleving is vanuit deze optiek nog beperkt.

Maatschappelijke opbrengsten en effecten

De verwachting is dat de opleidingen uiteindelijk een bijdrage kunnen leveren aan de emancipatie en sociale integratie van de moslimgemeenschap. Een definitieve uitspraak over zo'n veel omvattende vraag is op basis van deze studie niet te maken. Wel zijn in de interviews met de diverse betrokkenen deze thema's onderwerp van gesprek geweest. Op basis van deze kwalitatieve informatie komen we tot de volgende bevindingen.

De opleidingen bieden de studenten munitie voor het tegengaan van radicalisering onder jongeren. Door meer kennis over de islam en de verschillende stromingen hebben afgestudeerden handvatten om radicaal gedachtegoed te weerleggen of te nuanceren. Zij kunnen hierbij redeneren vanuit de bronnen, hoewel die kennis op sommige punten nog wel zou moeten worden verdiept. Voor islamitisch geestelijk verzorgers in het publieke domein

(bijvoorbeeld in gevangenissen) geldt dat zij handvatten hebben gekregen om adequaat en professioneel om te gaan met radicaliseringstendensen. Dit zou er onder andere toe hebben bijgedragen dat het fenomeen radicalisering in gevangenissen, in tegenstelling tot in andere landen, in Nederland niet of nauwelijks voorkomt.

Wat ook uit de gesprekken naar voren komt, is dat de opleidingen zelf niet aantrekkelijk zijn voor orthodoxe of radicale jongeren die op zoek zijn naar houvast. Daarvoor zijn de opleidingen te veel gericht op contextualisering, de diversiteit aan stromingen en Westerse interpretaties in plaats van het bestuderen van de oorspronkelijke bronnen.

Orthodoxe jongeren nemen maar in zeer beperkte mate deel aan de opleidingen en radicale jongeren, voor zover bekend, helemaal niet.

Tegelijkertijd hebben de opleidingen voor die orthodoxe jongeren die zich wél hebben ingeschreven een positieve bijdrage in het ontwikkelen van een iets bredere kijk op hun geloof. Dit wordt zowel door de orthodoxe studenten zelf als door de vertegenwoordigers van de opleidingen aangegeven.

Het onderzoek heeft ook laten zien dat er onder islamitische jongeren behoefte is om zich via een (wetenschappelijke) studie te verdiepen in de islam. Voor velen is het perspectief om via de opleiding hun geloof en werk te kunnen verbinden een belangrijke reden om voor deze studies te kiezen. Het feit dat het nu mogelijk is om aan een erkende instelling voor hoger onderwijs een islamitisch theologische opleiding te volgen, kan beschouwd worden als een onderdeel van het emancipatieproces. Een heel concrete opbrengst van de opleidingen is de professionalisering van het beroep islamitisch geestelijke verzorging. Voor studenten betekent de opleiding een erkenning van het beroep islamitisch geestelijke verzorging.

8.3 Tot slot

Sinds 2005 is gewerkt aan het opzetten van Nederlandse islam- en imamopleidingen, hetgeen geresulteerd heeft in bacheloropleidingen aan alle drie de instellingen voor hoger onderwijs en masteropleidingen aan de VU en Universiteit Leiden. In totaal hebben per eind 2011 zo'n 400 bachelor studenten en circa 60 masterstudenten deelgenomen aan het onderwijs. Een (beperkt) deel van de studenten is inmiddels afgestudeerd. Slechts enkelen daarvan zijn als imam, in de zin van (fulltime) voorganger in de moskee aan de slag gegaan. Naar verwachting zal ook in de nabije toekomst de animo van afgestudeerden voor het imamschap in de moskee niet erg groot zijn. Dit heeft vooral te maken met de onaantrekkelijke arbeidsvoorwaarden en –omstandigheden van imams in de moskee. Hier blijft dus een knelpunt bestaan waar ook de opleidingen op korte termijn geen oplossing voor kunnen bieden. Tegelijkertijd blijft de behoefte aan 'polderimams' bestaan, zeker ook gezien het toenemende moskeebezoek onder tweedegeneratie moslims. Voor acceptatie van deze 'polderimams' binnen de islamitische gemeenschap is het

echter belangrijk, zo heeft dit onderzoek laten zien, dat hun kennis van de islamitische bronnen wordt vergroot.

Verschillende respondenten hebben in dit onderzoek suggesties gedaan om dit vraagstuk van enerzijds diepgravende islamitische theologische kennis anderzijds goede kennis van de Nederlandse context en een breder perspectief aan te pakken. In deze laatste paragraaf willen we de gedane suggesties kort benoemen:

- De huidige imams in staat stellen om modules aan de opleidingen te volgen waarin, juist de gecontextualiseerde kennis van de islam en het Westerse perspectief aan bod komen. Dit is juist vaak de kennis die zij ontberen en waaraan zeker behoefte is en waarin het inburgeringsexamen voor geestelijke bedienaren onvoldoende voorziet.
- Een scheiding van functie en taken van de imam in de moskee in een (buitenlandse) imam die verantwoordelijk is voor het leiden van het dagelijks gebed en het reciteren en een 'polderimam' die verantwoordelijk is voor de vrijdagspreek en het houden van lezingen rondom verschillende maatschappelijke thema's.
- Een ambtsopleiding in Nederland combineren met een opleiding aan een islamitisch theologische opleiding aan een buitenlandse universiteit.

Bovenstaande suggesties kunnen er wellicht aan bijdragen dat er imams komen, die zowel een zeer diepgravende kennis hebben van de traditionele bronnen als een goede kennis van de Nederlandse samenleving.

Tot slot is het goed om te benadrukken dat de ontwikkelde opleidingen niet alleen moskee-imams moesten opleiden. Wellicht de voornaamste eerste opbrengst van de start- en ontwikkelsubsidies voor de islam- en imamopleidingen is dat een infrastructuur is opgezet, gericht op het creëren van een voorhoede van een hoger opgeleid islamitisch kader. Afgestudeerden aan de opleidingen kunnen op verschillende plekken met de opgedane kennis bruggen bouwen in de bredere samenleving, bijvoorbeeld in de gezondheidszorg, het onderwijs en binnen de overheid. Om deze potentie waar te maken is het wel van belang dat de opleidingen zich kunnen doorontwikkelen. Het ontwikkelen van opleidingen en het opleiden van een intellectueel kader kost tijd.

BIJLAGEN

BIJLAGE 1

ONDERZOEKSVRAGEN

Hoofdvraag 1: Inhoud en vorm opleidingstrajecten

- Wat is het doel van het opleidingstraject?
- Wat is de vorm waarin het opleidingstraject wordt aangeboden?
- Hoe is de opleiding inhoudelijk vormgegeven?
- Wat is de achtergrond van de docenten aan de opleiding?
- Wordt er ook gebruikgemaakt van docenten woonachtig in het buitenland?
Zo ja, wat is de achtergrond van deze docenten?
- Wordt er vanuit de opleiding contact onderhouden met organisaties of instellingen in het buitenland?
- Wordt er vanuit de opleiding contact onderhouden met andere organisaties of instellingen in Nederland?
- Hoe is het gesteld met de in Nederland uitgevoerde stages?
- Hoe staat het met het studiegedeelte dat in het buitenland is gerealiseerd?
- Wat is de betrokkenheid van de koepelorganisaties van moskeeën bij de opleiding?

Hoofdvraag 2: Studentenpopulatie

- Wat is de ontwikkeling in aantallen studenten in de verschillende studie jaren in de periode 2005–2011?
- Wat zijn de behaalde graden in deze periode?
- Wat is de ontwikkeling tussen 2005 en 2011 in de samenstelling van de groep studenten?
- Wat is de ontwikkeling in de aantallen studenten en kenmerken van de studie?
- Welke kwantitatieve en kwalitatieve gegevens zijn er over de studenten te geven?
- Wat is de aard en omvang van door studenten verricht betaald werk naast de studie?
- Wat is de aard en omvang van verrichte werkzaamheden van de studenten na het afronden van de studie?

Hoofdvraag 3: Opbrengsten en effecten

- Met welk doel nemen studenten aan de opleidingstrajecten deel?
- Wat is de visie op de resultaten van dit opleidingstraject?
- Wat is het oordeel over de inhoud van de opleiding?
- Wat is het oordeel over de relevantie en het maatschappelijke effect van deze opleidingen?
- Welke conclusies kunnen op basis van de verschillende perspectieven – zoals in de vorige vraag benoemd – worden getrokken over de bijdrage van de Nederlandse imam- en islamopleidingen aan de emancipatie van de islamitische gemeenschap in Nederland?

BIJLAGE 2

Lijst van geraadpleegde bronnen

Rapporten

- Boender, W. (2007). Imam in Nederland. Opvattingen over zijn religieuze rol in de samenleving.
- Adviescommissie Imamopleidingen (2003). Imams in Nederland: wie leidt ze op?
- Centrum voor Islamitische Theologie (2007). Jaarverslag 2007.
- Drees, W.B. en P.S. van Koningsveld (2008). The study of religion and the training of muslim clergy in Europe. Academic and religious freedom in the 21st century.
- HBO Raad (2012). Feiten en cijfers. Afgestudeerden en uitvallers in het hoger beroepsonderwijs.
- Hogeschool Inholland, 2009: Profiel van hbo Theologie – School of Education Amsterdam.
- Hogeschool Inholland, 2012: Kritische reflectie Imam/Islamitisch Geestelijk Werker Voltijd en deeltijd Croho 30007.
- Inspectie van het Onderwijs (2012). Onderwijsverslag 2010/2011.
- Koning Boudewijnstichting (2007). Opleiding van imams in Europa. Een stand van zaken.
- Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (2000), De toekomst van theologie.
- Maliepaard, M. en M. Gijsberts (2012). Moslim in Nederland 2012.
- Onderwijsraad (1994). Advies van de Onderwijsraad van 20 oktober 1994 m.b.t. de opleiding van islamitische geestelijken (imams) in relatie tot het voortgezet onderwijs
- Onderwijsinspectie (2009). Uitval en rendement in het hoger onderwijs. Achtegrondrapport bij werken aan een beter rendement.
- Shadid, W.A.R. en P.S. van Koningsveld (1997). Moslims in Nederland. Minderheden en religie in een multiculturele samenleving.
- Universiteit Leiden, E-studiegids bachelor Islamitische theologie 2009-2010/2010-2011.
- Veer, R. van der, en R. Bal, april 2008: Imam/Islamitisch Geestelijk Werker.
- Visser, T. (2007). Doe mij maar een moslim! Portretten van islamitische stromingen en organisaties in Nederland.
- Vrije Universiteit Amsterdam, Studiegids 2010-2011.

Tweede Kamer stukken

- Tweede Kamer Vergaderjaar 1993-1994 23 409 nr. 8.
- Tweede Kamer Vergaderjaar 1993-1994 23 409 nr. 14.
- Tweede Kamer Vergaderjaar 1996-1997 25 001 nr. 6.
- Tweede Kamer Vergaderjaar 1997-1998 25 919 nrs. 1-2.
- Tweede Kamer Vergaderjaar 2004-2005 29 800 VI nr. 91.
- Tweede Kamer Vergaderjaar 2004-2005 29800 VI nr. 123.
- Tweede Kamer Vergaderjaar 2004-2005 29 854 nr. 10.
- Tweede Kamer Vergaderjaar 2005-2006 30 300 VI nr. 121.
- Tweede Kamer Vergaderjaar 2008-2009 31 700 XVIII nr.6.

Websites

- <http://ejbron.wordpress.com/2012/01/22/duitsland-imamopleiding-in-tubingen/>
- <http://www.kerknieuws.nl/nieuws.asp?1=1&old=22194>
- <http://www.godgeleerdheid.vu.nl/nl/over-de-faculteit/profiel-van-de-faculteit/index.asp>.
- <http://hum.leidenuniv.nl/medewerkers/forum/index-109/koningsveld-109.html>.

Overig

- Brief expertpanel aan staatssecretaris van OCW (2005).
- Eerste Kamer, Algemene Politieke Beschouwingen, 20 november 2001.
- De Twentsche Courant Tubantia, 2 november 2012: 'Ook moslims hebben leren polderen'.

BIJLAGE 3
Nationaliteit en etniciteit studenten Universiteit Leiden
Tabel B3.1 Nationaliteit van ingestroomde studenten in bacheloropleiding

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Totaal
Eerste nationaliteit							
Belgische	2	1	0	0	0	0	3 (3%)
Marokkaanse	1	0	0	0	0	0	1 (1%)
Nederlandse	20	25	6	17	10	8	86 (96%)
<i>Totaal</i>	<i>23</i>	<i>26</i>	<i>6</i>	<i>17</i>	<i>10</i>	<i>8</i>	<i>90 (100%)</i>
Tweede nationaliteit							
Onbekend	9	10	1	3	4	5	32 (36%)
Colombiaanse	0	1	0	0	0	0	1 (1%)
Egyptische	1	0	0	0	0	1	2 (2%)
Iraanse	1	0	0	0	0	0	1 (1%)
Marokkaanse	10	9	5	7	2	1	34 (38%)
Pakistaanse	0	2	0	2	1	0	5 (6%)
Tunesische	0	1	0	0	0	0	1 (1%)
Turkse	2	3	0	5	3	1	14 (16%)
Totaal	23	26	6	17	10	8	90 (100%)

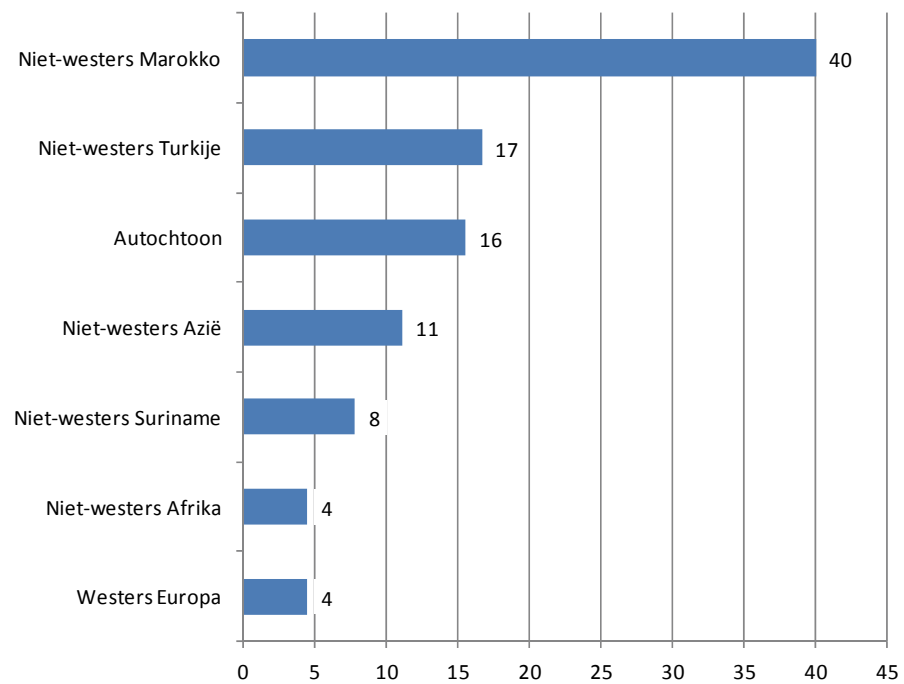
Bron: DUO, 2012

Tabel B3.2 Nationaliteit van ingestroomde studenten in masteropleiding (N=16)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Totaal
Eerste Nationaliteit							
Brits Burger	0	0	0	0	1	0	1
Egyptische	0	1	0	0	0	0	1
Iraakse	1	0	0	0	0	0	1
Italiaanse	0	0	0	0	2	0	2
Nederlandse	3	1	1	2	2	2	11
Tweede Nationaliteit							
Onbekend	1	2	1	0	4	1	9
Jordaanse	1	0	0	0	0	0	1
Marokkaanse	2	0	0	2	1	0	5
Turkse	0	0	0	0	0	1	1
Totaal	4	2	1	2	5	2	16

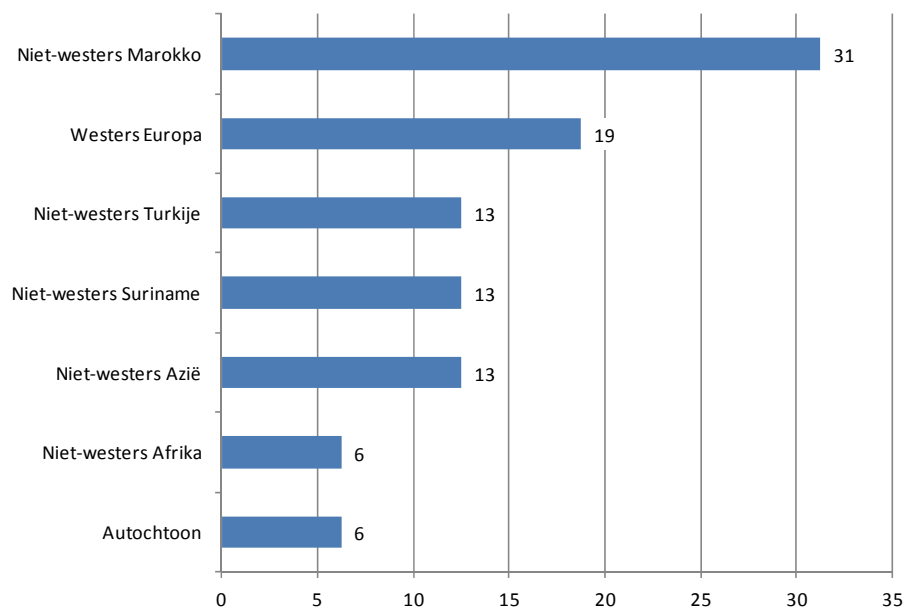
Bron: DUO, 2012

Figuur B3.3 Etniciteit van ingestroomde studenten in bacheloropleiding (in %, n= 90)

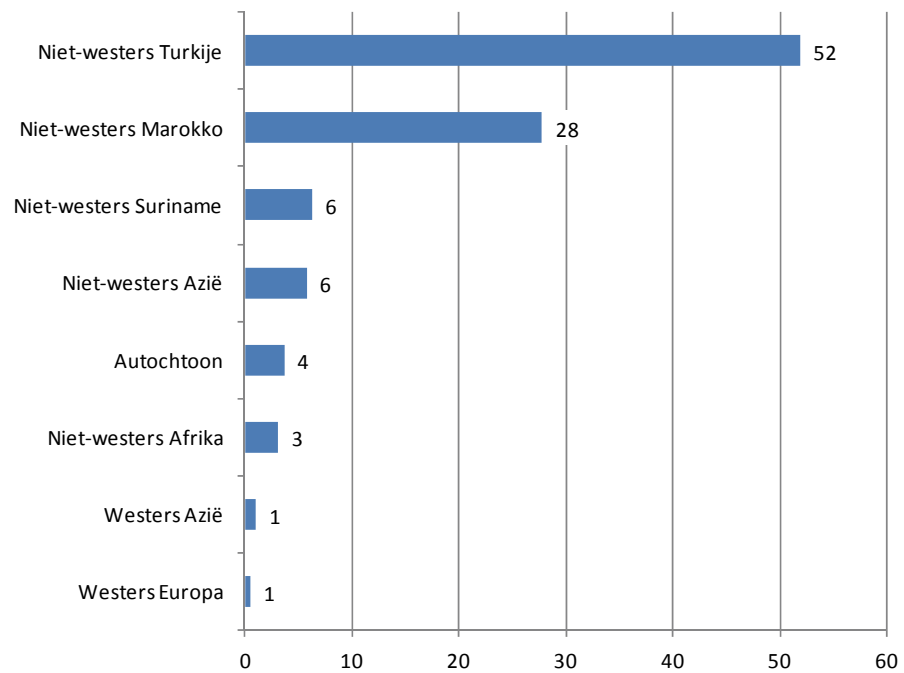

Bron: DUO, 2012

Figuur B3.4 Etniciteit van ingestroomde studenten in masteropleiding (in %, n=16)

Bron: DUO, 2012

BIJLAGE 4
Nationaliteit en etniciteit studenten Inholland
**Figuur B4.1 Etniciteit van ingestroomde studenten in de periode 2006-2011
(in %, n=191)**

Bron: DUO, 2012

Tabel B4.1 Nationaliteit van studenten (n=191)

	2006-2008	2009	2010	2011	Totaal
Eerste nationaliteit					
Onbekend	0	0	0	1	1 (1%)
Belgische	0	1	0	0	1 (1%)
Britse	2	0	1	0	3 (2%)
Marokkaanse	1	0	0	1	2 (1%)
Nederlandse	48	40	62	28	178 (93%)
Turkse	3	1	1	1	6 (3%)
Totaal	54	42	64	31	191 (100%)
Tweede nationaliteit					
Afghaanse	0	1	1	0	2 (1%)
Egyptische	1	0	0	0	1 (1%)
Iraanse	0	0	1	0	1 (1%)
Marokkaanse	11	10	21	8	50 (33%)
Pakistaanse	0	1	0	0	1 (1%)
Surinaamse	1	0	1	0	2 (1%)
Tunesische	0	0	1	0	1 (1%)
Turkse	26	21	28	17	92 (61%)
Totaal	54	42	64	31	150 (100%)

Bron: DUO, 2012

Regioplan Beleidsonderzoek

Nieuwezijds Voorburgwal 35

1012 RD Amsterdam

T 020 531 531 5

F 020 626 519 9

E info@regioplan.nl

I www.regioplan.nl